(1

JURIS CIVILIS
ECLOGA

QUA, CUM JUSTINIANEIS INSTITUTIONIBUS,
NOVELLISQUE 118 ET 127,

CONTINENTUR:

GAJI INSTITUTIONUM COMMENTARII IV,
ULPIANI REGULARUM LIBER SINGULARIS,
PAULI SENTENTIARUM LIBRI V,

Et breviora quædam veteris prudentiæ monumenta;

Præmissis GAJI et POMPONII fragmentis quibus constat Pandectarum titulus *de Origine juris*, tribusque de jureconsultorum auctoritate constitutionibus. Accedit Gaji vita, et suorum commentariorum inventionis enarratio.

Ad usum Prælectionum.

Biblioteca Nazionale Napoli

Ut sint totius legitimæ scientiæ prima elementa.

BIBLIOTECA · LUCCHESI · PALLI

NEAPOLI

APUD R. MAROTTA ET VANSPANDOCH EDITORES

MDCCCXXV.

Digitized by Google

CAJI VITA

Descripta a Johanne Bertrando, Præside Tolosano, βίοις Νομικῶν sive de Jurisperitis, libro primo.

Fuisse hunc Juris auctorem Grammaticis familiarem, plerisque ignotum non est; et maxime Servio, ut ex illius verbis (1) *ad hos Virgilii versus apparet:*

Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?

Homericæ tamen lectioni eum deditum male colligit Cujacius XI. Obs. 38. *ex his verbis Servii Virgilii interpretis* ad lib. 3. Georg. vers. 307. Apud majores omne mercimonium in permutatione constabat, quod et Cajus Homerico confirmat exemplo; *non enim hæc de Tito Cajo intelligenda esse, sed de Cajo Cassio supra documus in Proculo. Vixisse autem hunc Cajum Hadriani Imperatoris temporibus, scriptis ipse suis testatus est in* l. utrum D. de reb. dub. *quam haud dubie, et ex Pandectis Florentinis, et aliis impressis codicibus Caji esse constat; suaque ætate reperta est mulier, quæ uno fœtu quinque liberos enixa est:* Et nostra quidem ætate, *inquit*, Serapia Alexandrina mulier ad D. Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos uno fœtu enixa est; *quibus ex verbis apparet, Cajum hæc scripsisse Hadriano jam mortuo, et inter Divos illos fictitios relato, et consecrato. Sed an is sit Ælius ille Hadrianus ex consobrina Trajani natus, XV. Romanorum Imperator; an vero Antoninus Pius, Hadriani nomine a Cajo hic intelligatur, quæri potest: sæpe enim Hadrianus in Jure pro Anton. Pio sumi videtur, ut in* l. si de vi, 37. D. de judic. *quod Callistratus Hadrianum scripsisse ait*: Si de vi et possessione quæratur, prius cognoscendum de vi quam de proprietate rei, *Martianus ad Pii rescriptum*

(1) Verba Servii hæc sunt: *Manifesti eum furti arguit, dicendo vidi.* Eadem allegat Cujac. *lib. XI. obs. cap.* 38 ubi addit: *ad illum, opinor, respexit locum, eumque ex Cajo sumpsit Tribonianus, legit in Cajo Servius etc.* Hæc cum apud Cujacium legeret auctor, quæ Cujacii sunt verba, Servii esse ratus est.

*

refert in l. qui cætu D. ad leg. Jul. de vi publ. *Papinianus quoque in* l. deducta, 58. §. 3. ad Senat. Trebell. *et in* l. acceptis, 93. D. ad leg. Falcid. *scribit Hadrianum rescripsisse:* Eum qui centum nummis acceptis hereditatem restituere rogatus est, totam pecuniam jure Falcidiæ percipere videri, *id ipsum constituisse Pium Imperatorem Martianus ait in* l. in quartam, 91. D. ad leg. Falc. *Huic simile est, quod a Cujacio colligitur in titulo de Senatusc. Tertulliano ex* l. inter fidejussores, 26. D. de fidei, *si conjungatur lex* si testamentum, 49. eod. tit. *Sed mihi ista quæstio non faciles explicatus habere videtur; nam et duo esse diversorum Imperatorum rescripta illa, quorum Callistratus et Martianus meminerunt, asseverari potest: licet utrumque τῷ κοινῷ τῶν θεσσάλων scriptum legatur. Quod quidem Antonium Augustinum* lib. 4. cap. 16. *adeo hærere fecit, ut de ea re disserere maluerit, quam judicium proferre suum; fierique potuit, in simili specie eadem Pium Imperatorem constituisse, quæ antea Ælius Hadrianus constituerat. Et quanquam non sim nescius, Antoninum Pium Hadriano mortuo prænomina* Imperatoris Cæsaris Hadriani filii, Trajani Parthici nepotis, *atque omnes Imperii titulos, et insignia suscepisse; nunquam tamen aliena nomina Imperatoribus tribuuntur, nisi ab eis, qui sub eorum imperio vixere. Hoc, ut mea fert opinio, vel ignorasse videtur Tribonianus, vel neglexisse in* §. 2. de Senatusc. Tertul. in Instit. *cum Senatusconsultum Tertullianum Hadriani temporibus factum esse asseruit; Tertullum enim et Sacerdotem sub Antonino Pio Coss. fuisse inficiari nemo potest. Cæterum Antoninus Vacca in* proœm. Digest. §. 1. *ait se quandoque suspicatum, hunc Cajum vel Christianum fuisse, vel Christianis, qui tunc erant, judicium adjunxisse suum; eaque de causa* suum *a Justiniano appellatum in* §. quas ex omnibus in proœmio Instit. *et in* §. lex Cornelia de publ. judic. *Caji quidem cujusdam fit mentio a Nicephoro Calixto* lib. 4. Eccles. hist. cap. XII. *quem Christianum fuisse, et pro religione nonnulla scripta edidisse ab eo docemur; alium tamen ab hoc nostro puto: eumque potius augurarer esse, quem sub Zepherino Romanæ urbis Episcopo, Antonino Severi filio imperante, disputationem adversus Proculum Montani sectatorem celeberrimam habuisse scribit D. Hieronymus in* Catal. script. Eccles. *Neque autem existimandum est, Cajum a Justiniano sive*

Triboniano nostrum *appellari*, *quod Christianus fuerit, ut Vacca arbitratur: sed quod præcipue illius scriptis fuerit delectatus in Institutionum compositione; quod ex his Triboniani verbis satis liquet*: Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et præcipue ex Caji nostri tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis compositas etc. *quod etiam de Pomponio dici potest in* l. cum servus D. de stipulat. servorum. *Atque hoc certe non animadverterunt homines quidam minime mali, sed parum in his rebus versati, quarum arbitrati sunt se tenere scientiam, cum Cajum Justiniani familiarem dixerunt, quod* nostrum *ipse appellarit. Nec reprehensione minus dignus Bernardinus Rutilius ab ingeniis sagacibus existimabitur, cum locum supra citatum Justiniani depravatum scribit, et vitio exemplarium nomen* Caji *in dictionem* nostri *corruptum. Multos autem Cajus de jure civili libros scripsit, quorum hi in indice Justinianeo leguntur.*

AD EDICTUM PROVINCIALE LIB. XXXII.

AD LEGES LIB. XV.

AD EDICTUM URBICUM QUI HABERI POTUERUNT LIB. XII.

Politianus corrupte legit Ad edictum publicum libri XV. *Plures enim ad Edictum Cajus libros scripsit, sed Justiniani temporibus duodecim tantum extabant, quamvis in indice Græco exaratum sit* τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα *Edicti autem Urbici tractationem non abs re distinxisse videtur Cajus ab Edictis Provincialibus: Provincialia siquidem Edicta erant, quæ a Proconsulibus in Provinciis Consularibus, aut a Prætoribus in Prætoriis proponebantur. Hujus Edicti explicationem per titulos fuisse distributam, ex multis legum inscriptionibus constat. Erat in eo Titulus* de Publicanis, l. veter. 19. D. de act. empti. l. hoc Edicto, 5. D. de public. et vect. *Titulus* de liberali causa, l. si liber, 13. D. ad exhibendum; *cujus tamen inscriptio non ad Edictum Urbicum, sed hoc modo concepta est*: Cajus libro ad Edictum Prætoris Urbani; *quæ quidem demonstrat, his in libris Edicta Prætorum Urbanorum explicari. Titulus etiam erat* de aqua pluvia arcenda, l. sed venditor, 13. D. de aqua pluv. arc. *Titulus* de damno infecto, l. in noxalibus, 30. D. de nox. act. l. eorum, 19. D. de damn. infecto. *Titulus* de re judicata, *ex inscriptione, quam Labittus probat*, l. intra dies 7. de re judicat. *Titulus* de operis novi nunciatione, l.

creditori, 9. D. de oper. novi nunciat. *Titulus* qui neque sequantur neque ducantur, l. solutum, 48. D. de verb. signific. *Titulus* de Testamentis, l. illa institutio, 32. D. de her. instituend. *Titulus* de legatis, l. semper, 56. D. de Regul. jur. *Hi autem libri aliquando a Jureconsultis nominantur* Ad edictum prætoris urbani *ut apparet ex inscriptione* d. leg. si liber, 13. D. ad exhib. et dictæ l. illa institutio.

AUREORUM SIVE RERUM QUOTIDIANARUM LIB. VII.

Ex his libris plurima decerpsit Iustinianus, vel Tribonianus in componendis Institutionum libris; et continebantur in iis actarum rerum plures species, quasi expressæ notæ hominum vitæ quotidianæ, quod ex l. maleficio, 4. D. de obligat. et act. *conjicere licet. Dicuntur autem libri* aureorum *vel* rerum quotidianarum, *non ut apud Plutarchum in vita Alexandri* Dialia, *sed ut Lucretius* lib. III. *dixit* Dicta aurea, *et Alpheus Avitus* libros excellentium, *qui a Prisciano citantur: et apud Constantinum Harmenopulum* lib. 1. tit. 1. §. 12. *legimus posteriores Imperatores* χρυσοβούλους λόγους *composuisse. Cæterum in indice Græco scriptum est tantum* ἀυρεῶν βιβλία ἑπτά.

INSTITUTIONUM LIB. IV.

Extat apud Boëtium lib. 3. in Top. *Ciceronis ex* lib. 1. *Institutionum Caji locus sane luculentus. Et earum Epitome ab Aniano Alarici consiliario composita sub Caji ipsius nomine legitur.*

DODECADELTI LIB. VI.

In indice Græco δώδεκα δέλτου βιβλία ἕξ, *i. duodecim tabularum* libri sex. *sic apud Theophilum* lex XII. *Tabularum* δωδεκάδελτος νόμος *dicitur.*

DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS LIBRI III.

DE MANUMISSIONIBUS LIBRI III.

FIDEICOMMISSORUM LIBRI DUO.

Ponuntur deinde quatuor LIBRI SINGULARES

DE CASIBUS ENUCLEATIS,

REGULARUM,

DOTALIUM,

DE FORMULA HYPOTHECARIA.

Quanquam plures illum edidisse argumento est, quod ex lib. singulari Caji (1) *ad orationem Antonini excer-*

---

(1) Male! nam l. *si quis* Paulum auctorem habet, non Cajum.

pta est l. si quis, 60. D. de ritu nupt. *ex libro singulari ejusdem* (1) *de assignatione libertorum* l. Senatusconsulto, 59. eod. tit. *quodque in* procemio Digestorum §. 1. *inter quatuor Caji libros singulares, qui in sex illis libris qui a voce magistri edocebantur ante Iustiniani institutum, primus de veteri rei uxoriæ actione, secundus de Tutelis, tertius et quartus de Testamentis et legatis commemorantur; præterea inscriptio* l. Sacratiss. 7. D. ad Senat. Tertull. *est ex libro singulari Caji ad Senatusconsultum Orphicianum, et* l. in suspenso *ex libro singulari ad Senatusconsultum Tertullianum.*

DE CASIBUS

enucleatis, ut supra dictum est: quales autem essent illi casus, conjici fortasse potest ex l. Neratius, 63. D. de condict. indeb.

REGULARUM.

DOTALIUM.

DE FORMULA HYPOTHECARIA.

vel hypothecariæ: sic liber hypotechariæ in procemio D. §. vobis autem.

Scripsit etiam Cajus notas (2) *ad libros Digestorum Juliani, ex quibus deprompta est* l. si pactus, 54. D. de pact. *quorum mentio fit in* l. si in venditione, 10. D. de peric. et comm. rei vend. *et apud Marcellum in* l. sed interim, 11. §. 6. D. de donat. inter vir. et uxor. *Citantur etiam Commentarii Caji a Javoleno in* l. si quis, 54. D. de condit. et demonst. *Sed libenter crediderim Javolenum in dicta lege et in* l. si alieni, 78. D. de solut. *de Cajo Cassio, cujus mentio fit in* l. 2. de orig. jur. *intellexisse; quod ex inscriptione conjicitur, quæ ex Javoleni* libro 2. *ex Cassio desumpta est, et ex* lib. 6. *et maxime ex* l. si hereditas, 28. D. de statu liber. *quem enim alibi Cajum tantum vocat, hac in lege C. Cassium* (3) *nominat.*

---

(1) Et hæc lex non bene Cajo tribuitur, cum sit Pauli.

(2) Omnia quæ hic de Cajo proferuntur, Scævolæ competunt, cui et ipse auctor ea tribuit *cap. præc.* 18. §. 4. non tamen id ejus, verum operis postumi editorum ἁμάρτημα crediderim.

(3) Atqui in vulg. edit. est *Cajum* et *Cassium.*

Digitized by Google

EJUSDEM CAJI VITA,

Auctore Johanne Gottlieb Heineccio, Juris Civilis Romani historia (§ CCCXIII).

Cajus, *elegantis ingenii Jurisconsultus, vulgo* GAJUS *certissime vixit sub Hadriano*, *ceu patet ex* l. 7. pr. D. de reb. dub. *certissime etiam superstes fuit Antonino Pio, quia M. Antoninum imperatorem* sacratissimum principem suum *vocat.* l. 9. D. *ad* SC. Tertull. *An vero ad Antonini Caracallæ tempora advixerit*, *quod Jac. Rœvardo* Coniect. Lib. III. cap. 19. *et nuper Franc. Car. Conradi* (Act. erud. Lips. a. 1727 mense Februar.) *visum est*, *merito in medio relinquimus*, *tanto certiores*, *falli eos opinione suà*, *qui Cajum nostrum*, *quem familiaritatis jure suum vocat Pomponius*, l. 39. D. de stipulat. servor. *vel ad Diocletiani*, *vel ad ipsius Justiniani tempora vitam produxisse existimant*, *quum ab Hadriani excessu ad Diocletiani imperium centum et quadraginta septem*; *ad Iustinianei imperii auspicia trecenti octoginta novem anni sint circumacti.* (1)

Ceterum CAJUS *quoque a sectæ studio satis alienus jure erciscundis accensetur*, Mascou de sect. Sabin. et Procul. cap. 8. §. 3. pag. 127. *modestiam ejus satis superque demonstrantibus tot ejus fragmentis*, *quæ in* Digesta *retulit Tribonianus*. *Scripta reliquit tam multa*, *ut lectorem merito remittamus ad indicem Florentinum et Menag.* Amœn jur. civ. cap. 43. *id modo observantes*, *eum quædam scripsisse*, *in quibus reliquorum jurisconsultorum vix quisquam exercuerat ingenium*, *veluti* DOTALITIORUM librum singularem, AD EDICTUM

(1) Cajum Diocletiani tempora attigisse, suspicatus est Marcilius *ad* §. 6. *procem. Instit.* Eumdem Justiniano σύγχρονον et Christianum fuisse, ex *d.* §. 6. *procem. Inst.* §. 5. *Inst. de publ. judic.* et *Constit. omnem reip.* §. 1. *ad Antecess.* collegerunt Ant. Vacca et Hotomanus, non alio persuasi argumento, quam quod eum *Cajum suum* vocare non dubitarit Justinianus. At præterquam quod nihil Christiani præferunt Caji fragmenta,

ÆDILIUM CURULIUM libros II. AD EDICTUM PROVINCIALE libros XXXII. AD LEGES XII. TAB. libros VI. *et similia.* INSTITUTIONUM *et extra* Pandectas *exstare fragmenta bene longa, sed ab Aniano passim interpolata, nemo ignorat* (1).

DE CAJO JURISCONSULTO

Ex auctore præfationis ad pandectas Iustinianeas a R. J. Photier editas (§ LXVI.)

GAJUS *seu* CAJUS (2). *Gajum temporibus Marci-Ælii-Antonini floruisse evincit lex 9. ff.* AD SC. Tertyll. *ubi Senatusconsulti Orphitiani ita mentionem facit*: Sacratissimi Principis nostri Oratione cavetur ut matris intestatæ hereditas ab liberos pertineat. *Is autem Princeps, quem appellat* Nostrum (*id est, tunc quum hæc scriberet imperantem* (*alius esse non potest quam Marcus-Antoninus*

---

quodque utrique huic sententiæ rationes chronologicæ manifesto refragantur: aliæ rationes esse potuerunt Triboniano, (nam Iustinianum ibi stilo suo usum, vix credibile est,) cur Cajum *suum* vocare non dubitarit, quoniam nimirum eum potissimum exscripsit in conscribendis Institutionibus. Vid. Eu. Otto *Præf. Tomi* 1. *Thesaur. jur. civ. pag.* 19.

(1) Ex iis duo fragmenta insignia de ritu mancipationis, et in jure cessione, qui in Anianea editione hodie non exstant, servavit Boeth. *Lib. III. Commentar. in Topic. Ciceron.* quæ tota exhibet Ant. Schulting. *in Jurisprudent. vetere ante Iustin. pag.* 50 *seqq. et pag.* 84 *seqq.* Sed eadem in Cyri *Commentario ad tit. C. de usuc. transform.* multo integriora reperit Bynkershock. *de reb. mancipi, cap.* 1. *pag.* 107. Is vero hæc descripta esse ait a Petro Jacobo de Ravani, qui dicat *se ea vidisse in libro Institutionum Caji.* Quæ si vera sunt (fidem autem Petri Jacobi de Ravani in dubium cur vocare velimus, nullam omnino rationem video), Caji Institutiones sæculo XIV. quo ille Ravani vixit, adhuc integriores, quam est Aniani editio, exstitisse oportet.

(2) Modo enim CAJUS, modo GAJUS scribitur. Rationem indicat Quintilianus *Instit. Orat.* lib. 1. cap. 7. quia quædam scribuntur aliter quam pronuntiantur: *Nam et Gajus* (inquit) *littera C. notatur.*

quem Orphitio et Rufo Coss. hujus Senatusconsulti auctorem fuisse constat ex Institut. Tit. Ad SCtum Orphit. *et ex Fastis Consularibus in quibus hi Consules sub Imperio Marci e Commodi inveniuntur.*

Hinc colligere est quod quoties apud Gajum legimus DIVUS-ANTONINUS, *intelligendus sit Antoninus-Pius; quem* DIVUM *appellat eo quod jam e vivis excesserat, et in Divorum numerum a Senatu relatus.*

Nec obstat quod idem Gajus Hadriani tempora ætatem suam appellat in l. 7. ff. de Reb. dub. *ubi ait*: Nostra quidem ætate Serapias Alexandrina mulier ad D. Hadrianum perducta est cum quinque liberis quos uno fœtu enixa est. *Quamvis enim medius inter Hadrianum et Marcum-Antoninum, Imperium tenuerit Antoninus-Pius, annos circiter viginti et duos, potuit tamen Gajus, qui sub Marco floruit, tempora Hadriani* ætatem suam *appellare. Sufficit ut extremis hujus Imperatoris temporibus jam natus supponatur.*

Non obstat etiam quod Cajus in l. 54. ff. de Cond. et demonstr. *et l. 78 ff.* de Solutionib. *laudatur a Javoleno qui sub Trajano floruit. Id enim non de illo de quo agimus, sed de alio Cajo nimirum Cassio-Longino intelligendum est.*

Gajus ille noster magnæ auctoritatis fuit Jurisconsultus; si quidem ejus scripta ante Justinianum in scholis primo quoque anno Juris studiosis legenda tradebantur. Hunc et Justinianus appellat SUUM, *non quod (ut quidam somniaverunt) Christianus fuerit, sed quod Caji scriptis singulariter delectaretur, et ex ejus potissimum Institutionibus suas composuerit. In his autem Justiniani Institutionibus ea quæ a Cajo mutuatus est, ab his quæ Tribonianus de suo addidit, facile secernuntur: nam Caji oratio elegans, compendiosa, luculenta; cætera vero Justinianei sæculi barbariem redolent. Earumdem Caji nostri Institutionum epitomen in duos libros divisam composuit Anianus, jussu Alarici regis, initio sexti sæculi; in quibus multa ex Codice Theodosiano et Gothorum moribus interpolavit. Si tamen hujus epitomes fragmenta quæ ad nos pervenerunt, cum Institutionibus Justiniani confeuras; ex ejusdem Caji Institutionibus utrumque opus confectum facile animadvertes. Plurima scripta reliquerat Cajus, ex quibus fragmenta in Pandectis supersunt innumera. Vide Indicem Justinianeum.*

MONITUM AD LECTOREM.

Quas prae manibus habes, lector amice, Caji veteris Jurisconsulti fere integras Juris Romani Institutiones, diu inter Codices amplissimae Bibliothecae Capitularis Veronensis pessimo publico latuere. Antea enim usque ad annum 1812. paucis exceptis fragmentis, quae tamen doctorum virorum Schultingii, Conradi, Meermanni, aliorumque curas meruere, nihil praeterea ne aetas quidem Caji adhuc innotuerat. Forte tandem fortuna accidit, ut inter reliquias codicum deperditorum a Canonico Dionysio collectas, cl. Maffeius in paginam quandam nullam certam sedem habentem, ac extra ordinem vagantem oculos mentemque conjecerit, eamdemque tituli Institutionum Justiniani *De interdictis* partem continere deprehenderit. Quod cum Maffeius exscriptis exemplaribus publice nuntiasset, studia, et conatus tum Hauboldi Lipsiensis An-

tecessoris excitavit, aliorumque insignium virorum, tum praesertim Niebuhrii Regis Borussiae a consiliis; qui Veronensem bibliothecam adiens fragmentum illud pervestigatus est, opportunisque adnotationibus illustravit, cura Berolinensis Antecessoris De Savigny in lucem editis. Symbolam quoque in eodem enucleando fragmento contulere Goschenius, Heiseus, atque Hugo Gottingenses, qui lectiones Maffei, et Niebuhrii comparantes, recta eas trutina pensitare certarunt.

Verum tantae expectationis res ad umbilicum fuit fere perducta diligentissimi Niebuhrii opera, qui ejusdem bibliothecae codices rimans in palimpsestum incidit Romanam Jurisprudentiam ordine edocentem, ad quem pagina illa, quae primum extra ordinem ullum sub Maffei oculos subierat, pertinebat. Ex quo factum, ut cl. De Savigny, cui a Niebuhrio duae aliae palimpsesti paginae fuerant transmissae, pro certo habuerit integras, auroque contra non caras Caji Institutiones palimpsestum illum amplecti.

Coguito autem hujus operis pretio Re-

gia scientiarum Academia Berolinensis Veronam cum Goschenio misit egregios viros Bekkerum, et Hollwegium, qui lynceis oculis rem acu tetigerunt, et desideratos Caji Institutionum commentarios codice illo revera servari tum sibi ipsi, tum eruditis omnibus persuaserunt. Quamobrem ut rei litterariae emolumentis hujus κειμηλιου accessione consultum iret, eadem Academia Caji hujusmodi Institutiones typis Berolinensibus consignandas curavit, operam navante Goschenio ipso, ut tum veterum litterarum formae, tum superimpositi κατα τον παλιμψηστον characteres vulgari figura exhiberentur; totius porro codicis sensus suis, aliorumque explicationibus explanaretur. Id felicibus auspiciis perfectum est anno 1820.

Primam hanc Berolinensem editionem non minus accurate subsequuta est Parisiensis altera publici juris facta anno 1822, et nuperrime in tertia nitide concinnanda Lipsiensia jam sudarunt praela.

Enimvero in tanto exterorum erga Cajum studio, socordiae, negligentiaeque nota nobis Italis merito esset inurenda, si

patriae obliti gloriae longiorem intercedere moram pateremur, quominus Caji Institutiones Italicis typis prodirent. Namque haec domi nata, domique reperta gaza primam in nostris regionibus typorum lucem sibi vindicabat, nec ferebat patienter ultra montes abstractam eruditorum oculis aliena prius manu oblatam fuisse. Cum vero sive Berolinensis, sive Lipsiensis editio haud facili, expeditaque via nobis fuisset perquirenda, ne longius nostra desideria, publicaeque utilitatis rationes protraherentur, Parisiensis editionis exemplar minus difficiliter huc Neapolim invectum Neapolitanis typis imprimi sategimus ea diligentia, quam et Caji nomen, et patriae, Italiaeque decus postulabat; nec quidquam quod in Parisiensi exemplari additum prostat, expunximus, nempe duos de Jurisprudentia ante Justiniani tempora tractatus alterum Paulli, Ulpiani alterum, necnon ejusdem Justiniani Institutiones notationibus exornatas locorum a Cajo, aliisque Romanis Jurisconsultis excerptorum, ex quibus Justinianeum opus videtur conge-

stum. Itaque haec Neapolitana editio cum Parisiensi numeris omnibus conveniet.

Quod vero ad Caji vitam attinet, ne lectorem jejunum alio amandaremus, apposite ad rem duximus quidquid de Cajo scripsere Johannes Bertrandus (*vitae tripartitae Jurisconsultorum veterum*), Heineccius (*historia Juris Civilis Romani*), et Auctor *praefationis historicae ad Pandectas Justinianeas* a Potherio editas simul huic nostro labori adnectere, in spem adducti, ut aliarum nationum vestigiis insistentes non nudi modo pedissequi, sed suppares quantum licuit videamur. Vale, et utere.

De Juris origine et processu nonnulla præfabuntur Gaius *et* Pomponius.

Gaius, libro primo, ad legem duodecim Tabularum.

Facturus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab urbis initiis repetendum existimavi; non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto, id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret. Et certe cujusque rei potissima pars principium est. Deinde, si in foro causas dicentibus nefas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla præfatione facta judici rem exponere; quanto magis interpretationem promittentibus inconveniens erit, omissis initiis atque origine non repetita, atque illotis, ut ita dixerim, manibus, protinus materiam interpretationis tractare? Namque, nisi fallor, istæ præfationes et libentius nos ad lectionem propositæ materiæ producunt, et cum ibi venerimus, evidentiorem præstant intellectum. (*L.* 1, ff. *de orig. jur.*)

Pomponius, libro singulari Enchiridii.

Necessarium itaque nobis videtur ipsius juris originem, atque processum demonstrare. — 1. Et quidem initio civitatis nostræ populus sine

lege certa, sine jure certo primum agere instituit: omniaque manu a Regibus gubernabantur. — 2. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes CURIAS appellavit, propterea quod tunc reipublicæ curam per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam et ipse curiatas ad populum tulit: tulerunt et sequentes reges. Quæ omnes conscriptæ extant in libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthii filius ex principalibus viris. Is liber, ut diximus, appellatur JUS CIVILE PAPIRIANUM, non quia Papirius de suo quicquam ibi adjecit; sed quod leges sine ordine latas in unum composuit. — 3. Exactis deinde Regibus lege tribunitia omnes leges hæ exoleverunt, iterumque cœpit populus romanus incerto magis jure et consuetudine uti, quam per latam legem: idque prope viginti annis passus est. — 4. Postea, ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges a græcis civitatibus, et civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas perscriptas pro Rostris composuerunt, ut possint leges apertius percipi: datumque est eis jus eo anno in civitate summum, uti leges et corrigerent, si opus esset, et interpretarentur: neque provocatio ab eis, sicut a reliquis magistratibus fieret. Qui ipsi animadverterunt aliquid deesse istis primis legibus: ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt; et ita ex accidentia appellatæ sunt LEGES DUODECIM TABULARUM, quarum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quemdam Ephesium exu-

lantem in Italia quidam retulerunt. — 5. His legibus latis cœpit, ut naturaliter evenire solet, ut interpretatio desideraret prudentium auctoritate necessariam esse disputationem fori. Hæc disputatio et hoc jus, quod sine scripto venit, compositum a prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut ceteræ partes juris suis nominibus designantur, datis propriis nominibus ceteris partibus; sed communi nomine appellatur JUS CIVILE. — 6. Deinde ex iis legibus eodem tempore fere actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent: quas actiones ne populus, prout vellet, institueret, certas solemnesque esse voluerunt; et appellatur hæc pars juris LEGIS ACTIONES, id est, legitimæ actiones. Et ita eodem pene tempore tria hæc jura nata sunt: leges XII tabularum; ex his fluere cœpit jus civile; ex iisdem legis actiones compositæ sunt. Omnium tamen harum et interpretandi scientia et actiones, apud collegium pontificum erant: ex quibus constituebatur, quis quoquo anno præesset privatis. Et fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est. — 7. Postea, cum Appius Claudius proposuisset, et ad formam redegisset has actiones, Gnæus Flavius scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit; et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret, et senator, et ædilis curulis. Hic liber, qui actiones continet, appellatur JUS CIVILE FLAVIANUM, sicut ille jus civile Papirianum. Nam nec Gnæus Flavius de suo quicquam adjecit libro. — Augescente civitate, quia deerant quædam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Ælius alias actiones composuit, et librum

populo dedit, qui appellatur JUS ÆLIANUM. — 8. Deinde cum esset in civitate lex XII tabularum, et jus civile, essent et legis actiones; evenit, ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, et secederet, sibique jura constitueret, quæ jura PLEBISCITA vocantur. Mox cum revocata est plebs, quia multæ discordiæ nascebantur de his plebiscitis, pro legibus placuit et ea observari, lege Hortensia: et ita factum est, ut inter plebiscita, et legem, species constituendi interessent, potestas autem eadem esset. — 9. Deinde quia difficile plebs convenire cœpit, populus certe multo difficilius in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam reipublicæ ad senatum deduxit. Ita cœpit senatus se interponere, et quicquid constituisset, observabatur: idque jus appellabatur SENATUSCONSULTUM. — 10. Eodem tempore et magistratus jura reddebant; et ut scirent cives, quod jus de quaque re quisque dicturus esset, seque præmuniret, edicta proponebant: quæ edicta prætorum JUS HONORARIUM constituerunt. Honorarium dicitur, quod ab honore prætoris venerat. — 11. Novissime sicut ad pauciores juris constituendi via transisse, ipsis rebus dictantibus videbatur; per partes evenit, ut necesse esset reipublicæ per unum consuli. Nam senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterat. Igitur constituto principe, datum est ei jus, ut quod constituisset, ratum esset. — 12. Ita in civitate nostra aut jure, id est LEGE constituitur: aut est proprium JUS CIVILE, quod sine scripto in sola prudentium interpretatione consistit: aut sunt LEGIS ACTIONES, quæ formam agendi continent: aut PLEBISCITUM, quod sine auctoritate patrum

est constitutum: aut magistratuum edictum, unde JUS HONORARIUM nascitur: aut SENATUSCONSULTUM, quod solum senatu constituente inducitur sine lege: aut est PRINCIPALIS CONSTITUTIO, id est, ut, quod ipse princeps constituit, pro lege servetur. — 13. Post originem juris et processum cognitum, consequens est, ut de magistratuum nominibus et origine cognoscamus; quia, ut exposuimus, per eos, qui juri dicundo præsunt, effectus rei accipitur. Quantum est enim jus in civitate esse, nisi sint qui jura regere possint? Post hoc deinde de auctorum successione dicemus: quod constare non potest jus, nisi sit aliquis jurisperitus, per quem possit quotidie in melius produci. — 14. Quod ad magistratus attinet, initio civitatis hujus constat, REGES omnem potestatem habuisse. — 15. Iisdem temporibus et TRIBUNUM CELERUM fuisse constat. Is autem erat, qui equitibus præerat, et veluti secundum locum a Regibus obtinebat, quo in numero fuit Junius Brutus, qui auctor fuit Reges ejiciendi. — 16. Exactis deinde Regibus, CONSULES constituti sunt duo: penes quos summum jus uti esset, lege rogatum est. Dicti sunt ab eo quod plurimum reipublicæ consulerent: qui tamen, ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est ut ab eis provocatio esset, neve possent in caput civis romani animadvertere injussu populi: solum relictum est illis, ut coercere possent, et in vincula publica duci juberent. — 17. Post deinde cum census jam majori tempore agendus esset, et consules non sufficerent, huic quoque officio CENSORES constituti sunt. — 18. Populo deinde aucto, cum crebra orirentur bella, et

Digitized by Google

quædam acriora a finitimis inferrentur, interdum re exigente placuit majoris potestatis magistratum constitui: itaque DICTATORES proditi sunt, a quibus nec provocandi jus fuit, et quibus etiam capitis animadversio data est. Hunc magistratum, quoniam summam potestatem habebat, non erat fas ultra sextum mensem retinere. — 19. Et his dictatoribus MAGISTRI EQUITUM injungebantur, sic quomodo Regibus tribuni celerum; quod officium fere tale erat, quale hodie præfectorum prætorio. Magistratus tamen habebantur legitimi. — 20. Iisdem temporibus cum plebs a patribus secessisset, anno fere septimodecimo post Reges exactos, tribunos sibi in monte sacro creavit, qui essent plebeii magistratus. Dicti TRIBUNI, quod olim in tres partes populus divisus erat, et ex singulis singuli creabantur; vel quia tribuum suffragio creabantur. — 21. Itemque ut essent, qui ædibus præessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat; duos ex plebe constituerunt, qui etiam ÆDILES appellati sunt. — 22. Deinde cum ærarium populi auctius esse cœpisset; ut essent, qui illi præessent, constituti sunt QUÆSTORES qui pecuniæ præessent; dicti ab eo quod inquirendæ et conservandæ pecuniæ causa creati erant. — 23. Et quia, ut diximus, de capite civis romani injussu populi non erat lege permissum consulibus jus dicere; propterea quæstores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus præessent. Hi appellabantur QUÆSTORES PARRICIDII, quorum etiam meminit lex duodecim tabularum. — 24. Et cum placuisset leges quoque ferri, latum est ad populum, uti omnes magistratus se abdicarent: quo decemviri

constituti anno uno, cum magistratum prorogarent sibi, et cum injuriose tractarent, neque vellent deinceps sufficere magistratibus, ut ipsi et factio sua perpetuo rempublicam occupatam retinerent; nimia atque aspera dominatione eo rem perduxerant, ut exercitus a republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Virginius quidam. Qui cum animadvertisset, Appium Claudium contra jus, quod ipse ex vetere jure in duodecim tabulas transtulerat, vindicias filiæ suæ a se abdixisse; et secundum eum, qui in servitutem ab eo suppositus petierat, dixisse; captumque amore virginis, omne fas ac nefas miscuisse: indignatus, quod vetustissima juris observantia in persona filiæ suæ defecisset; utpote cum Brutus, qui primus Romæ consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindicis Vitelliorum servi, qui proditionis conjurationem indicio suo detexerat; et castitatem filiæ vitæ quoque ejus præferendam putaret: arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit, in hoc scilicet, ut morte virginis contumeliam stupri arceret. Ac protinus recens a cæde, madenteque adhuc filiæ cruore ad commilitones confugit, qui universi de Algido, ubi tunc belli gerendi causa legiones erant, relictis ducibus pristinis, signa in Aventinum transtulerunt, omnisque plebs urbana mox eodem se contulit. Populique consensu partim in carcere necati. Ita rursus respublica suum statum recepit. — 25. Deinde cum post aliquot annos quam duodecim tabulæ latæ sunt, et plebs contenderet cum patribus, et vellet ex suo quoque corpore consules creare, et patres recusarent; factum est,

ut TRIBUNI MILITUM crearentur, partim ex plebe, partim ex patribus, consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero; interdum viginti fuerunt, interdum plures, nonnunquam pauciores. — 26. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe consules, cœperunt ex utroque corpore constitui. Tunc, ut aliquo pluris patres haberent, placuit, duos ex numero patrum constitui. Ita facti sunt ÆDILES CURULES. — 27. Cumque consules avocarentur bellis finitimis, neque esset qui in civitate jus reddere posset: factum est ut PRÆTOR quoque crearetur, qui URBANUS appellatus est, quod in urbe jus redderet. — 28. Post aliquot deinde annos non sufficiente eo prætore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est et alius PRÆTOR, qui PEREGRINUS appellatus est ab eo, quod plerumque inter peregrinos jus dicebat. — 29. Deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastæ præessent, DECEMVIRI in litibus judicandis sunt constituti. — 30. Eodem tempore et QUATUORVIRI qui curam viarum gererent: et TRIUMVIRI MONETALES æris, argenti, auri flatores: et TRIUMVIRI CAPITALES, qui carceris custodiam haberent; ut cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret. — 31. Et quia magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconveniens erat, QUINQUEVIRI constituti sunt cis Tiberim, et ultis Tiberim, qui possint pro magistratibus fungi. — 32. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi provincia; totidem prætores, quot provinciæ in ditionem venerant, creati sunt, partim qui urbanis rebus, partim qui provinciali-

bus præessent. — Deinde Cornelius Sylla quæstiones publicas constituit, veluti de falso, de parricidio, de sicariis: et prætores quatuor adjecit. Deinde Gaius Julius Cæsar duos prætores, et duos ædiles, qui frumento præessent, et a Cerere CEREALES constituit. Ita duodecim prætores, sex ædiles sunt creati. Divus deinde Augustus sedecim prætores constituit; post deinde divus Claudius duos prætores adjecit, qui de fideicommisso jus dicerent. Ex quibus unum divus Titus detraxit, et adjecit divus Nerva, qui inter fiscum et privatos jus diceret. Ita decem et octo prætores in civitate jus dicunt. — 33. Et hæc omnia quoties in republica sunt magistratus, observantur; quoties autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui jus dicat. Is vocatur PRÆFECTUS URBI, qui præfectus olim constituebatur, postea fere latinarum feriarum causa introductus est, et quotannis observatur. Nam PRÆFECTUS ANNONÆ et VIGILUM, non sunt magistratus, sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt: et tamen hi, quos CISTIBERES diximus, postea ædiles senatusconsulto creabantur. — 34. Ergo ex his omnibus decem tribuni plebis, consules duo, decem et octo prætores, sex ædiles in civitate jura reddebant. — 35. Juris civilis scientiam plurimi et maximi viri professi sunt. Sed qui eorum maximæ dignationis apud populum romanum fuerunt, eorum in præsentia mentio habenda est, ut appareat a quibus et qualibus hæc jura orta et tradita sunt. Et quidem ex omnibus qui scientiam nacti sunt, ante Tiberium Coruncanium publice professum neminem traditur. Ceteri autem ad hunc vel in latenti jus civile

retinere cogitabant, solumque consultatoribus vacare potius quam discere volentibus se præstabant. — 36. Fuit autem in primis peritus PUBLIUS PAPIRIUS, qui leges regias in unum contulit. Ab hoc APPIUS CLAUDIUS unus ex decemviris, cujus maximum consilium in XII tabulis scribendis fuit. Post hunc APPIUS CLAUDIUS ejusdem generis maximam scientiam habuit. Hic CENTEMANUS appellatus est; Appiam viam stravit, et aquam Claudiam induxit, et de Pyrrho in urbe non recipiendo sententiam tulit. Hunc etiam actiones scripsisse traditum est, primum de usurpationibus, qui liber non exstat. Idem Appius Claudius, qui videtur ab hoc processisse, R litteram invenit; ut pro Valesiis Valerii essent, et pro Fusiis Furii. — 37. Fuit post eos maximæ scientiæ SEMPRONIUS, quem populus romanus ΣΟΦΟΝ appellavit: nec quisquam ante hunc aut post hunc hoc nomine cognominatus est. GAIUS SCIPIO NASICA, qui optimus a senatu appellatus est, cui etiam publice domus in sacra via data est, quo facilius consuli posset. Deinde QUINTUS MUCIUS: qui ad Carthaginenses missus legatus, cum essent duæ tesseræ positæ, una pacis, altera belli, arbitrio sibi dato utram vellet referret Romam, utramque sustulit, et ait Carthaginenses petere debere utram mallent accipere. — 38. Post hos fuit TIBERIUS CORUNCANIUS, ut dixi, qui primus profiteri cœpit: cujus tamen scriptum nullum exstat, sed responsa complura et memorabilia ejus fuerunt. Deinde SEXTUS ÆLIUS, et frater ejus PUBLIUS ÆLIUS, et PUBLIUS ATILIUS maximam scientiam in profitendo habuerunt: ut duo Ælii etiam consules fuerint. Atilius au-

tem primus a populo sapiens appellatus est. Sextum Ælium etiam Ennius laudavit, et exstat illius liber qui inscribitur TRIPERTITA: qui liber veluti cunabula juris continet. Tripertita autem dicitur quoniam lege duodecim tabularum præposita, jungitur interpretatio, deinde subtexitur legis actio. Ejusdem esse tres alii libri referuntur, quos tamen quidam negant ejusdem esse. Hos sectatus ad aliquid est deinde MARCUS CATO princeps Porciæ familiæ, cujus et libri exstant; sed plurimi filii ejus, ex quibus ceteri oriuntur. — 39. Post hos fuerunt PUBLIUS MUCIUS, et BRUTUS, et MANILIUS, qui fundaverunt jus civile. Ex his Publius Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres; et exstant volumina scripta, Manilii monumenta. Illi duo consulares fuerunt, Brutus prætorius, Publius autem Mucius etiam pontifex maximus. — 40. Ab his profecti sunt PUBLIUS RUTILIUS RUFUS qui Romæ consul et Asiæ proconsul fuit; PAULUS VIRGINIUS, et QUINTUS TUBERO ille Stoicus Pansæ auditor, qui et ipse consul. Etiam SEXTUS POMPEIUS Gnæi Pompeii patruus fuit eodem tempore: et CÆLIUS ANTIPATER, qui historias conscripsit; sed plus eloquentiæ, quam scientiæ juris operam dedit: etiam LUCIUS CRASSUS frater Publii Mucii, qui MUCIANUS dictus est; hunc Cicero ait jurisconsultorum disertissimum. — 41. Post hos QUINTUS MUCIUS Publii filius, pontifex maximus, jus civile primus constituit, generatim in libros decem et octo redigendo. — 42. Mucii auditores fuerunt complures; sed præcipuæ auctoritatis AQUILIUS GALLUS, BALBUS LUCILIUS, SEXTUS PAPIRIUS, GAIUS JUVENTIUS. Ex quibus

Gallum maximæ auctoritatis apud populum fuisse Servius dicit. Omnes tamen hi a Servio Sulpicio nominantur: alioquin per se eorum scripta non talia exstant, ut ea omnes adpetant. Denique nec versantur omnino scripta eorum inter manus hominum: sed Servius libros suos complevit, pro cujus scriptura ipsorum quoque memoria habetur. — 43. Servius, cum in causis orandis primum locum, aut pro certo post Marcum Tullium obtineret, traditur ad consulendum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse: cumque eum sibi respondisse de jure Servius parum intellexisset, iterum Quintum interrogasse, et a Quinto Mucio responsum esse, nec tamen percepisse: et ita objurgatum esse a Quinto Mucio; namque eum dixisse, turpe esse patricio et nobili, et causas oranti, jus in quo versaretur, ignorare. Ea velut contumelia Servius tractatus operam dedit juri civili, et plurimum eos, de quibus locuti sumus, audiit: institutus a Balbo Lucilio, instructus autem maxime a Gallo Aquilio, qui fuit Cercinæ. Itaque libri complures ejus exstant Cercinæ confecti. Hic cum in legatione perisset, statuam ei populus romanus pro Rostris posuit, et hodieque exstat pro Rostris Augusti. Hujus volumina complura exstant: reliquit autem prope centum et octoginta libros. — 44. Ab hoc plurimi profecerunt, fere tamen hi libros conscripserunt: Alfenus Varus, Gaius, Aulus-Ofilius, Titus Cæsius, Aufidius Tucca, Aufidius Namusa, Flavius Priscus, Gaius Ateius Pacuvius, Labeo Antistius Labeonis Antistii pater, Cinna, Publicius Gellius. Ex his decem libros octo conscripserunt,

quorum omnes, qui fuerunt, libri digesti sun ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros. — Ex his auditoribus plurimum auctoritatis habuit Alfenus Varus, et Aulus Ofilius. Ex quibus Varus et consul fuit: Ofilius in equestri ordine perseveravit. Is fuit Cæsari familiarissimus, et libros de jure civili plurimos, et qui omnem partem operis fundarent, reliquit. Nam de legibus VICESIMÆ primus conscripsit, et de jurisdictione. Idem edictum prætoris primus diligenter composuit; nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad edictum subscriptos reliquit. — 45. Fuit eodem tempore et TREBATIUS, qui idem Cornelii Maximi auditor. Fuit AULUS CASCELLIUS Quinti Mucii Volusii auditor: denique in illius honorem testamento Publium Mucium nepotem ejus reliquit heredem. Fuit autem quæstorius, nec ultra proficere voluit, cum illi etiam Augustus consulatum offerret. Ex his Trebatius peritior Cascelio, Cascelius Trebatio eloquentior fuisse dicitur; Ofilius utroque doctior. Cascelii scripta non exstant, nisi unus liber BENEDICTORUM; Trebatii complures, sed minus frequentantur. — 46. Post hos quoque TUBERO fuit, qui Ofilio operam dedit: fuit autem patricius, et transiit a causis agendis ad jus civile; maxime postquam Quintum Ligarium accusavit, nec obtinuit apud Gaium Cæsarem. Is est Quintus Ligarius, qui cum Africæ oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire, quo nomine eum accusavit, et Cicero defendit. Exstat ejus oratio satis pulcherrima, quæ inscribitur PRO QUINTO LIGARIO. Tubero doctissimus quidem habi-

tus est juris publici et privati, et complures utriusque operis libros reliquit: sermone etiam antiquo usus affectavit scribere, et ideo parum libri ejus grati habentur. — 47. Post hunc maximæ auctoritatis fuerunt ATEIUS CAPITO, qui Ofilium secutus est, et ANTISTIUS LABEO qui omnes hos audivit: institutus est autem a Trebatio. Ex his Ateius consul fuit. Labeo noluit, cum offerretur ei ab Augusto consulatus, quo suffectus fieret, honorem suscipere; sed plurimum studiis operam dedit, et totum annum ita diviserat, ut Romæ sex mensibus cum studiosis esset, sex mensibus secederet, et conscribendis libris operam daret. Itaque reliquit quadringenta volumina ex quibus plurima inter manus versantur. — Hi duo primum veluti diversas sectas fecerunt. Nam Ateius Capito in his, quæ ei traditæ fuerant, perseverabat. Labeo ingenii qualitate et fiducia doctrinæ, qui et ceteris operis sapientiæ operam dederat, plurima innovare instituit. Et ita Ateio Capitoni MASSURIUS SABINUS successit; Labeoni, NERVA: qui adhuc eas dissensiones auxerunt. Hic etiam Nerva Cæsari familiarissimus fuit. Massurius Sabinus in equestri ordine fuit, et publice primus scripsit. Posteaque hoc cœpit beneficium dari a Tiberio Cæsare; hoc tamen illi concessum erat. Et ut obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi jus non a principibus dabatur; sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant: neque responsa utique signata dabaut; sed plerumque judicibus ipsi scribebant, aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut major juris auctoritas haberetur, constituit ut ex auctoritate ejus respon-

derent, et ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit. Et ideo optimus princeps Hadrianus, cum ab eo viri prætorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis: Hoc non peti, sed præstari solere; et ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se, populo ad respondendum se præpararet. Ergo Sabino concessum est a Tiberio Cæsare, ut populo responderet, qui in equestri ordine jam grandis natu, et fere annorum quinquaginta receptus est. Huic nec amplæ facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus sustentatus est. — Huic successit Caius Cassius Longinus natus ex filia Tuberonis, quæ fuit neptis Servii Sulpicii: et ideo proavum suum Servium Sulpicium appellat. Hic consul fuit cum Quartino temporibus Tiberii; sed plurimum in civitate auctoritatis habuit, eousque donec eum Cæsar civitate pelleret. Expulsus ab eo in Sardiniam, revocatus a Vespasiano diem suum obiit. — Nervæ successit Proculus. Fuit eodem tempore et Nerva filius: fuit et alius Longinus ex equestri quidem ordine, qui postea ad præturam usque pervenit; sed Proculi auctoritas major fuit. Nam etiam ipse plurimum potuit, appellatique sunt partim Cassiani, partim Proculeiani: quæ origo a Capitone et Labeone cœperat. Cassio Cælius Sabinus successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit; Proculo Pegasus, qui temporibus Vespasiani præfectus urbi fuit; Cælio Sabino Priscus Javolenus; Pegaso Celsus; patri Celso Celsus filius et Priscus Neratius: qui utrique consules fuerunt, Celsus quidem et iterum; Javoleno Prisco Aburnus Valens, et Tuscianus, item Salvius Julianus. (*L.* 2, ff. *de orig. jur.*)

Tres de quorumdam jureconsultorum scriptis et de illorum auctoritate constitutiones.

IMPER. CONST. AUG. AD MAXIM. PRÆF. PRÆT.

Perpetuas prudentium contentiones eruere cupientes, ULPIANI ac PAULI in PAPINIANUM notas, qui, dum ingenii laudem sectantur, non tam corrigere eum quam depravare maluerunt, aboleri præcipimus. DAT. III. CAL. OCT. ET CONST. CONS. ET CRISPO (321).

ID. AUG. AD MAXIM. PRÆF. PRÆT.

Universa quæ scriptura PAULI continentur, recepta auctoritate firmanda sunt et omni veneratione celebranda. Ideoque sententiarum libros plenissima luce et perfectissima elocutione et justissima juris ratione succinctos, in judiciis prolatos valere minime dubitatur. DAT. V. CAL. OCT. TREVESUNT. CONST. ET MAX. COSS. (327).

IMPP. THEOD. ET VALENT. AA. AD SENAT. URB. ROM.

. . . .

PAPINIANI, PAULI, GAII, ULPIANI atque MODESTINI scripta omnia universa firmamus, ita ut Gaium atque Paulum, Ulpianum et ceteros comitetur auctoritas lectionis quæ ex omni opere recitatur. Eorum quoque scientiam, quorum tractatus atque sententias prædicti omnes suis operibus miscuerunt, ratam esse censemus, ut SCÆVOLÆ, SABINI, JULIANI atque MARCELLI, o-

mniumque quos illi celebrarunt; si tamen eorum libri, propter ætatis incertum, codicum collatione firmentur. Ubi autem diversæ sententiæ proferuntur, potior numerus vincat auctorum; vel, si numerus æqualis sit, ejus partis præcellat auctoritas, in qua excellentis ingenii vir Papinianus emineat, qui, ut singulos vincit, ita cedit duobus. Notas etiam Pauli atque Ulpiani in Papiniani corpus factas, sicut dudum statutum est, præcipimus infirmari. Ubi autem pares eorum sententiæ recitantur, quorum par censetur auctoritas, quod sequi debeat, eligat moderatio judicantis. Pauli quoque sententias semper valere præcipimus. DAT. VII. ID. NOV. RAVENNÆ, DD. NN. THEOD. XII. ET VALENT. II. AA. COSS. (426). (*L. un. C. Th. de respons. prud.*)

GAII INSTITUTIONUM

COMMENTARIUS PRIMUS.

I. « De jure gentium et civili. — *Omnes » populi, qui legibus et moribus reguntur, » partim suo proprio, partim communi om- » nium hominum jure utuntur.* Nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium est vocaturque jus civile, quasi jus proprium *ipsius civitatis. Quod vero naturalis* ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peræque custoditur vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utuntur. Populus itaque romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus. — 2. Constant autem jura ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus principum, edictis eorum qui jus edicendi habent, responsis prudentium. — 3. Lex est, quod populus jubet atque constituit: plebiscitum est, quod plebs jubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis, plebis autem appellatione sine patriciis ceteri cives significantur. Unde olim patricii dicebant, plebiscitis se non teneri, quia sine auctoritate eorum facta essent. Sed postea lex Hortensia lata est, qua cautum est, ut plebiscita universum populum

tenerent. Itaque eo modo legibus exæquata sunt. — 4. Senatusconsultum est, quod senatus jubet atque constituit. Idque legis vicem obtinet; quamvis fuit quæsitum. — 5. Constitutio principis est, quod imperator decreto, vel edicto, vel epistola constituit, nec umquam dubitatum est, quin id legis vicem obtineat, cum ipse imperator per legem imperium accipiat. — 6. Jus autem edicendi habent magistratus populi romani; sed amplissimum jus est in edictis duorum prætorum, urbani et peregrini: quorum in provinciis jurisdictionem præsides earum habent; item in edicto ædilium curulium: quorum jurisdictionem in provinciis populi quæstores habent; nam in provincias Cæsaris omnino quæstores non mittuntur, et ob id hoc edictum in his provinciis non proponitur. — 7. Responsa prudentium sunt sententiæ et opiniones eorum quibus permissum est jura condere: quorum omnium si in unum sententiæ concurrant, id quod ita sentiunt, legis vicem obtinet; si vero dissentiunt, judici licet, quam velit, sententiam sequi: idque rescripto divi Hadriani significatur.

II. De juris divisione. — 8. Omne autem jus quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Sed prius videamus de personis.

III. De condicione hominum. — 9. Et quidem summa divisio de jure personarum hæc est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi. — 10. Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. — 11. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex justa servitute manumissi sunt. — 12. Rursus

libertinorum *tria sunt genera*: *nam aut cives romani*, *aut latini*, *aut dediticiorum* numero sunt; de quibus singulis dispiciamus: ac prius de dediticiis.

IV. De dediticiis vel lege Ælia Sentia. — 13. Lege itaque Ælia Sentia cavetur, ut qui servi a dominis pœnæ nomine vincti sint, quibusve stigmata inscripta sint, deve quibus ob noxam quæstio tormentis habita sit, si in ea noxa fuisse convicti sint, quive *ut* aut ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inve ludum custodiamve conjecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, ejusdem condicionis liberi fiant, cujus condicionis sunt peregrini dediticii.

V. De peregrinis dediticiis. — 14. *Sic* vocantur autem, qui quondam adversus populum romanum armis susceptis pugnaverunt, et deinde victi se dediderunt. — 15. Hujus ergo turpitudinis servos quocumque modo et cujuscumque ætatis manumissos, etsi pleno jure dominorum fuerint, numquam aut cives romanos, aut latinos fieri dicemus, sed omnimodo dediticiorum numero constitui intellegemus. — 16. Si vero in nulla tali turpitudine sit servus, manumissum modo civem romanum, modo latinum fieri dicemus. — 17. Nam in cujus persona tria hæc concurrunt, ut major sit annorum triginta, et ex jure quiritium domini, et justa ac legitima manumissione liberetur, id est, vindicta aut censu aut *testamento*, is civis romanus fit: sin vero aliquid eorum deerit, latinus erit.

VI. De manumissione vel causæ probatione. — 18. Quod autem de ætate servi requiritur;

lege Ælia Sentia introductum est, nam ea lex minores xxx annorum servos non aliter voluit manumissos cives romanos fieri, quam si vindicta, aput consilium justa causa manumissionis approbata, liberati fuerint. — 19. Justa autem causa manumissionis est veluti si quis filium filiamve, aut fratrem sororemve naturalem, aut alumnum, aut pædagogum, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii causa, aput consilium manumittat.

VII. De recuperatoribus. — 20. Consilium autem adhibetur in urbe Roma quidem quinque senatorum et quinque equitum romanorum puberum; in provinciis autem viginti recuperatorum civium romanorum; idque fit ultimo die conventus: sed Romæ certis diebus aput consilium manumittuntur. Majores vero triginta annorum servi semper manumitti solent, adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum prætor aut proconsul in balneum vel in theatrum eat. — 21. Præterea minor triginta annorum servus manumissione potest civis romanus fieri si ab eo domino, qui solvendo non erat, *testamento* liber et heres relictus sit... — 22. *Quodsi qui servi neque vindicta, neque censu, neque testamento manumissi sunt*, latini juniani dicuntur; latini ideo, nam adsimulati sunt latinis coloniariis; juniani ideo *vero*, quia per legem Juniam libertatem acceperunt, *cum* olim servi viderentur esse. — 23. Non tamen illis permittit lex Junia, nec ipsis testamentum facere, nec ex testamento alieno capere, nec tutores testamento dari. — 24. Quod autem diximus, ex testamento eos capere *non* posse, ita intellegendum *esse* videtur,

ut nihil directo hereditatis legatorumve nomine eos posse capere dicamus: alioquin per fideicommissum capere possunt. — 25. Hi vero, qui dediticiorum numero sunt, nullo modo capere possunt, non magis quam qui liber peregrinusque *est;* nec ipsi *testamentum* facere possunt secundum *quod plerisque* placuit. — 26. Pessima itaque libertas eorum est, qui dediticiorum numero sunt: nec ulla lege, aut senatusconsulto, aut constitutione principali aditus illis ad civitatem romanam datur. — 27. Quin et in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romæ miliarium morari prohibentur, et *si contra fecerint* ipsi bonaque eorum publice venire jubentur ea condicione, ut ne in urbe Roma vel intra centesimum urbis Romæ miliarium serviant, neve unquam manumittantur; et si manumissi fuerint, servi populi romani esse jobentur. Et hæc ita lege Ælia Sentia *comprehensa* sunt.

Quibus modis latini ad civitatem romanam perveniant. — 28. Latini multis modis ad civitatem romanam perveniunt. — 29. Statim enim eadem lege Ælia Sentia cautum est, ut minores triginta annorum manumissi *et* latini facti, si uxores duxerint vel cives romanas vel latinas coloniarias *vel* ejusdem condicionis cujus et ipsi essent, idque testati fuerint adhibitis non minus quam septem testibus civibus romanis puberibus, et filium procreaverint *et* is filius anniculus *fuerit*, permittatur eis, *si velint*, per eam legem adire prætorem vel in provinciis præsidem provinciæ, et approbare se ex lege Ælia Sentia *liberorum causa* uxorem duxisse et ex ea filium anniculum habere: et

si is, aput quem causa probata est, id ita esse pronuntiaverit, tunc et ipse latinus *et filius* et uxor ejus, si et ipsa ejusdem condicionis sit, cives romani esse jubentur. — 30. Ideo autem *in ipso filio anniculo adjicimus*, si et ipsa ejusdem condicionis sit: quia si uxor latini civis romana *sit*, qui ex ea nascitur, ex novo senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est, civis romanus nascitur. — 31. Hoc tamen jus adipiscendæ civitatis romanæ, etiamsi soli minores triginta annorum manumissi et latini facti ex lege Ælia Sentia habuerunt, tamen postea senatusconsulto quod Pegaso et Pusione consulibus factum est, etiam majoribus triginta annorum manumissis latinis factis concessum est. — 32. *Ceterum etiamsi* ante decesserit latinus, *quam* anniculi filii causam probaret, potest mater ejus causam probare, et sic et ipsa fiet civis romana........ ipse filius cujus........ debet causam probare, ut de filio anniculo.......... illis.......... dominis.......... quiritium.......... caverit.......... in ejus loc....... — 33. Ædificio.... non minus quam partem *semissariam* patrimonii sui impenderit, jus quiritium consequatur......... (1) — 34..... frumenti..... ad jus quiritium......... cujus........ jus quiritium fuerit......... — 35. Si quis alicujus et in bonis et ex jure quiritium sit, manumissus ab eodem scilicet, et latinus fieri potest, *et* jus quiritium consequi.

(1) Locus in hunc fere modum restitui posse videtur: *Lege Julia cautum est, ut latinus si in perficiendo* ædificio *Romæ* non minus quam partem s..... patrimonii sui impenderit, jus Quiritium consequatur.

36. « *Non tamen cuicumque volenti manu-* » *mittere licet.* — 37. *Nam is, qui* » in fraudem creditorum vel in fraudem patroni manumittit, nihil agit, quia lex Ælia Sentia impedit libertatem. — 38. Item eadem lege minori xx annorum domino non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta aput consilium justa causa manumissionis approbata fuerit. — 39. Justæ autem causæ manumissionis sunt, veluti si quis patrem, aut matrem, aut pædagogum, aut collaetaneum manumittat: sed et illæ causæ, quas superius de servo minore xxx annorum exposuimus, ad hunc quoque casum, de quo loquimur, adferri possunt: item ex diverso hæ causæ, quas in minore xx annorum domino rettulimus, porrigi possunt et ad servum minorem xxx annorum. — 40. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus xx annorum dominis per legem Æliam Sentiam constitutus sit: evenit, ut qui xiv annos ætatis expleverit, licet testamentum facere possit, et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit; tamen si adhuc minor sit annorum xx, libertatem servo dare non possit. — 41. Et quamvis latinum facere velit minor xx annorum dominus, tamen nihilominus debet aput consilium causam probare, et ita postea inter amicos manumittere. . . . — 42. Præterea lege Furia Caninia certus modus constitutus est in servis testamento manumittendis. — 43. De III *non* plures quam duos; *ei autem, qui plures quam tres*, neque plures quam decem servos habebit, usque ad partem dimidiam ejus numeri manumittere permittitur; ei vero, qui plures *quam* x, neque *plures* quam

XXX servos habebit, usque ad tertiam partem *ejus* numeri manumittere permittitur. At ei, qui plures quam XXX, neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam *ejus numeri manumittere permittitur*. Novissime ei, qui plures quam C habebit, *neque plures* quam D, *nil amplius* permittitur, quam ut quintam partem, neque plures *manumittat*............; *sed* præscribit lex ne *cuiquam* plures manumittere liceat quam C. *Exempli gratia* si quis unum servum omnino *aut duos*, *ad eum lex Furia Caninia non pertinet*, et ideo liberam habet potestatem manumittendi. — 44. *Neque* ad eos *tamen* omnino hæc lex pertinet, qui sine testamento manumittunt; itaque licet iis, qui vindicta aut censu aut inter amicos manumittunt, totam familiam suam liberare: scilicet si alia causa non impediat libertatem. — 45. Sed quod de numero servorum testamento manumittendorum diximus, ita intellegemus, *ut ex eo* numero, ex quo dimidia aut tertia aut quarta aut quinta pars liberari *potest*, *utique tot manumittere* liceat, quot ex antecedenti numero licuit: et hoc ipsa *lege* provisum est. Erat enim sane absurdum, ut X servorum domino quinque liberare liceret, quia usque ad dimidiam partem *ex eo* numero manumittere ei conceditur, si XII servos habenti non plures liceret manumittere quam IV. At eis qui plures quam X, neque.... (1). — 46. Nam et si

---

(1) Ad hujus paginæ argumentum pertinent, quæ in Epit. leguntur I, 2, § 2, parte priore. Sunt autem hæc: *Nam si aliquis testamento plures manumittere voluerit*,

testamento scriptis in orbem servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis invenitur, nulli liberi erunt; quia lex Furia Caninia, quæ in fraudem ejus facta sint, rescindit. Sunt etiam specialia senatusconsulta, quibus rescissa sunt ea, quæ in fraudem ejus legis excogitata sunt.

47. In summa sciendum est, *quod* lege Ælia Sentia cautum est, ut qui creditorum fraudandorum causa manumissi sint, liberi non fiant, hoc etiam ad peregrinos pertinere; senatus *enim* ita censuit ex auctoritate Hadriani: cetera vero jura ejus legis ad peregrinos non pertinere.

48. Sequitur de jure personarum alia divisio; nam quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri sunt subjectæ. — 49. Sed rursus earum personarum, quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ in potestate, aliæ in manu, aliæ in mancipio sunt. — 50. Videamus nunc de iis quæ alieno juri subjectæ sint: *nam* si cognoverimus quæ istæ personæ sint, simul intellegemus quæ sui juris sint. — 51. Ac prius dispiciamus de iis qui in aliena potestate sunt.

---

quam quot continet numerus supra scriptus, ordo servandus est: ut illis tantum libertas valeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa. Qui vero post supra constitutum numerum manumissi leguntur, in servitute eos certum est permanere. Quodsi non nominatim servi vel ancillæ in testamento manumittantur, sed confuse omnes servos suos vel ancillas is, qui testamentum facit, liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse jubetur hoc ordine data libertas, sed omnes in servili conditione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. Conf. Paul. Sent. recept. IV, 14. § 1. Ulp. Fragm. I, 5.

52. In potestate itaque sunt servi dominorum, quæ quidem potestas juris gentium est: nam aput omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem esse, et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur. — 53. Sed hoc tempore neque civibus romanis, nec ullis aliis hominibus qui sub imperio populi romani sunt, licet supra modum et sine causa in servos suos sævire. Nam ex constitutione *sacratissimi* imperatoris Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus teneri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. Sed et major quoque asperitas dominorum per ejusdem principis constitutionem coercetur; nam consultus a quibusdam præsidibus provinciarum de his servis, qui ad fana Deorum vel ad statuas principum confugiunt, præcepit, ut si intolerabilis videatur dominorum sævitia, cogantur servos vendere. Et utrumque recte fit; male enim nostro jure uti non debemus: qua ratione etiam prodigis interdicitur bonorum suorum administratio. — 54. Ceterum cum aput cives romanos duplex sit dominium (nam vel in bonis, vel ex jure quiritium, vel ex utroque jure cujusquam servus esse intellegitur), ita demum servum in potestate domini esse dicemus, si in bonis ejus sit, etiamsi simul ex jure quiritium ejusdem non sit; nam qui nudum jus quiritium in servo habet, is potestatem habere non intellegitur.

55. Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos justis nuptiis procreavimus, quod jus proprium civium romanorum est; fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos

habent potestatem, qualem nos habemus: idque divus Hadrianus edicto, quod proposuit de his qui sibi liberisque suis ab eo civitatem romanam petebant, significavit; nec me præterit ita *Galatarum* gentem credere, in potestate parentum liberos esse.

56. *Habent autem in potestate liberos cives romani*, si cives romanas uxores duxerint, vel etiam latinas peregrinasve cum quibus connubium habeant; cum enim connubium id efficiat, ut liberi patris condicionem sequantur, evenit, ut non *solum* cives romani fiant, sed et in potestate patris sint. — 57, Unde et veteranis quibusdam concedi solet principalibus constitutionibus connubium cum his latinis peregrinisve, quas primas post missionem uxores duxerint; et qui ex eo matrimonio nascuntur, et cives romani, et in potestate parentum fiunt. . . . . .

58. *Non omnes nobis uxores ducere licet*; nam a quarundam nuptiis abstinere debemus. — 59. Inter eas enim personas, quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, nuptiæ contrahi non possunt, nec inter eas conubium est; velut inter patrem et filiam, vel matrem et filium, vel avum et neptem; *et* si tales personæ inter se coierint, nefarias *atque incestas nuptias contraxisse dicuntur*. Et hæc adeo ita sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio conjungi: in tantum, ut etiam dissoluta adoptione idem juris maneat. Itaque eam, quæ nobis adoptione filiæ aut neptis loco esse cœperit, non poterimus uxorem ducere, quamvis eam emancipaverimus. — 60.

Inter eas quoque personas, quæ ex transverso gradu cognatione junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta. — 61. Sane inter fratrem et sororem prohibitæ sunt nuptiæ, sive eodem patre eademque matre nati fuerint, sive alterutro eorum: sed si qua per adoptionem soror mihi esse cœperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiæ non possunt consistere; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere. Set *et* si ego emancipatus fuero, nihil impedimento erit nuptiis. — 62. Fratris filiam uxorem ducere licet, idque primum in usum venit, cum divus Claudius Agrippinam, fratris sui filiam, uxorem duxisset; sororis vero filiam uxorem ducere non licet: et hæc ita principalibus constitutionibus significantur. Item amitam et materteram uxorem ducere non licet. — 63. Item eam, quæ *nobis quondam socrus* aut nurus aut privigna aut noverca fuit. Ideo *autem* diximus quondam, quia si adhuc constant eæ nuptiæ per quas talis adfinitas quæsita est, alia ratione *inter nos* nuptiæ esse non possunt, quia neque eadem duobus nupta esse potest, neque idem duas uxores habere. — 64. Ergo si quis nefarias atque incestas nuptias contraxerit, neque uxorem habere videtur, neque liberos; *hi enim*, qui ex eo coitu nascuntur, matrem quidem habere videntur, patrem vero non utique: nec ob id in potestate ejus sunt, sed quales sunt ii quos mater vulgo conceperit; *nam et hi* patrem habere *non* intelleguntur, cum *is etiam* incertus sit: unde solent spurii filii appellari, vel a græca voce quasi σποράδην concepti vel quasi sine patre filii.

65. *Aliquando autem evenit, ut liberi statim ut* nati sunt, parentum in potestate non fiant, *at* postea tamen, redigantur in potestatem. — 66. *Itaque* si latinus, ex lege Ælia Sentia uxore ducta, filium procreaverit, aut latinum ex latina, aut civem romanum ex cive romana, non habebit eum in potestate. *Si vero filium procreaverit, isque anniculus fuerit, probata causa civis efficitur;* simul ergo eum in potestate sua habere incipit. — 67. Item si civis romanus latinam aut peregrinam uxorem duxerit per ignorantiam, cum eam civem romanam esse crederet, et filium procreaverit, hic non est in potestate; quia ne quidem civis romanus est, sed aut latinus aut peregrinus, id est ejus condicionis cujus et mater fuerit, quia non aliter *filius* ad patris condicionem accedit, quam si inter patrem et matrem ejus connubium sit: sed ex senatusconsulto permittitur causam erroris probare, et ita uxor quoque et filius ad civitatem romanam perveniunt, et ex eo tempore incipit filius in potestate patris esse. Idem juris est si eam per ignorantiam uxorem duxerit, quæ dediticiorum numero est; nisi quod uxor non fit civis romana. — 68. Item si civis romana per errorem nupta sit peregrino tamquam civi romano, permittitur ei causam erroris probare, et ita filius quoque et maritus ad civitatem romanam perveniunt, et æque simul incipit filius in potestate patris esse. Idem juris est si peregrino tamquam latino ex lege Ælia Sentia nupta sit; nam et de hoc specialiter senatusconsulto cavetur. Idem juris est aliquatenus si ei, qui dediticiorum numero *est*, tamquam civi romano, seu latino e lege Ælia Sen-

tia, nupta sit; nisi quod scilicet, qui dediticiorum numero est, in sua condicione permanet: et ideo filius, quamvis fiat civis romanus, in potestatem patris non redigitur. — 69. Item si latina peregrino, quem latinum esse crederet, nupserit, potest ex *senatusconsulto*, filio nato, causam *erroris probare*; *et ita* omnes fiunt cives romani, *et* filius in potestate patris esse incipit. — 70. Idem *juris* omnino *est*, si latinus per errorem peregrinam quasi latinam, aut civem romanam e lege Ælia Sentia uxorem duxerit. — 71. Præterea si civis romanus, qui se credidisset latinum, *uxorem duxisset* latinam, permittitur ei, filio nato, erroris causam probare, *tamquam si ex* lege Ælia Sentia uxorem duxisset. Item his *qui*, *licet* cives romani essent, peregrinos se esse credidissent et peregrinas uxores duxissent, permittitur ex senatusconsulto, filio nato, causam erroris probare: quo facto, uxor civis romana.... filius.... non solum *ad civitatem romanam pervenit*, sed etiam in potestatem patris redigitur. — 72. Quæcumque de filio esse diximus, eadem et de filia dicta intellegemus. — 73. Sed quantum ad erroris causam probandam attinet, nihil interest cujus ætatis filius sive filia sit........ si minor anniculo sit filius filiave, causa probari non potest; nec me præterit in aliquo rescripto divi Hadriani ita esse constitutum, tamquam quod ad erroris quoque *causam* probandam *attinet*.......... cui imperator......... dederit. — 74. Peregrino....... uxorem duxisset, et filio nato alias civitatem romanam consecutus esset: deinde cum quæreretur an *causam* probare *posset*, rescripsit imperator Antoninus,

perinde posse eum *causam* probare, atque si peregrinus mansisset; ex quo colligimus, etiam peregrinum *causam* probare posse. — 75..... diximus.... errore..... peregrinus.... errorem...... matrimonium..... ea, quæ superius..... intervenerit.... (1).

— 76. ..... uxorem duxerit (2) sicut *supra quoque* diximus, justum matrimonium contrahi; et tunc ex iis *qui* nascitur, civis romanus est, et in potestate patris erit. — 77. Itaque si civis romana peregrino.... (3) filius est tamquam si ex peregrina eum procreasset. Hoc *tempore* e senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano factum est, etsi non fuerit connubium inter civem romanam et peregrinum, qui nascitur justus patris filius est. — 78. Quod autem diximus, inter civem romanam peregrinumque *matrimonio contracto*, *eum qui* nascitur peregrinum..... eadem lege........, si partus........ qua et connubium non sit........ peregrinus ex eo coitu nascatur........... necessaria lex.... (4)

---

(1) Totius loci argumentum tale esse visum est: *Peregrinus si civem romanam uxorem duxerit, sive interveniente errore sive non, is qui nascitur, peregrinus est; sed matrimonio per errorem contracto admitti poterit causæ probatio, quam, ubi nullus error intervenerit, cessare constat.*

(2) Sensus hujusmodi aliquid postulare videtur: *Illud certe constat, inter civem romanum et peregrinam, siquidem eam, cum qua connubium habeat,* uxorem duxerit, etc.

(3) Hujus loci sententia hæc esse videtur: « Itaque si civis romana peregrino, *cui connubium sit concessum, nupserit, qui ex ea conjunctione nascitur, peregrinus et justus patris* filius est, etc.

(4) Locum ad legem Mensiam pertinere manifestum

est...... accedit qua parte jubet lex......... peregrina peregrinum...... nam etiam.... lege.... futurum erat : adeo autem hoc ita est, ut...... — 79.... sed etiam, qui latini nominantur : sed ad alios latinos pertinet, qui proprios populos propriasque civitates habebant, et erant peregrinorum numero.... (1) — 80. Ex contrario, ex latino et cive *romana qui nascitur*, civis romanus nascitur. Fuerunt tamen qui putaverunt ex lege Ælia Sentia contracto matrimonio latinum nasci, *quia* videtur *eo casu* per legem Æliam Sentiam et Juniam connubium inter eos dari ; et semper connubium efficit ut qui nascitur patris condicioni accedat : *aliter vero* contracto matrimonio, eum qui nascitur *jure gentium matris* condicionem sequi.... *sed hoc jure utimur* ex senatusconsulto, quo, auctore divo Hadriano, *significatur ut tum* ex latino et cive romana natus civis romanus nascatur. — 81. His convenienter *etiam illud* senatusconsulto, divo Hadriano *sacratissimo* auctore, significatur, ut ex latino *et* peregrina, item contra ex peregrino *et latina qui nasci-*

---

est, talemque in eo Gaius expressisse videtur sententiam: *Quod si civis romana peregrino nupserit, partum semper peregrinum nasci lege Mensia cautum est; quod quidem, connubio interveniente, etiam citra legem illam similiter procederet propter ipsum connubium; eo autem deficiente, necessaria lex Mensia fuit, cum alioquin, non interveniente connubio, ea servetur juris regula, ut partus ad matris condicionem accedat.*

(1) Gaius hoc loco illud, ut videtur, significat, legem Mensiam non tantum ad peregrinos pertinuisse, sed etiam ad Latinos, neque tamen ad eos, qui, suo ævo, soli eo nomine veniebant, coloniarios puta et junianos.

tur, matris condicionem sequatur. — 82. Illud quoque his conveniens est, quod ex ancilla et libero jure gentium servus nascitur, et ex libera et servo liber nascitur. — 83. Animadvertere tamen debemus non esse *observandam* juris gentium regulam, *si* lex aliqua, vel quod legis vicem optinet, aliquo casu commutaverit *eam*. — 84. *Ecce enim ex senatusconsulto* Claudiano poterat civis romana, quæ alieno servo volente domino ejus coierit, ipsa ex pactione libera permanere, sed servum procreare: nam quod inter eam et dominum istius servi convenerit, ex senatusconsulto ratum esse jubetur. Sed postea divus Hadrianus iniquitate rei et inelegantia juris motus restituit juris gentium regulam, ut cum ipsa mulier libera permaneat, liberum pariat. — 85. Ex *diverso*, *ex* ancilla et libero poterant liberi nasci: nam ea lege cavetur, ut si quis cum aliena ancilla, quam credebat liberam esse, coierit, siquidem masculi nascantur, liberi sint; si vero feminæ, ad eum pertineant, cujus mater ancilla fuerit: Sed et in hac specie divus Vespasianus inelegantia juris motus restituit juris gentium regulam, ut omnimodo, etiamsi masculi nascantur, servi sint ejus cujus et mater fuerit. — 86. Sed illa pars ejusdem legis salva est, ut ex libera et servo alieno, quem sciebat servum esse, servi nascantur. Itaque apud quos talis lex non est, qui nascitur, jure gentium matris condicionem sequitur, et ob id liber est. — 87. Quibus autem casibus matris et non patris condicionem sequitur qui nascitur, iisdem casibus in potestate eum patris, etiamsi is civis romanus sit, non esse, plus quam

manifestum est; et ideo superius rettulimus, quibusdam casibus, per errorem non justo contracto matrimonio, senatum intervenire et emendare vitium matrimonii, eoque modo plerumque efficere ut in potestatem patris filius redigatur. — 88. Sed si ancilla ex cive romano conceperit, deinde manumissa civis romana facta sit, et tunc pariat, licet civis romanus sit qui nascitur, sicut pater ejus, non tamen in potestate patris est; quia neque ex justo coitu conceptus est, neque ex ullo senatusconsulto talis coitus quasi justus constituitur. — 89. Quod autem placuit, si ancilla ex cive romano conceperit, deinde manumissa pepererit, qui nascitur liberum nasci, naturali ratione fit; nam hi qui illegitime concipiuntur, statum sumunt ex eo tempore, quo nascuntur: itaque si ex libera nascuntur, liberi fiunt, nec interest ex quo mater eos conceperit, cum ancilla fuerit. At hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt. — 90. Itaque si cui mulieri *civi romanæ prægnanti* aqua et igni interdictum fuerit, eoque modo peregrina *fiat*, et tunc pariat, complures distinguunt et putant, siquidem ex justis nuptiis conceperit, civem romanum ex ea nasci; si vero volgo conceperit, peregrinum ex ea nasci. — 91. Item si qua mulier civis romana prægnans ex senatusconsulto Claudiano ancilla facta sit ob id quod alieno servo, *invito et* denuntiante domino ejus, *coierit*: complures distinguunt et existimant, siquidem ex justis nuptiis conceperit, civem romanum ex ea nasci; si vero volgo conceperit, *servum* nasci ejus cujus mater facta est ancilla. — 92. *Item* pe-

regrina quoque si volgo conceperit, deinde civis romana *facta sit*, *et* pariat, civem romanum parit; si vero ex peregrino, *cui* secundum leges moresque peregrinorum conjuncta *est*, videtur ex senatusconsulto; quod auctore divo Hadriano factum *est*.... patri ejus..... (1) — 93. Si peregrinus *liberis susceptis libertatem adeptus sit*, non aliter filii in potestate *ejus* fiunt, *quam si imperator eos in potestatem* redegerit; quod ita demum is facit, si causa cognita æstimaverit hoc filiis expedire; diligentius atque exactius *vero* causam cognoscit de impuberibus absentibusque. Et hæc ita edicto divi Hadriani significantur. — 94. Item si quis cum uxore prægnante civitate romana donatus sit, quamvis is qui nascitur, ut supra diximus, romanus sit, tamen in potestate patris non fit; idque subscriptione divi Hadriani significatur. Qua de causa qui intellegit uxorem suam esse prægnantem, dum civitatem sibi et uxori ab imperatore petit, simul ab eodem petere debet, ut eum qui natus erit, in potestata sua habeat. — 95. Alia causa est eorum, qui *latini senatusconsulto* cum liberis suis ad civitatem romanam perveniunt: nam horum in *potestate fiunt* liberi. Quod jus quibusdam peregrinis.... — 96..... magistratum gerunt, civitatem romanam consequuntur, minus latum est; cum hi tantum, qui *vere* magistratum vel honorem gerunt, ad civitatem romanam per-

---

(1) Sententia hæc esse creditur: « Ex senatusconsulto » quod auctore divo Hadriano factum *est peregrinus nasci*, *nisi etiam patri ejus civitatis romanæ donum obtigerit.* » (Conf. § 94.)

veniunt: idque compluribus epistulis principum significatur.

97. *Non solum autem naturales liberi*, *secundum ea quœ* diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam hi quos adoptamus. — 98. Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate, aut imperio magistratus, velút prætoris consulisve. — 99. *Populi auctoritate* adoptamus eos qui sui juris sunt: quæ species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat, rogatur, id est, interrogatur an velit eum, quem adoptaturus sit, justum sibi filium esse; et is qui adoptatur, rogatur an id fieri patiatur; et populus rogatur, an id fieri jubeat. Imperio magistratus adoptamus eos qui in potestate parentium sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius et filia; sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. — 100. Et quidem illa adoptio, quæ per populum fit, nusquam nisi Romæ fit: at hæc etiam in provinciis aput præsides earum fieri solet. — 101. Item per populum feminæ non adoptantur, nam id magis placuit. Aput prætorem vero, vel in provinciis aput proconsulem legatumve, etiam feminæ solent adoptari. — 102. Item impuberem aput populum adoptari aliquando prohibitum est, aliquando permissum est: nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si justa causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam condicionibus permittitur. Aput prætorem vero, et in provinciis aput proconsulem legatumve, cujuscumque ætatis *homines* adoptare possumus. — 103. Illud vero utriusque adoptionis commune est, quod et hi

qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. — 104. Feminæ vero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent. — 105. Item si quis per populum, sive aput prætorem vel aput præsidem provinciæ adoptaverit, potest eundem alii in adoptionem dare. — 106. Set et illa quæstio, an minor natu majorem natu adoptare possit, utriusque adoptionis communis est. — 107. Illud proprium est ejus adoptionis quæ per populum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur, set etiam liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, tamquam nepotes.

108. *Nunc de his personis videamus, quæ in manu nostra sunt; quod* et ipsum jus proprium civium romanorum est. — 109. Sed in potestate quidem et masculi et feminæ esse solent: in manum autem feminæ tantum conveniunt. — 110. Olim itaque tribus modis in manum conveniebant: usu, farreo, coemptione. — 111. Usu in manum conveniebat, quæ anno continuo nupta perseverabat: nam velut annua possessione usucapiebatur, in familiam viri transibat, filiæque locum optinebat. Itaque lege duodecim tabularum cautum erat, si qua nollet eo modo in manum mariti convenire, *ut quotannis* trinoctio abesset, atque *ita usum* cujusque anni interrumperet; set hoc totum jus partim legibus sublatum est, partim ipsa desuetudine oblitteratum est. — 112. Farreo in manum conveniunt *per* quoddam genus sacrificii *quo uti farreo debent*, *id est*, quo farreus panis adhibetur; unde etiam confarreatio

dicitur. *Sed* complura præterea hujus juris ordinandi gratia cum certis et solemnibus verbis, præsentibus decem testibus, aguntur et fiunt: quod jus etiam nostris temporibus in usu est; nam flamines majores, id est, diales, martiales, quirinales......... sacrorum nisi........ confarreatio......... — 113. *Coemptione in* manum conveniunt per mancipationem, *id est*, per quandam imaginariam venditionem, adhibitis non minus quam v testibus, civibus romanis puberibus, item libripende, præter mulierem eumque cujus in manum convenit. — 114. Potest autem coemptionem facere mulier non solum cum marito suo, sed etiam cum extraneo: *quare* aut matrimonii causa facta coemptio dicitur, aut fiduciæ causa. *Quæ* enim cum marito suo facit coemptionem, *ut* aput eum filiæ loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse coemptionem: quæ vero alterius rei causa facit coemptionem cum extraneo, velut tutelæ evitandæ causa, dicitur fiduciæ causa fecisse coemptionem. — 115. Quod est tale: si qua velit quos habet tutores reponere, ut alium nanciscatur......... coemptionem facit; deinde a coemptionatore remancipata ei, cui ipsa velit, et ab eo vindicta manumissa incipit eum habere tutorem, *a quo manumissa est;* qui tutor fiduciarius dicitur, *sicut ex* inferioribus *apparebit. Olim etiam testamenti faciendi gratia* fiduciaria fiebat coemptio: *tunc enim non aliter feminæ testamenti* faciendi jus habebant, exceptis quibusdam personis, quam si coemptionem fecissent remancipatæque *et manumissæ* fuissent; set hanc necessitatem coemptionis faciendæ *ex auctoritate divi Hadriani senatus*

remisit. Nihilominus filiæ loco incipit esse; nam si omnino qualibet ex causa uxor in manu viri *sit*, *placuit eam filiæ locum nancisci.*

116. Superest ut exponamus quæ personæ in mancipio sint.—117. Omnes igitur *liberorum* personæ, sive masculini sive feminini *sexus*, *si* in potestate *parentis* sunt, mancipari *ab eodem hoc modo* possunt quo *etiam* servi mancipari, *possunt*.........—118. Idem juris est *in earum personis quæ in manu sunt*; *nam feminæ a* coemptionatoribus *eodem modo possunt mancipari*: *adeo ut*, *quamvis ea sola apud coemptionatorem filiæ loco sit*, *quæ ei nupta sit in manu*, nihilominus etiam quæ ei nupta non est, et ob id filiæ loco sit, ab eo mancipari possit: plerumque solum et a parentibus et a coemptionatoribus mancipantur, si velint parentes coemptionatoresque *e* suo jure eas personas dimittere, sicut inferius evidentius apparebit.—119. Est autem mancipatio, ut supra quoque diximus, imaginaria quædam venditio; quod et ipsum jus proprium civium romanorum est: eaque res ita agitur, adhibitis non minus quam quinque testibus, civibus romanis puberibus, et præterea alio ejusdem condicionis, qui libram æneam teneat, qui appellatur libripens. Is qui mancipio accipit, rem tenens ita dicit: HUNC EGO HOMINEM EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO, ISQUE MIHI EMPTUS EST HOC ÆRE ÆNEAQUE LIBRA; deinde ære percutit libram, idque æs dat ei a quo mancipio accipit, quasi pretii loco.—120. Eo modo et serviles et liberæ personæ mancipantur: animalia quoque quæ mancipi sunt, quo in numero habentur boves, equi, muli, asini; item prædia tam urbana quam rustica, quæ et ipsa mancipi sunt, qualia sunt Italica, co-

demmodo solent mancipari.--121. In eo solo prædiorum mancipatio a ceterorum mancipatione differt, quod personæ serviles et liberæ, item animalia quæ mancipi sunt, nisi in præsentia sint, mancipari non possunt: adeo quidem, ut eum, *qui* mancipio accipit, apprehendere id ipsum quod ei mancipio datur, necesse sit: unde etiam mancipatio dicitur, quia manu res capitur. Prædia vero *etiam* absentia solent mancipari. — 122. Ideo autem æs in *ea* re adhibetur, quia olim æreis tantum nummis utebantur; et erant asses dipondii semisses......... nec ullus aureus vel argenteus *nummus in usu* erat, sicut ex lege XII tabularum intellegere possumus: eorumque nummorum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere......... asses librales erant et dipondii......... nomen adhuc in usu retinetur.......... et:........ unde....—123.....quidem..... coemptionem facit.........mancipar........ servorum loco constituuntur: adeo quidem, ut *ex ejus testamento* cujus in mancipio sunt, neque hereditatem neque legata aliter capere possint, quam *si* simul eodem testamento liberi esse jubeantur, sicuti juris est in persona servorum; sed differentiæ ratio manifesta est, cum a parentibus et a coemptionatoribus iisdem verbis mancipio accipiantur, quibus servi, quod non similiter fit in *coemptione*.

124. Videamus nunc, quibus *modis ii*, *qui* alieno juri subjecti sunt, eo jure liberentur. — 125. *Ac* prius de his dispiciamus, qui in potestate sunt. — 126. Et quidem *servi* quemadmodum *potestate liberentur*, *ex iis intelligere* possumus, quæ de servis manumittendis superius exposuimus. — 127. Hi vero, qui *in potestate parentis sunt*, *mortuo eo sui juris fiunt*. *Sed hoc* distinctionem recipit :

nam mortuo patre sane omnimodo filii filiæve sui juris efficiuntur; mortuo vero avo *non omnimodo nepotes neptesque* sui *juris fiunt*, *sed ita si post mortem avi* in patris sui potestatem recasuri non sunt. Itaque si *moriente avo pater eorum vivat et in potestate* patris *sui* fuerit, tunc post *obitum avi* in potestate patris *sui fiunt*: *si vero is*, quo tempore avus moritur, *aut etiam mortuus est aut exiit de potestate patris*; *tunc ii*, *quia* in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt. — 128. Cum autem is, cui ob aliquod maleficium ex lege pœnali aqua et igni interdicitur, civitatem romanam amittat, sequitur ut, quia eo modo ex numero civium romanorum tollitur, proinde ac mortuo eo desinant liberi in potestate ejus esse: nec enim ratio patitur, ut peregrinæ homo condicionis civem romanum in potestate habeat. Pari ratione etsi ei, qui in potestate parentis sit, aqua et igni interdictum fuerit, desinit in potestate parentis esse; quia æque ratio non patitur, ut peregrinæ condicionis homo in potestate sit civis romani parentis. — 129. Quod si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus interim hostium fiat, pendet jus liberorum propter jus postliminii; quia hi qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina jura recipiunt. Itaque reversus habebit liberos in potestate: si vero illic mortuus sit, erunt quidem liberi sui juris; sed utrum ex hoc tempore quo mortuus est aput hostes parens, an ex illo quo ab hostibus captus est, dubitari potest. Ipse quoque filius neposve si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter jus postliminii potestatem quoque parentis in suspenso esse. — 130. Præterea exeunt liberi virilis sexus de patris po-

testate, si flamines diales inaugurentur; et feminini sexus, si virgines vestales capiantur. — 131. Olim quoque, quo tempore populus romanus in latinas regiones colonias deducebat, qui *jussu* parentis in........ acciperentur alterius civitatis cives. — 132. Emancipatione *quoque desinunt liberi in* potestate parentium *esse. Sed* filius quidem ter *mancipatus sui juris fit*; *ceteri* vero liberi, sive masculini sexus sive feminini, una mancipatione exeunt de parentium potestate: lex enim XII tantum in persona filii de tribus mancipationibus loquitur, *his* verbis: SI PATER FILIUM TER VENUM DUIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO. *Quæ res ita agitur: mancipat pater* filium alicui; is eum vindicta manumittit; eo facto revertitur in potestatem patris; is eum iterum mancipat vel eidem vel alii, set *in usu est* eidem *mancipari*; *isque eam* postea similiter vindicta........ in potestatem patris *revertitur*; tertio pater eum mancipat vel eidem vel alii, set hoc in usu est ut eidem mancipet..... ..... si nondum manumissus sit, set adhuc in causa mancipii. . . . . (1) — 133. « *Liberum*

(1) Non est dubitandum quin posteriore hac parte ea contineantur, quæ leguntur in L. 28 de adopt. (vid. § 133.) Prioris autem partis argumentum colligi potest ex Epitomes loco hoc (I, 6. § 3): *Tamen cum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patre remancipetur, et a naturali patre manumittatur, ut si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminæ vel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris vel avi exeunt potestate et sui juris efficiuntur. Et hi ipsi quamlibet una*

» *arbitrium est ei qui filium et ex eo nepotem* » *in potestate habebit, filium quidem potestate dimittere, nepotem vero in potestate retinere; vel ex diverso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero manumittere;* » *vel omnes sui juris efficere. Eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.* » — 134...... ac intercedentes manumissiones proinde fiunt, ac fieri solent cum ita eum pater de potestate dimittit, ut sui juris efficiatur; deinde aut patri remancipatur, et ab eo is qui adoptat, vindicat aput prætorem filium suum esse, et illo contra non vindicante, *a* prætore vindicanti filius addicitur; aut jure mancipatur patri....... mancipatione est: set sane commodius est patri remancipari. In ceteris vero liberorum personis, seu masculini seu feminini sexus, una scilicet mancipatio sufficit: et aut remancipantur parenti, aut jure mancipantur. Eadem et in provinciis aput præsides provinciarum solent fieri. — 135. Qui ex filio semel iterumve mancipato conceptus est, licet post tertiam mancipationem patris sui nascatur, tamen in avi potestate est, et ideo ab eo et mancipari et in adoptionem dari potest. At is qui ex eo filio conceptus est, qui in tertia mancipatione est, non nascitur in avi potestate; set eum Labeo quidem existimat

---

mancipatione de patris vel avi potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint et a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatum eum sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse ei in hereditate succedit. Conf. § 6. I. quib. mod. jus pot. solv. verbis: *Et tunc ex edicto prætoris*, etc.

in ejusdem mancipio esse, cujus et pater sit. Utimur autem hoc jure, ut quamdiu pater ejus in mancipio sit, pendeat jus ejus: et siquidem pater ejus ex mancipatione manumissus erit, cadit in ejus potestatem; si vero is, dum in mancipio sit, decesserit, sui juris fit...... ut supra diximus, quod in filio faciunt tres mancipationes, hoc facit una mancipatio in nepote. 136.. ..... fecer...... et Tuberonis....... hæc....... videatur in manu esse................ vero........... perinde habeatur atque si in manum........... potestate parentis liberantur; nec interest, an in viri sui manu sint, *aut* extranei; *quamvis* hæ solæ loco filiarum habeantur, quæ in viri manu sunt.......... mancipationem........ — 137... ...... filia patrem; set filia quidem nullo modo patrem potest cogere, etiamsi adoptiva sit: hæc autem repudio misso *virum* proinde compellere *potest*, atque si ei numquam nupta fuisset. — 138. Ii qui in causa mancipii sunt, quia servorum loco habentur, vindicta, censu, testamento manumissi sui juris fiunt. — 139. Nec tamen in hoc casu lex Ælia Sentia locum habet; itaque nihil requirimus, cujus ætatis sit is qui manumittit, et qui manumittitur: ac ne illud quidem, an patronum creditoremve manumissor habeat. Ac ne numerus quidem legis Furiæ Caniniæ finitus in his personis locum habet. — 140. Quin etiam invito quoque eo, cujus in mancipio sunt, censu libertatem consequi possunt: excepto eo quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur; nam quodammodo tunc pater potestatem propriam reservare sibi videtur eo ipso quod mancipio recipit. Ac ne is quidem dicitur invito eo, cujus in mancipio est, censu

libertatem consequi, quem pater ex noxali causa mancipio dedit: velut *qui furti ejus nomine* damnatus est, et eum mancipio *actori dedit;* nam hunc actor pro pecunia habet. — 141. In summa admonendi sumus, adversus eos quos in mancipio habemus, nihil nobis contumeliose facere licere; alioquin injuriarum actione tenebimur. Ac ne diu quidem in eo jure detinentur homines, set plerumque *hoc fit* dicis gratia uno momento; nisi scilicet ex noxali causa mancipentur.

142. Transeamus nunc ad aliam divisionem; nam ex his personis, quæ neque in potestate, neque in manu, neque in mancipio sunt, quædam vel in tutela sunt vel in curatione, quædam neutro jure tenentur. Videamus igitur, quæ in tutela vel in curatione sint: ita enim intellegemus ceteras personas quæ neutro jure tenentur. — 143. Ac prius dispiciamus de his quæ in tutela sunt. — 144. Permissum est itaque parentibus, liberis quos in potestate sua habent, testamento *tutores* dare: masculini quidem sexus, impuberibus *duntaxat*; *feminini autem*, *tam impuberibus* quam nubilibus. Veteres enim voluerunt feminas, etiam si perfectæ ætatis sint, propter animi levitatem in tutela esse. — 145. Itaque si quis filio filiæque testamento tutorem dederit, et ambo ad pubertatem pervenerint, filius quidem desinit habere tutorem, filia vero nihilominus in tutela permanet: tantum enim ex lege Julia et Papia Poppea jure liberorum a tutela liberantur feminæ. Loquimur autem exceptis virginibus vestalibus, quas etiam veteres in honorem sacerdotii liberas esse voluerunt: itaque etiam lege XII tabularum cautum est. — 146.

Nepotibus autem neptibusque ita demum possumus testamento tutores dare, si post mortem nostram in patris sui potestatem jure recasuri non sint. Itaque si filius meus mortis meæ tempore in potestate mea sit, nepotes quos ex eo *habeo*, non possunt ex testamento meo habere tutorem, quamvis in potestate mea fuerint: scilicet quia mortuo me in patris sui potestate futuri sunt. — 147. Cum tamen in compluribus aliis causis postumi pro jam natis habeantur, et in hac causa placuit, non minus postumis, quam jam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sint, ut si vivis nobis nascantur, in potestate nostra fiant. Hos etiam heredes instituere possumus, cum extraneos postumos heredes instituere permissum non sit. — 148. *Uxori* quæ in manu est, proinde ac filiæ; item nurui, quæ in filii manu est, proinde ac nepti tutor dari potest. — 149. Rectissime autem tutor sic dari potest: LUCIUM TITIUM LIBERIS MEIS TUTOREM DO; sed et si ita scriptum sit: LIBERIS MEIS, vel UXORI MEÆ TITIUS TUTOR ESTO, recte datus intellegitur. — 150. In persona tamen uxoris, quæ in manu est, recepta est etiam tutoris optio, id est, ut liceat ei permittere, quem velit ipsa, tutorem sibi optare, hoc modo: TITIÆ UXORI MEÆ TUTORIS OPTIONEM DO. Quo casu licet uxori vel in omnes res, vel in unam forte aut duas *optare*. — 151. Ceterum aut plena optio datur, aut angusta. — 152. Plena ita dari solet, ut proxime ac supra diximus; angusta ita dari solet: TITIÆ UXORI MEÆ DUNTAXAT TUTORIS OPTIONEM SEMEL DO, aut DUNTAXAT BIS DO. — 153. Quæ optiones plurimum inter se differunt; nam quæ plenam optionem habet, potest semel et bis et ter et sæpius

tutorem optare: quæ vero angustam habet optionem, si duntaxat semel data est optio, amplius quam semel optare non potest; si tantum bis, amplius quam bis optandi facultatem non habet. — 154. Vocantur autem hi, qui nominatim testamento tutores dantur, dativi; qui ex optione sumuntur, optivi. — 155. Quibus testamento quidem tutor datus non sit, iis ex lege XII agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. — 156. Sunt autem agnati per virilis sexus personas cognatione juncti, quasi a patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo; item patruus et patrui filius, et nepos ex eo. At hi, qui per feminini sexus *personas cognatione junguntur*, *non sunt agnati*; *sed alias* naturali jure cognati. *Itaque* inter avunculum et sororis filium non agnatio est, sed cognatio; item amitæ et materteræ filius non est mihi agnatus, set cognatus; et invicem scilicet ego illi eodem jure conjungor: quia qui nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. — 157. Sed olim quidem, quantum ad legem XII tabularum attinet, etiam feminæ agnatos habebant tutores; set postea lex Claudia lata est, quæ, quod ad feminas attinet, *agnatorum* tutelas sustulit. Itaque masculus quidem impubes fratrem puberem aut patruum habet tutorem; feminæ vero talem habere tutorem non *amplius possunt*. — 158. Set agnationis quidem jus capitis diminutione perimitur, cognationis vero jus *capitis diminutione* non commutatur: quia civilis ratio..... civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non potest. — 159. Est autem capitis diminutio prioris *capitis* permutatio, eaque tribus modis accidit; nam aut maxima est

capitis diminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima. — 160. Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem *amittit.... Item feminæ liberæ ex senatusconsulto* Claudiano ancillæ fiunt eorum dominorum, quibus invitis et denuntiantibus, *nihilominus* cum servis *eorum* coierint. 161. Minor capitis diminutio *est cum civitas quidem* amittitur, libertas vero retinetur; *quod accidit ei*, *cui* aqua et igni interdictum *fuerit*. — 162. Minima *capitis* diminutio est *cum et* civitas et libertas retinetur, *sed status hominis commutatur*: *quod accidit* in his qui adoptantur; item in his qui coemptionem faciunt; et in his qui mancipio dantur, quique ex mancipatione manumittuntur; adeo quidem, ut quotiens quisque mancipetur aut *manumittatur*, totiens capite diminuatur. — 163. Nec solum majoribus diminutionibus jus agnationis corrumpitur, set etiam minima. Et ideo si ex duobus liberis alterum pater emancipaverit, *alterum in potestate retinuerit*, neuter alteri agnationis jure *conjunctus esse* poterit. — 164. Cum autem ad agnatos tutela *pertinet*, *non* simul ad omnes pertinet, set ad eos tantum qui proximo gradu sunt....

165. « *Ex eadem lege duodecim tabularum,*
» *libertorum et libertarum tutela ad patronos*
» *liberosque eorum pertinet. Quæ et ipsa legi-*
» *tima tutela vocatur; non quia nominatim in*
» *ea lege de hac tutela caveatur, sed quia pe-*
» *rinde accepta est per interpretationem, atque*
» *si verbis legis introducta esset: eo enim ipso*
» *quod hereditates libertorum libertarumque*, »
si intestati decessissent, jusserat lex ad patro-

nos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere; cum et agnatos, quos ad hereditatem vocavit, eosdem et tutores esse jusserit. — 166. .... patronorum.......... quæ *ideo* nobis competunt *quia liberum* caput mancipatum nobis vel a parente vel a coemptionatore manumiserimus. — 167. Sed latinarum et latinorum *impuberum*.......... ante manumissionem ex jure quiritium *tua* sit, in bonis *mea*, *a me quidem solo non etiam a te manumissa latina fieri* potest.... tutela tibi competit; *nam ita lege Junia cavetur.* Itaque si ab eo, cujus et in bonis et ex jure quiritium *ea* ancilla fuerit, facta sit latina, ad eundem et bona et tutela pertinet. — 168. Agnatis, qui legitimi tutores sunt, item manumissoribus, permissum est feminarum tutelam alii in jure cedere: pupillorum autem tutelam non est permissum cedere, quia non *videtur* onerosa, cum tempore pubertatis finiatur. — 169. Is autem, cui ceditur tutela, cessicius tutor vocatur. — 170. Quo mortuo aut capite diminuto, revertitur ad eum tutorem tutela, qui cessit. Ipse quoque qui cessit, si mortuus aut capite *diminutus* sit, a cessicio tutela discedit, et revertitur ad eum qui, post eum qui cesserat, secundum gradum in tutela habuerit. — 171. Set quantum ad agnatos pertinet, nihil hoc tempore de cessicia tutela quæritur, cum agnatorum tutelæ in feminis lege Claudia sublatæ sint. — 172. Sed fiduciarios quoque quidam putaverunt cedendæ tutelæ jus non habere, cum ipsi se oneri subjecerint: quod etsi placeat, in parente tamen, qui filiam neptemve aut proneptem alteri ea le-

ge mancipio dedit ut sibi remanciparetur, remancipatamque manumisit, idem dici non *potest*; *cum non* fiduciarius, *sed* legitimus tutor habeatur, et non minus huic quam patronis honor præstandus est. — 173. Præterea senatusconsulto mulieribus permissum est, in absentis tutoris locum alium petere, quo petito prior desinit; nec interest quam longe aberit is tutor. — 174. Set excipitur, ne in absentis patroni locum liceat libertæ tutorem petere. — 175. Patroni autem loco habemus etiam parentem, qui in......... sibi remancipatam filiam neptemve aut proneptem manumissione legitimam tutelam nanctus est. Hujus quidem liberi fiduciarii tutoris loco numerantur: patroni autem liberi eandem tutelam adipiscuntur quam et pater eorum habuit. — 176. *Sunt tamen causæ*, *ex quibus* etiam in patroni absentis locum....... tutorem petere, veluti ad hereditatem adeundam. — 177 Idem senatus censuit in persona pupilli patroni filii. — 178. Nam *et* lege Julia de maritandis ordinibus ei, quæ in legitima tutela pupilli sit, permittitur dotis constituendæ gratia a prætore urbano tutorem petere. — 179. Sane patroni filius, etiamsi impubes sit, libertæ *quidem* tutor, *at* in nulla re *auctor* fieri potest, cum ipsi nihil permissum sit sine tutoris auctoritate agere. — 180. Item si qua in tutela legitima furiosi aut muti sit, permittitur ei senatusconsulto dotis constituendæ gratia tutorem petere. — 181. Quibus casibus salvam manere tutelam patrono patronique filio manifestum est. — 182. Præterea senatus censuit, ut si tutor pupilli pupillæve suspectus a tutela remotus sit, sive ex justa causa fuerit excusatus, in locum ejus alius tu-

tor *detur*, quo *dato* prior *tutor* amittit tutelam. — 183. Hæc omnia similiter et Romæ et in provinciis solent observari..... si vero.... — 184. Olim cum legis actiones in usu erant, etiam ex illa causa tutor dabatur, si inter tutorem et mulierem pupillumve legis actione agendum erat; *nam....* quia ipse in re sua auctor esse non poterat, *alius dabatur*, quo auctore...... actio perageretur : qui dicebatur prætorius *tutor*, quia a prætore urbano dabatur. Post sublatas legis actiones quidam putant...... speciem..... in usu est si legitimo judicio agatur. — 185. Si cui nullus omnino tutor sit, ei datur in urbe Roma ex lege Atilia a prætore urbano et majore parte tribunorum plebis, qui Atilianus tutor vocatur; in provinciis vero, a præsidibus provinciarum ex lege Julia et Titia. — 186. Et ideo si cui testamento tutor sub condicione aut ex die certo datus sit, quamdiu condicio aut dies pendet, tutor dari potest; item si pure datus fuerit, quamdiu nemo heres existat, tamdiu ex his legibus tutor petendus est: qui desinit tutor esse posteaquam quis ex testamento tutor esse cœperit. — 187. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor datur, qui desinit tutor esse, si is qui captus est in civitatem reversus fuerit : nam reversus recipit tutelam jure postliminii. — 188. Ex his apparet, quot sint species tutelarum. Si vero quæramus, in quot genera hæ species deducantur, longa erit disputatio : nam de ea re valde veteres dubitaverunt. Nos, qui diligentius hunc tractatum exsecuti sumus et in edicti interpretatione, et in his libris quos ex Quinto Mucio fecimus, hoc solum tantisper sufficit admonuisse, quod quidam quin-

que genera esse dixerunt, ut Quintus Mucius; alii tria, ut Servius Sulpicius; alii duo, ut Labeo; alii tot genera esse crediderunt, quot etiam species essent. — 189. Sed impuberes quidem in tutela esse, omnium civitatium jure contingit; quia id naturali rationi conveniens est, ut is qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur; nec fere ulla civitas est, in qua non liceat parentibus liberis suis impuberibus testamento tutorem dare: quamvis, ut supra diximus, soli cives romani videantur tantum liberos in potestate habere. — 190. Feminas vero perfectæ ætatis in tutela esse, fere nulla pretiosa ratio suasisse videtur; nam quæ vulgo creditur, quia levitate animi plerumque decipiuntur, et æquum erat eas tutorum auctoritate regi, magis speciosa videtur quam vera: mulieres enim, quæ perfectæ ætatis sunt, ipsæ sibi negotia tractant; et in quibusdam causis dicis gratia tutor interponit auctoritatem suam; sæpe etiam invitus auctor fieri a prætore cogitur. — 191. Unde cum tutore nullum ex tutela judicium mulieri datur: at ubi pupillorum pupillarumve negotia tutores tractant, *eis* post pubertatem tutelæ judicio rationem reddunt. — 192. Sane patronorum et parentum legitimæ tutelæ vim aliquam habere intelleguntur, eo quod hi, neque ad testamentum faciendum, neque ad res mancipi alienandas, neque ad obligationes suscipiendas auctores fieri coguntur, præterquam si magna causa alienandarum rerum mancipi obligationisque suscipiendæ interveniat; eaque omnia ipsorum causa constituta sunt, ut quia ad eos intestatarum mortuarum hereditates pertinent, neque per testamentum excludantur ab

hereditate, neque alienatis pretiosioribus rebus susceptoque ære alieno minus locuples ad eos hereditas perveniat. — 193. Apud peregrinos non similiter, ut apud nos, in tutela sunt feminæ; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt: ut ecce, lex *Baptistorum*, si quid mulier..... maritum auctorem esse jubet, aut filium ejus puberem.

194. Tutela autem liberantur ingenuæ quidem trium liberorum, *licet in* legitima tutela sint: nam et ceteræ, quæ alterius generis tutores habent, velut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum jure *liberantur*. — 195. Potest autem pluribus modis libertina alterius generis *tutorem* habere, veluti si a femina manumissa sit; tunc enim e lege Atilia petere debet tutorem, vel in provincia *e lege* Titia... patronæ.... *Set et cum a masculo* manumissa *fuerit*, et auctore eo coemptionem fecerit, deinde remancipata et manumissa sit, patronum quidem habere tutorem desinit; incipit autem habere eum tutorem, a quo manumissa est: qui fiduciarius dicitur. Item si patronus *desinit esse*, *quum is in adoptionem se dedit*, debet sibi *e lege Atilia vel Titia* tutorem petere. Similiter ex iisdem legibus petere debet tutorem liberta, si patronus decedit, nec ullum virilis sexus liberorum in familia relinquit. — 196. Masculi *autem cum* puberes esse cœperint, tutela liberantur... quidem... *nostri præceptores puberem* eum esse putant, qui habitu corporis pubertatem ostendit, *hoc est*, qui generare potest; sed in his, qui pubescere non possunt, quales sunt spadones, eam ætatem esse spectandam, cujus ætatis puberes fiunt. Sed diversæ scholæ auctores annis putant pu-

bertatem æstimandam, id est, eum puberem esse existimant, *qui* XIV *annos explevit...* (1) — 197.... ætatem pervenerit, in qua res suas tueri possit. *Idem* apud peregrinas gentes custodiri superius indicavimus. — 198. Ex iisdem causis et in provinciis a præsidibus earum curatores dari voluit.

199. Ne tamen et pupillorum, et eorum qui in curatione sunt, negotia *a* tutoribus curatoribusque consumantur aut deminuantur, curat prætor ut et tutores et *curatores* eo nomine satisdent. — 200. Set hoc non est perpetuum; nam et tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore probata est. *Et curatores*, *ad quos* non e lege curatio pertinet, *sed* vel a consule vel a prætore vel a præside provinciæ dantur, plerumque non coguntur satisdare, *scilicet* quia satis idonei electi sunt.

---

(1) Apparet enim ex iis quæ præcedunt, tractatum de causis finiendæ tutelæ in ea continuari: quæ autem sequuntur, caput de curationibus in ea incipere demonstrant. Quod in Epit. quidem tale est: *Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absolvuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatoribus sunt minores ætate, majores, eversores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad viginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui vero eversores aut insani sunt, omni tempore vitæ suæ sub curatoribus esse jubentur, quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.* (Vid. Epit. I, 8.)

COMMENTARIUS SECUNDUS.

1. « *Superiore commentario de jure persona-* » *rum* » exposuimus : modo videamus de rebus; quæ vel in nostro patrimonio sunt, vel extra nostrum patrimonium habentur. — 2. Summa itaque rerum divisio *in duos articulos deducitur*; *nam aliæ sunt divini juris*, aliæ humani. — 3. Divini juris sunt veluti res sacræ et religiosæ. — 4. Sacræ sunt, quæ diis superis consecratæ sunt; religiosæ, quæ diis manibus relictæ sunt. — 5. Sed sacr.... *auctoritate populi romani*, *lege de ea re lata aut senatusconsulto facto....* — 6. Religiosum vero nostra voluntate facimus mortuum inferentes in locum nostrum, si modo ejus mortui funus ad nos pertineat. — 7. Set in provinciali solo placet plerisque, solum religiosum non fieri, quia in *eo solo* dominium populi romani est, vel Cæsaris; nos autem possessionem tantum *et* usumfructum habere videmur. Utique tamen *ejusmodi locus*, *licet non sit* religiosus, pro religioso *habetur* : *quemadmodum* quod in provinciis non ex auctoritate populi romani consecratum est, proprie sacrum non *est*, *attamen pro* sacro habetur. — 8. Sanctæ quoque res, velut muri et portæ, quodammodo divini juris sunt. — 9. Quod autem *divini* juris est, id nullius in bonis est : id vero, quod humani « *juris est*, *plerumque* » *alicujus in bonis est* : *potest autem et nul-* » *lius in bonis esse ; nam res hereditariæ*, *an-*

» *tequam aliquis heres existat, nullius in bo-*
» *nis sunt.* — 10. *Hæ autem res, quæ huma-*
» *ni juris sunt, aut publicæ sunt, aut priva-*
» *tæ.* — 11. *Quæ publicæ sunt, nullius in*
» *bonis esse creduntur; ipsius enim universi-*
» *tatis esse creduntur, privatæ autem sunt,*
» *quæ singulorum sunt.*

» — 12. *Quædam præterea res corporales*
» *sunt, quædam incorporales.* — 13. *Corpo-*
» *rales hæ sunt, quæ tangi possunt, veluti*
» fundus, homo, vestis, aurum, *argentum, et*
» *denique* aliæ res innumerabiles. — 14. *Incor-*
» *porales sunt, quæ tangi* non *possunt: qua-*
» *lia sunt ea, quæ in jure consistunt; sicut*
» *hereditas, ususfructus, obligationes quoquo*
» *modo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod*
» *in hereditate res corporales continentur: nam*
» *et fructus, qui ex fundo percipiuntur, cor-*
» *porales sunt; et id quod ex aliqua obliga-*
» *tione nobis debetur, plerumque corporale est,*
» *veluti fundus, homo, pecunia; nam ipsum*
» *jus successionis, et ipsum jus utendi,* fruen-
» di, *et ipsum jus obligationis incorporale est.*
» *Eodem numero sunt et jura prædiorum ur-*
» *banorum et rusticorum, quæ etiam servitu-*
» *tes vocantur*....... item.......... — 15. Item
.... statim, ut nata sunt, mancipi esse putant. Nerva *vero*, Proculus et ceteri diversæ scholæ auctores non aliter ea mancipi esse putant, quam si domita sunt; et si propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc videri mancipi esse.... — 16. *Nec* mancipi sunt, velut ursi, leones; item ea animalia, quæ ferarum bestiarum numero sunt, velut elephantes et cameli. Et ideo *ad rem non pertinet*

quod ea animalia etiam *collo dorsove domentur....* mancipi esse, *quædam* non mancipi sunt. — 17. Item fere omnia, *quæ incorporalia* sunt, nec mancipi sunt, exceptis servitutibus prædiorum rusticorum : *nam hæ quidem mancipi res* sunt, quamvis sint ex numero rerum incorporalium. — 18. Magna autem differentia est mancipi rerum et nec mancipi. — 19. Nam res nec *mancipi nuda traditione abalienari possunt*, si modo corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. — 20. Itaque si tibi vestem, vel aurum, vel argentum tradidero, sive ex venditionis causa, sive *ex donationis*, sive quavis alia ex *causa....* — 21. *In eadem* causa sunt provincialia prædia, quorum *alia stipendiaria*, alia tributaria vocamus. Stipendiaria sunt ea, quæ in his provinciis sunt, quæ propriæ populi romani esse intelleguntur. Tributaria sunt ea, quæ in his provinciis sunt, quæ propriæ *Cæsaris esse creduntur.* — 22. Mancipi vero res *sunt*, quæ per mancipationem ad alium transferuntur; unde *proprie* mancipi res sunt dictæ. Quod autem valet mancipatio, *idem valet et in jure cessio.* — 23. *Sed mancipatio* quidem quemadmodum fiat, superiore commentario tradidimus. — 24. In jure cessio autem hoc modo fit : aput magistratum populi romani, vel *aput* prætorem, vel aput præsidem provinciæ, is cui res in jure ceditur, rem tenens ita dicit : HUNC EGO HOMINEM EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO ; deinde, postquam hic vindicaverit, *prætor interrogat* eum qui cedit, an contra vindicet ; quo negante aut tacente, tunc ei qui vindicaverit, eam rem addicit ; idque legis actio vocatur ; quæ fieri po-

test etiam in provinciis *aput præsides earum*....— 25..... fere semper mancipationibus utimur; quod enim ipsi per nos præsentibus amicis agere possumus, hoc non est necesse, cum majore difficultate aput prætorem, aut aput præsidem provinciæ quærere. — 26. *At si* neque mancipata, neque in jure cessa sit res mancipi.... unicam.... prædium.... ulla libera......— 27. Admonendi sumus...... esse provincialis soli nexum non.... significationem solum non aliter.... mancipi.... provincial.... nec mancipi.... enim vero provincia.... de mancipa...... (1)

28. Incorporales *res* traditionem non recipere manifestum est. — 29. Sed jura prædiorum urbanorum in jure tantum cedi possunt; rusticorum vero, etiam mancipari possunt. — 30. Ususfructus in jure cessionem tantum recipit. Nam dominus proprietatis alii usumfructum in jure cedere potest, ut ille usumfructum habeat, et ipse nudam proprietatem *retineat*. Ipse usufructuarius in jure cedendo domino proprietatis usumfructum, efficit ut a se discedat et convertatur in proprietatem: alii vero in jure cedendo nihilominus jus suum retinet; creditur enim ea cessione nihil agi. — 31. Sed hæc scilicet in italicis prædiis ita sunt, quia et ipsa prædia mancipationem et in jure cessionem recipiunt; alioquin in provincialibus prædiis, sive quis usumfructum, sive jus eundi, agendi,

(1) Locus ita fere restitui posse videtur: *In summa* admonendi sumus, *nexum italici soli proprium jus* esse, provincialis soli nexum non *esse*: *recipit enim nexus* significationem solum non aliter, *quam si* mancipi *est*, provinciale *vero* nec mancipi *est*.

aquamve ducendi, vel altius tollendi ædes, aut non tollendi ne luminibus vicini officiatur, ceteraque similia jura constituere velit, pactionibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem prædia mancipationem aut *in* jure cessionem recipiunt. — 32. Set cum ususfructus et hominum et ceterorum animalium constitui possit, intellegere debemus, horum usumfructum etiam in provinciis per in jure cessionem constitui posse. — 33. Quod autem diximus, usumfructum in jure cessionem tantum recipere, non est temere dictum, quamvis etiam per mancipationem constitui possit, eo quod in mancipanda proprietate detrahi potest: non enim ipse ususfructus mancipatur, sed, cum in mancipanda proprietate deducatur, eo fit ut aput alium ususfructus, aput alium proprietas sit. — 34. Hereditas quoque in jure cessionem tantum recipit. — 35. Nam si is, ad quem ab intestato legitimo jure pertinet hereditas, in jure eam alii ante aditionem cedat, id est antequam heres extiterit, perinde fit heres is cui in jure cesserit, ac si ipse per legem ad hereditatem vocatus esset: post aditionem vero si cesserit, nihilominus ipse heres permanet, et ob id creditoribus tenebitur; debita vero pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt; corpora vero ejus hereditatis perinde transeunt ad eum cui cessa est hereditas, ac si ei singula in jure cessa fuissent. — 36. Testamento autem scriptus heres ante aditam quidem hereditatem in jure cedendo eam alii, nihil agit; postea vero quam adierit, si cedat, ea accidunt quæ proxime diximus de eo ad quem ab intestato legitimo jure per-

tinet hereditas, si post aditionem *in* jure cedat. — 37. Idem et de necessariis heredibus diversæ scholæ auctores existimant, quod nihil videtur interesse, utrum *quis* adeundo hereditatem statim fiat heres, an invitus existat; quod quale sit suo loco apparebit. Sed nostri præceptores putant, nihil agere necessarium heredem, cum in jure cedat hereditatem. — 38. Obligationes quoquo modo contractæ nihil eorum recipiunt; nam quod mihi ab aliquo debatur, id si velim tibi deberi, nullo eorum modo quibus res corporales ad alium transferuntur, id efficere possum; sed opus est, ut jubente me, tu ab eo stipuleris: quæ res efficit ut a me liberetur, et incipiat tibi teneri; quæ dicitur novatio obligationis. — 39. Sine hac vero novatione non poteris tuo nomine agere; sed debes ex persona mea, quasi cognitor aut procurator meus, experiri.

40. Sequitur ut admoneamus, aput peregrinos quidem unum esse dominium, ita ut dominus *unus* quisque *sit*, aut dominus non intellegatur. Quo jure etiam populus romanus olim utebatur: aut enim ex jure quiritium unusquisque dominus erat, aut non intellegebatur dominus; set postea divisionem accepit dominium, ut alius possit esse ex jure quiritium dominus, alius in bonis habere. — 41. Nam si tibi rem mancipi, neque mancipavero, neque in jure cessero, set tantum tradidero, in bonis quidem tuis ea res efficietur, ex jure quiritium vero mea permanebit, donec tu eam possidendo usucapias: semel enim impleta usucapione, proinde pleno jure incipit, id est, et in bonis et ex jure quiritium tua res esse, ac si *esset* man-

cipata vel in jure cessa. — 42. Et mobilium quidem rerum anno completur *usucapio*; fundi vero et ædium, biennio: et ita lege XII tabularum cautum est.

43. Ceterum etiam earum rerum usucapio nobis competit, quæ non a domino nobis traditæ fuerint, sive mancipi sint eæ res sive nec mancipi; si modo eas bona fide acceperimus, cum crederemus eum qui tradiderit, dominum esse. — 44. Quod ideo receptum videtur, ne rerum dominia diutius in incerto essent: cum sufficeret domino ad inquirendam rem suam anni aut biennii spatium, quod tempus ad usucapionem possessori tributum est.

45. Set aliquando etiamsi maxime quis bona fide alienam rem possideat, numquam tamen illi usucapio procedit: velut si quis rem furtivam aut vi possessam possideat; nam furtivam lex XII tabularum usucapi prohibet, vi possessam lex Julia et Plautia. — 46. Item provincialia prædia usucapionem *non* recipiunt. — 47. *Item* mulieris, quæ in agnatorum tutela erat, res mancipi usucapi non poterant, præterquam si ab ipsa tutore *auctore* traditæ essent: id*que* ita lege XII tabularum cautum *erat*. — 48. Item liberos homines et res sacras et religiosas usucapi non posse manifestum est. — 49. Quod ergo vulgo dicitur, furtivarum rerum et vi possessarum usucapionem per legem XII tabularum prohibitam esse, non eo pertinet ut *ne ipse* fur, *quive per* vim *possidet*, usucapere possit; nam huic alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possidet; sed nec ullus alius, quamquam ab eo bona fide emerit, usucapiendi jus habeat. — 50. Unde in rebus mobili-

bus non facile *procedit ut bonæ fidei possessori usucapio* competat, quia qui alienam rem vendidit et tradidit, furtum committit; idemque accidit, etiam si ex alia causa tradatur. Set tamen hoc aliquando aliter se habet: nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel aput eum depositam, existimans eam esse hereditariam, vendiderit aut donaverit, furtum non committit. Item si is, ad quem ancillæ ususfructus pertinet, partum etiam suum esse credens, vendiderit aut donaverit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat, et efficiat ut a possessore usucapiatur. — 51. Fundi quoque alieni potest aliquis sine vi possessionem nancisci, quæ vel ex negligentia domini vacet, vel quia dominus sine successore decesserit vel longo tempore affuerit: nam si ad alium bona fide accipientem transtulerit, poterit usucapere possessor; et quamvis ipse, qui vacantem possessionem nactus est, intellegat alienum esse fundum........ nihilominus........ ad usucapionem negetur (1) improbata sit eorum sententia, qui putaverint *fundum furtivum* fieri posse.

52. Rursus ex contrario accidit, ut qui sciat

---

(1) Excidisse aliquid palam est. Unde, nisi impedimento esset VOX NEGETUR, locum ita restituendum esse videretur: « et quamvis ipse, etc., intellegat alienum esse fundum, *traditio* nihilominus bonæ fidei possessor ad usucapionem *proficiet*, *quia neque vi possessum neque furtivum possidet*, *cum* improbata sit eorum sententia, etc. » (Conf. Inst. et L. 38. de usurpat.)

alienam *rem* se possidere, usucapiat: velut si rem hereditariam cujus possessionem heres nondum nactus est, aliquis possederit; nam ei concessum *est usu*capere, si modo ea res est quæ recipit usucapionem: quæ species possessionis et usucapionis pro herede vocatur. — 53. Et in tantum hæc usucapio concessa est, ut et res quæ solo continentur, anno usucapiantur. — 54. Quare autem hoc casu etiam soli rerum annua constituta sit usucapio, illa ratio est, quod olim rerum hereditariarum possessiones ut ipsæ hereditates usucapi credebantur, scilicet anno: lex enim XII tabularum soli quidem res biennio usucapi jussit, ceteras vero anno; ergo hereditas in ceteris rebus videbatur esse, quia soli non est, quia neque corporalis est. Quamvis *autem* postea creditum sit, ipsas hereditates usucapi non posse, tamen in omnibus rebus hereditariis, etiam quæ solo tenentur, annua usucapio remansit. — 55. Quare autem omnino tam improba possessio et usucapio concessa sit, illa ratio est, quod voluerunt veteres maturius hereditates adiri, ut essent, qui sacra facerent, quorum illis temporibus summa observatio fuit; et ut creditores haberent, a quo suum consequerentur. — 56. Hæc autem species possessionis et usucapionis etiam lucrativa vocatur: nam sciens quisque rem alienam lucrifacit. — 57. Sed hoc tempore etiam non est lucrativa; nam ex auctoritate Hadriani senatusconsultum factum est, ut tales usucapiones revocarentur; et ideo potest heres ab eo, qui rem usucepit, hereditatem petendo, perinde eam rem consequi, atque si usucapta non esset. — 58. Set necessario tamen herede extante ipso jure, pro here-

de usucapi potest. — 59. Adhuc etiam ex aliis causis sciens quisque rem alienam usucapit; nam qui rem alicui fiduciæ causa mancipio dederit, vel in jure cesserit, si eandem ipse possederit, potest usucapere, anno scilicet, etsi soli sit: quæ species usucapionis dicitur usureceptio, quia id quod aliquando habuimus, recipimus per usucapionem. — 60. Sed cum fiducia contrahitur, aut cum creditore pignoris jure, aut cum amico, quod tutius nostræ res aput eum essent: siquidem cum amico contracta sit fiducia, sane omnimodo competit usureceptio: si vero cum creditore, soluta quidem pecunia omnimodo competit; nondum vero soluta, ita demum competit, si neque conduxerit eam rem a creditore debitor, neque precario rogaverit ut eam rem possidere liceret; quo casu lucrativa usucapio competit. — 61. Item si rem obligatam sibi populus vendiderit, *eamque* dominus possederit, concessa est usureceptio: sed hoc casu prædium biennio usurecipitur; et hoc est, quod volgo dicitur, ex prædiatura possessionem usurecipi; nam qui mercatur a populo prædiator appellatur.

62. Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienandæ rei potestatem non habeat; et qui dominus non sit, alienare possit. — 63. Nam dotale prædium maritus invita muliere per legem Juliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit, vel mancipatum ei dotis causa, vel in jure cessum, vel usucaptum. Quod quidem jus utrum ad italica tantum prædia, an etiam ad provincialia pertineat, dubitatur. — 64. Ex diverso agnatus furiosi curator rem furiosi alienare potest ex lege XII tabularum; item pro-

curator......; item creditor pignus ex pactione, quamvis ejus ea res non sit. Sed hoc forsitan ideo videatur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur pignus alienari, qui olim pactus est ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur.

65. Ergo ex his quæ diximus apparet, quædam naturali jure alienari, qualia sunt ea quæ traditione alienantur; quædam civili, nam mancipationis et in jure cessionis et usucapionis jus proprium est civium romanorum.

66. Nec tamen ea tantum quæ traditione nostra fiunt, naturali nobis ratione adquiruntur, sed etiam occupando.... quia antea nullius essent: qualia sunt omnia quæ terra, mari, cœlo capiuntur. — 67. Itaque (1) si feram bestiam, aut volucrem, aut piscem..... captum..... eousque nostrum esse intellegitur, donec nostra custodia coerceatur; cum vero custodiam nostram evaserit et in naturalem libertatem se receperit, rursus occupantis fit, quia nostrum esse desinit. Naturalem autem libertatem recipere videtur, cum aut oculos nostros evaserit, aut licet in conspectu sit nostro, difficilis tamen sit rei persecutio. — 68. In iis autem animalibus, quæ ex consuetudine abire et redire solent, veluti columbis et apibus, item cervis qui in silvas ire et redire solent, talem habemus regulam traditam, ut si revertendi animum habere desierint, etiam nostra esse desinant, et

(1) Sententia plana est: « Si feram bestiam aut volucrem aut piscem *ceperimus*, *quidquid ita* captum *fuerit*, *id statim nostrum fit et* eo usque, etc. »

fiant occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem deseruerint. — 69. Ea quoque, quæ ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt.

70. Sed et id, quod per alluvionem nobis adjicitur, eodem jure nostrum fit. Per alluvionem autem videtur adjici, quod ita paulatim flumen agro nostro adjicit, ut æstimare non possimus, quantum quoquo momento temporis adjiciatur; hoc est, quod volgo dicitur, per alluvionem id adjici videri, quod ita paulatim adjicitur ut oculos nostros fallat. — 71. Quodsi flumen partem aliquam ex tuo prædio detraxerit et ad meum prædium attulerit, hæc pars tua manet. — 72. At si in medio flumine insula nata sit, hæc eorum omnium communis est, qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident; si vero non sit in medio flumine, ad eos pertinet, qui ab ea parte, quæ proxima est, juxta ripam prædia habent. — 73. Præterea id quod in solo nostro ab aliquo ædificatum est, quamvis ille suo nomine ædificaverit, jure naturali nostrum fit, quia superficies solo cedit. — 74. Multoque magis id accidit et in planta quam quis in solo nostro posuerit, si modo radicibus terram complexa fuerit. — 75. Idem contingit et in frumento quod in solo nostro ab aliquo satum fuerit. — 76. Sed si ab eo petamus fructum vel ædificium, et impensas in ædificium vel in seminaria vel in sementem factas ei solvere nolimus, poterit nos per exceptionem doli mali repellere; utique si bonæ fidei possessor fuerit. — 77. Eadem ratione probatum est, quod in chartulis sive

membranis meis aliquis scripserit, licet aureis litteris, meum esse, quia litteræ chartulis sive membranis cedunt. Itaque si ego eos libros easque membranas petam, nec impensam scripturæ solvam, per exceptionem doli mali summoveri potero. — 78. Sed si in tabula mea aliquis pinxerit, velut imaginem, contra probatur; magis enim dicitur tabulam picturæ cedere; cujus diversitatis non inidonea ratio redditur *ex artis dignitate*. Secundum hanc regulam, si me possidente petas imaginem tuam esse, nec solvas pretium tabulæ, poteris per exceptionem doli mali summoveri; at si tu possideas, consequens est ut utilis mihi actio adversum te dari debeat: quo casu, nisi solvam impensam picturæ, poteris me per exceptionem doli mali repellere; utique si bona fide possessor fueris. Illud palam est, quod sive tu subripuisses tabulam, sive alius, competit mihi furti actio.

79. In aliis quoque speciebus naturalis ratio *idem* requirit. *Proinde*, si ex uvis *aut olivis aut spicis* meis vinum aut oleum aut frumentum feceris, quæritur utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum, an tuum. Item si ex auro aut argento meo vas aliquod feceris, aut ex *meis* tabulis navem aut armarium aut subsellium fabricaveris; item si ex lana mea vestimentum feceris, vel si ex vino et melle meo mulsum feceris, sive ex medicamentis meis emplastrum aut collyrium feceris, *quæritur* an meum *sit*. Quidam materiam et *substantiam* spectandam esse putant, id est, ut cujus materia sit, illius et res quæ facta sit, videatur *esse*; idque maxime placuit Sabino et Cassio. Alii vero *ejus rem* esse putant qui fecerit: id-

que maxime diversæ scholæ auctoribus visum est; sed eum quoque, cujus materia et substantia fuerit, furti adversus eum qui subripuerit, habere actionem; nec minus adversus eundem condictionem ei competere, quia extinctæ res, licet vindicari non possint, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

IV. De pupillis, an aliquid a se alienare possint. 80. Nunc admonendi sumus, neque feminam, neque pupillum, sine tutore auctore rem mancipi alienare posse; nec mancipi vero, feminam quidem posse, pupillum non posse. — 81. Ideoque siquando mulier mutuam pecuniam alicui sine tutore auctore dederit, quia facit eam accipientis, cum scilicet *ea* pecunia res nec mancipi sit, contrahit obligationem. — 82. At si pupillus idem fecerit, quia *pecuniam non facit accipientis*, nullam contrahit obligationem. Unde pupillus vindicare quidem nummos suos potest, sicubi extent, id est, ... repetere potest.... unde de pupillo quidem quæritur, an nummos, quos mutuos dedit, ab eo qui accepit............ se non.................. possit, quoniam............— 83. *At ex contrario res tam mancipi quam* nec mancipi mulieribus et pupillis sine tutore auctore solvi possunt, quoniam meliorem condicionem suam facere iis etiam sine tutore auctore concessum est. — 84. Itaque si debitor pecuniam pupillo solvat, facit quidem pecuniam pupilli, sed ipse non liberatur; quia nullam obligationem pupillus sine tutore auctore dissolvere potest, quia nullius rei alienatio ei sine tutore auctore concessa est. Set tamen si ex ea pecunia locupletior factus sit,

et adhuc petat, per exceptionem doli mali summoveri potest. — 85. Mulieri vero etiam sine tutore auctore recte solvi potest: nam qui solvit, liberatur obligatione; quia res nec mancipi, ut proxume diximus, a se dimittere mulier, et sine tutore auctore, potest. Quamquam hoc ita est si accipiat pecuniam; at si non accipiat, *set acceptam* habere se dicat, et per acceptilationem velit debitorem, sine tutore auctore, liberare, non potest.

86. Adquiritur autem nobis, non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos quos in potestate, manu mancipiove habemus; item per eos servos, in quibus *usum*fructum habemus; item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus. De quibus singulis diligenter dispiciamus. — 87. Igitur *quod* liberi nostri quos in potestate habemus, item quod servi *nostri*, mancipio accipiunt vel ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur vel ex *alia* qualibet causa adquirant, id nobis adquiritur: ipse *etenim* qui in potestate nostra est, nihil suum habere potest. Et ideo si heres institutus sit, nisi nostro jussu, hereditatem adire non potest; et si, jubentibus nobis, adierit, hereditatem nobis adquirit, proinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus. Et convenienter scilicet legatum per eos nobis adquiritur. — 88. Dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit servus, alterius ex jure quiritium, ex omnibus causis ei soli per eum adquiri, cujus in bonis est. — 89. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio; cujus enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur; unde etiam per eos usucapio

procedit.—90. Per eas vero personas, quas in manu mancipiove habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis, sicut per eos qui in potestate nostra sunt: an autem possessio adquiratur quæri solet, quia ipsas non possidemus. —91. De his autem servis in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiratur; quod vero extra eas causas *persecuti sint*, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si iste servus heres institutus sit, legatumve quod ei datum fuerit, non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. — 92. Idem placet de eo qui a nobis bona fide possidetur, sive liber sit, sive alienus servus. Quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra duas istas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet si liber est, vel ad dominum si servus est. — 93. Sed si bonæ fidei *possessor usuceperit servum*, quia eo modo dominus fit, ex omni causa per eum sibi adquirere potest. Usufructuarius vero usucapere non potest: primum quia non possidet, set habet jus utendi et fruendi; deinde quia scit alienum servum *esse*. — 94. De illo quæritur, an per eum servum in quo usumfructum habemus, possidere aliquam rem et usucapere possimus, quia ipsum non possidemus. Per eum vero quem bona fide possidemus, sine dubio et possidere et usucapere possumus. Loquimur autem in utriusque persona, secundum distinctionem quam proxume exposuimus; id est, si quid ex re nostra vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiritur. — 95. Ex his apparet, per liberos homines quos neque juri nostro subjectos habemus neque bona

fide possidemus, item per alienos servos in quibus neque usumfructum habemus neque justam possessionem, nulla ex causa nobis adquiri posse. *Et hoc est quod dicitur*, per extraneam personam nihil adquiri *posse*, *excepta possessione*; *de ea enim* quæritur, anne *per liberam personam* nobis adquiratur. — 96. In summa sciendum *est*, *his qui in* potestate, manu, mancipiove sunt, nihil in jure cedi posse. Cum enim istarum personarum nihil suum esse possit, conveniens est scilicet ut nihil *omnino* in jure vindicare possint.

97. *Hactenus* tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulæ res nobis adquirantur; nam legatorum jus, quo et ipso singulas res adquirimus, opportunius alio loco referemus. Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res nobis adquirantur. — 98. Si cui heredes facti sumus, sive cujus bonorum possessionem petierimus, sive cujus bona emerimus, sive quem adrogaverimus, sive quam in manum ut uxorem receperimus, ejus res ad nos transeunt.

99. Ac prius de hereditatibus dispiciamus, quarum duplex condicio est; nam vel ex testamento, vel ab intestato ad nos pertinent.

100. Et prius est ut de his dispiciamus, quæ nobis ex testamento obveniunt.

101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis faciebant, quæ comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est, cum belli causa ad pugnam ibant; procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. Alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in prælium exituri. — 102. Accessit deinde tertium genus te-

stamenti, quod per *æs* et libram agitur. Qui neque calatis comitiis neque in procinctu testamentum fecerat, is, si subita morte urgebatur, amico familiam suam, id est, patrimonium suum mancipio dabat, eumque rogabat quid cuique post mortem suam dari vellet. Quod testamentum dicitur per æs et libram; scilicet quia per mancipationem peragitur. — 103. Sed illa quidem duo genera *testamentorum* in desuetudinem abierunt; hoc vero solum, quod per æs et libram fit, in usu retentum est. Sane nunc aliter ordinatur atque olim solebat: namque olim familiæ emptor, id est, qui a testatore familiam accipiebat mancipio, heredis locum optinebat, et ob id ei mandabat testator, quid cuique post mortem suam dari vellet; nunc vero alius heres *testamento* instituitur, a quo etiam legata relinquuntur, alius dicis gratia propter veteris juris *observationem* familiæ emptor adhibetur. — 104. Eaque res ita agitur: qui facit, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, V testibus civibus romanis puberibus, et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his verbis familiæ emptor utitur: FAMILIAM PECUNIAMQUE TUAM *endo mandato* ..... *tutelaque* MEA, QUO TU JURE TESTAMENTUM FACERE POSSIS SECUNDUM LEGEM PUBLICAM, HOC ÆRE, et ut quidam adjiciunt, ÆNEAQUE LIBRA ESTO MIHI EMPTA; deindeære percutit libram, idque æs dat testatori, velut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti tenens ita dicit: HÆC, ITA UT IN HIS TABULIS CERISQUE SCRIPTA SUNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQUE VOS, QUIRITES, TESTIMONIUM MIHI PERHIBETOTE. Et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare; et sa-

ne, quæ testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea videtur generali sermone nominare atque confirmare.—105. In testibus autem non debet id esse qui in potestate est aut familiæ emptoris aut ipsius testatoris, quia propter veteris juris imitationem, totum hoc negotium quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur inter familiæ emptorem agi et testatorem: quippe olim, ut proxime diximus, is qui familiam testatoris mancipio accipiebat, loco heredis erat; itaque reprobatum est in ea re domesticum testimonium.—106. Unde et si is qui in potestate patris est, familiæ emptor adhibitus sit, pater ejus testis esse non potest, at ne is quidem qui in eadem potestate est, velut frater ejus. Sed si filiusfamilias ex castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater ejus recte testis adhibetur, nec is qui in potestate patris *sit*.— 107. De libripende eadem, quæ et de testibus, dicta esse intellegemus: nam et is testium numero est.— 108. Is vero, qui in potestate heredis aut in *potestate* legatarii est, cujusve heres ipse aut legatarius in potestate est, quique in ejusdem potestate est, ab eo *qui testamentum facit*, testis et libripens adhiberi potest, ut ipse quoque heres aut legatarius jure adhibeantur; sed tamen, quod ad heredem pertinet, quique in ejus potestate est, cujusve is in potestate erit, minime hoc jure uti debemus.

De testamentis militum. — 109. Set hæc diligens observatio in ordinandis testamentis militibus propter nimiam imperitiam constitutionibus principum remissa est, nam quamvis neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque vendiderint familiam, neque nuncupaverint testamentum, recte nihilominus testantur.— 110. Præte-

rea permissum est iis et peregrinos et latinos instituere heredes, vel iis legare: cum alioquin peregrini quidem ratione civili prohibeantur capere hereditatem legataque; latini vero, per legem Juniam. — 111. Cælibes quoque, qui lege Julia hereditatem legataque capere vetantur; item orbi, id est, qui liberos non habent, quos lex.... (1) prohibet..... — 112.... testamentum facere.... scilicet ut quæ tutela liberatæ non essent, ita testari deberent (2). — 113. Videntur ergo melioris condicionis esse feminæ, quam masculi: nam masculus minor annis XIV testamentum facere non potest, etiamsi tutore auctore testamentum facere velit; femina vero post XII annum testamenti faciundi jus nanciscitur.......

114. Igitur si quæramus an valeat testamentum, inprimis advertere debemus an is, qui id fecerit, habuerit testamenti factionem: deinde, si habue-

---

(1) Folium, quo hujus paginæ argumentum continuabatur, deperditum est. Ceterum Gaius, post absolutam materiam de testamentis militum, de his personis agere videtur, quibus non est permissum facere testamentum. Itaque, præter Ulpianum, 20 *Fragm.* 10 *et sequ.* et *tit.* Inst. *quib. non est permiss. fac. test.*, conferenda est Epit. *lib.* 2, *tit.* 2, ubi leguntur hæc: — *1. Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi qui sui juris non sunt, sed alieno juri subjecti sunt, hoc est, filii tam ex nobis nati quam adoptivi.—2. Item testamenta facere non possunt impuberes, id est, minores quatuordecim annorum, aut puellæ duodecim.* — 3. *Item et hi qui furiosi, id est, mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. Sed hi, qui insani sunt, per intervalla quibus sani sunt, possunt facere testamenta.*

(2) Locus ad restituendum sane difficilis est; illud tamen neminem fugiet, Gaium de mulierum testamentis loqui.

rit, requiremus an secundum juris civilis regulam testatus sit; exceptis militibus, quibus propter nimiam imperitiam, ut diximus, quomodo velint vel quomodo possint, permittitur testamentum facere.

115. Non tamen, ut jure civili valeat testamentum, sufficit ea observatio, quam supra exposuimus de familiæ venditione et de testibus et de nuncupationibus.

116. Ante omnia requirendum est, an institutio heredis solemni more facta sit: *nam*, aliter facta institutione, nihil proficit familiam testatoris ita venire, testesque ita adhiberi, *itaque* nuncupari testamentum, ut supra diximus. — 117. Solemnis autem institutio hæc est: TITIUS HERES ESTO; sed et illa jam comprobata videtur: TITIUM HEREDEM ESSE JUBEO; at illa non est comprobata: TITIUM HEREDEM ESSE VOLO, set et illæ a plerisque improbatæ sunt: HEREDEM INSTITUO, item HEREDEM FACIO.

118. Observandum præterea est, ut si mulier quæ in tutela sit, faciat testamentum, *auctoribus iis quos* tutores habet, facere debeat: alioquin inutiliter *jure civili* testabitur.— 119. Prætor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti *bonorum possessionem* pollicetur: *utique* si nemo sit, ad quem ab intestato jure legitimo pertineat hereditas, velut frater eodem patre natus, aut patruus, aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem. Idem juris est et si alia ex *causa* testamentum non valeat, velut quod familia non venierit, aut nuncupationis verba testator locutus non sit. — 120. Sed videamus an, etiamsi frater *aut* patruus ex-

Digitized by Google

tent, potiores scriptis heredibus habeantur; rescripto enim imperatoris Antonini significatur, eos qui secundum tabulas testamenti non jure factas bonorum possessionem petierint, posse adversus eos qui ab intestato vindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali. — 121. Quod sane quidem ad masculorum testamenta pertinere certum est; item ad feminarum quæ ideo non utiliter testatæ sunt, quod verbi gratia familiam non vendiderint, aut nuncupationis verba locutæ non sint: an autem et ad ea testamenta feminarum, quæ sine tutoris auctoritate fecerint, hæc constitutio pertineat, videbimus. — 122. Loquimur autem de his scilicet feminis, quæ non in legitima parentium aut patronorum tutela sunt, sed de his quæ alterius generis tutores habent, qui etiam inviti coguntur auctores fieri; alioquin parentem et patronum, sine auctoritate ejus facto testamento, non summoveri palam est.

123. Item, qui filium in potestate habet, curare debet ut eum vel heredem instituat, vel nominatim exheredet; alioquin si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut nostri præceptores existiment, etiamsi vivo patre filius defunctus sit, neminem heredem ex eo testamento existere posse, *quia* scilicet statim ab initio non constiterit institutio. Sed diversæ scholæ auctores, siquidem filius mortis patris tempore vivat, sane impedimento eum esse scriptis heredibus, et illum ab intestato heredem fieri confitentur: si vero ante mortem patris interceptus sit, posse ex testamento hereditatem adiri (1) putant, nullo jam filio im-

1) Legendum forte *adjuvari heredem.*

pedimento; quia scilicet existimant statim ab initio inutiliter fieri testamentum, *tantum* filio prœterito. — 124. Ceteras vero liberorum personas si prœterierit testator, valet testamentum. Prœteritæ istæ personæ scriptis heredibus in partem *adcrescunt*: *si sui instituti sint*, *in virilem*; si extranei, in dimidiam. Id est, si quis tres.... filios heredes instituerit et filiam prœterierit, filia adcrescendo pro quarta parte *fit heres*; *tantum enim consequitur*, *quantum e virili parte instituta* habitura esset. At si extraneos ille heredes instituerit, et filiam prœterierit, filia adcrescendo ex dimidia parte *fit* heres. Quæ de filia dicta *sunt*, eadem *et* de nepote deque omnibus liberorum personis, cum masculini *tum* feminini sexus, dicta intellegemus. — 125. Quid ergo? *Isti* liberi *qui*, secundum ea *quæ* diximus, extraneis dimidiam partem *detrahunt*, *si ex edicto prætoris contra tabulas* bonorum possessionem petierint, solidi actione extranei heredes a tota *hereditate* repelluntur..... — 126. Set nuper imperator Antoninus significavit rescripto suo, non plus nancisci feminas per bonorum possessionem, quam quod jure adcrescendi consequerentur. Quod in emancipatis *feminis similiter optinet*, *scilicet ut quod* adcrescendi jure habituræ essent si suæ fuissent, id ipsum etiam per bonorum possessionem habeant. — 127, Sed si quis..... filium ..... Nominatim *autem quis* exheredari videtur, sive ita exheredetur: Titius filius meus exheres esto, *sive ita*: filius meus exheres esto, non adjecto proprio nomine. — 128. *Masculorum* ceterorum personæ, vel feminini sexus..... *institutionem* heredum adjici solent. Sed.... (1).

(1) Integrum articulum ita fere conceptum esse creden-

— 129. Nam prætor omnes virilis sexus *liberos, non filios tantum*, id est nepotes quoque et pronepotes..... (1) — 130. Postumi quoque liberi *vel heredes institui debent, vel* exheredari. — 131. « *Et in eo par omnium condicio est, quod* » *et filio postumo et quolibet ex ceteris libe-* » *ris, sive feminini sexus sive masculini, præ-* » *terito, valet quidem testamentum, sed postea* » *agnatione postumi sive postumæ rumpitur, et* » *ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier,* » *ex qua postumus aut postuma sperabatur,* » *abortum fecerit, nihil impedimento est scri-* » *ptis heredibus ad hereditatem adeundam.* — » 132. *Sed feminini quidem sexus postumæ vel* » *nominatim vel inter ceteros exheredari solent;* » *dum tamen si inter ceteros exheredentur, ali-* » *quid eis legetur, ne videantur præteritæ esse* » *per oblivionem. Masculos vero postumos, id* » *est filium et deinceps, placuit non aliter recte* » *exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc* » *scilicet modo:* QUICUMQUE MIHI FILIUS GENITUS » FUERIT, EXHERES ESTO.— 133. *Postumorum loco* » *sunt et hi qui in sui heredis locum succe-* » *dendo, quasi agnascendo fiunt parentibus sui* » *heredes: ut ecce, si filium et ex eo nepotem* » *neptemve in potestate habeam, quia filius gra-*

dum est: *Masculorum* ceterorum personæ, vel feminini sexus *liberi, aut nominatim exheredandi sunt, aut inter ceteros, velut hoc modo: ceteri exheredes sunto; quæ verba post* institutionem heredum adjici solent. Sed *hæc ita sunt jure civili.*

(1) Lacuna sic expleri potest: et pronepotes *et deinceps ceteros nominatim; feminini vero sexus vel inter ceteros exheredari jubet.*

» *du præcedit, is solus jura sui heredis habet,* » *quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint; sed si filius meus me vivo* » *moriatur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisve in ejus locum succedere; et eo modo jura suorum heredum quasi agnatione nanciscuntur.* — 134. « *Ne ergo eo modo rumpatur mihi testamentum,* » *sicut ipsum filium vel heredem instituere vel* » *exheredare nominatim debeo, ne non jure faciam testamentum, ita et nepotem neptemve* » *ex eo necesse est mihi vel heredem instituere* » *vel exheredare; ne forte, me vivo filio mortuo,* » *succedendo in locum ejus, nepos neptisve* quasi » *agnatione rumpat testamentum. Idque lege Junia Velleia provisum est: in qua simul cautum est, ut liberi masculini* sexus, nominatim; feminini, vel nominatim vel inter ceteros exheredentur, dummodo iis qui inter ceteros exheredantur *aliquid legetur.* — 135. « *Emancipatos* » *liberos jure civili neque heredes instituere,* » *neque exheredare necesse est, quia* non sunt sui heredes; set *prætor* omnes tam feminini, quam masculini sexus, si heredes non instituantur, exheredari jubet, virilis sexus *nominatim, feminini vero et inter ceteros. Quod si neque* heredes instituti fuerint, neque *ita* ut supra diximus exheredati, prætor promittit eis *contra tabulas testamenti bonorum possessionem....* qui .... patris..... — 136. *Adoptivi liberi, quamdiu sunt in potestate patris adoptivi*, naturalium loco sunt; emancipati vero *a* patre adoptivo, neque jure civili, neque quod ad edictum prætoris pertinet, *inter liberos numerantur* — 137. *Qua ratione accidit, ut ex diverso, quod ad* naturalem parentem pertinet, quamdiu quidem sint in

adoptiva familia, extraneorum numero habeantur: *cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiant* in ea causa esse qua futuri essent, si ab ipso naturali patre *emancipati* fuissent.

138. Si quis post factum testamentum adoptaverit sibi filium, aut per populum eum qui sui juris est, aut per prætorem eum qui in potestate parentis fuerit, omnimodo testamentum ejus rumpitur quasi agnatione sui heredis. — 139. Idem juris est si cui post factum testamentum uxor in manum conveniat, vel quæ in manu *fuit* (1), nubat: nam etiam hæc filiæ loco esse incipit, et quasi sua *est*. — 140. Nec prodest sive hæc, sive ille, qui adoptatus est, in eo testamento sit institutus institutave, nam de exheredatione ejus supervacuum videtur quærere, cum testamenti faciundi tempore suorum heredum numero non fuerit. — 141. Filius quoque, qui ex prima secundave mancipatione manumittitur, quia revertitur in potestatem patriam, rumpit ante factum testamentum; nec prodest si in eo testamento heres institutus, vel exheredatus fuerit. — 142. Simile jus olim fuit in ejus persona cujus nomine, ex senatusconsulto, erroris causa probatur; quia forte ex peregrina vel latina, quæ per errorem quasi civis romana uxor ducta esset, natus esset: nam sive heres institutus esset a parente, sive exheredatus, sive vivo patre causa probata, sive post mortem ejus, omnimodo quasi agnatione rumpebat testamentum. — 143. Nunc vero ex novo senatusconsulto, quod auctore divo Hadria-

---

(1) Nonne melius: « Vel quæ in manu FILII nubat? »

no factum est, si quidem vivo patre causa probatur, æque ut olim omnimodo rumpit testamentum: si vero post mortem patris, præteritus quidem rumpit testamentum; si vero heres in eo scriptus est, vel exheredatus, non rumpit testamentum, ne scilicet diligenter facta testamenta rescinderentur eo tempore, quo renovari non possent. — 144. Posteriore quoque testamento, quod jure factum *est*, superius rumpitur. Nec interest, an extiterit aliquis ex eo heres, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an existere potuerit. Ideoque si quis ex posteriore testamento, quod jure factum est, aut noluerit heres esse; aut vivo testatore, aut post mortem ejus antequam hereditatem adiret, decesserit; aut per exceptionem exclusus fuerit; aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit; aut propter cælibatum ex lege Julia summotus fuerit ab hereditate: *in his* casibus paterfamilias intestatus moritur, nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore; et posterius æque nullas vires habet, cum ex eo nemo heres extiterit. — 145. Alio quoque modo testamenta jure facta infirmantur: velut *cum* is qui fecerit testamentum, capite diminutus sit; quod quibus modis accidat, primo commentario relatum est. — 146. Hoc autem casu inrita fieri testamenta dicemus, cum alioquin et quæ rumpuntur, inrita fiant; « *et* » *quæ statim ab initio non jure fiunt*, *inrita* » *sint: sed et ea quæ jure facta sunt*, *et po-* » *stea propter capitis deminutionem inrita fi-* » *unt*, » possunt nihilominus rupta dici. Sed quia sane commodius erat, singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo quædam

non jure fieri dicuntur, quædam jure facta rumpi, vel inrita fieri.

147. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ vel ab initio non jure facta sunt, vel jure facta postea inrita facta, aut rupta sunt; nam si septem testium signis signata sint testamenta, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere: si modo defunctus testator et civis romanus et suæ potestatis mortis tempore fuerit; nam si ideo inritum fit testamentum quod postea civitatem vel etiam libertatem testator amisit, aut hic in adoptionem se dedit, *et mortis* tempore in adoptivi patris potestate fuit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. — 148. *Qui autem* secundum tabulas testamenti, quæ aut statim ab initio non jure factæ sint, aut jure factæ postea ruptæ vel inritæ erunt, bonorum possessionem accipiunt: si modo possunt hereditatem obtinere, habebunt bonorum possessionem cum re; si vero ab iis avocari hereditas potest, habebunt bonorum possessionem sine re. — 149. Nam si quis heres jure civili institutus sit *vel* ex primo vel ex posteriore testamento, vel ab intestato jure legitimo heres sit, is potest ab iis hereditatem avocare: si vero nemo sit alius jure civili heres, ipsi retinere hereditatem possunt...... judicium adversus eos habent..... legitimus........ habentur......... factum sit aut quod familia non venierit, aut nuncupationis verba testator locutus non sit........... possessores......... olim........... — 150......... lege bona caduca fiunt et ad populum deferri jubentur, si defuncto nemo *successor extiterit*. —

151. Potest, ut jure facta testamenta........ infirmentur : apparet posse.... testator.... ejus.... jure civili valeat qui.... tabulas testamenti.... quidem.... si quis ab intestato bonorum possessionem petierit.... perveniat hereditas : et hoc ita rescripto imperatoris Antonini significatur.

152. Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei. — 153. Necessarius heres est servus cum libertate heres institutus ; ideo sic appellatus, quia sive velit, sive nolit, omnimodo post mortem testatoris protinus liber et heres est. — 154. Unde qui facultates suas suspectas habet, solet servum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu liberum et heredem instituere ut si creditoribus satis non fiat, potius hujus heredis quam ipsius testatoris bona veneant, id est, ut ignominia, quæ accedit ex venditione bonorum, hunc potius heredem quam ipsum testatorem contingat; quamquam apud Fufidium Sabino placeat eximendum eum esse ignominia, quia non suo vitio, sed necessitate juris bonorum venditionem pateretur. Sed alio jure utimur. — 155. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præstatur, ut ea, quæ post mortem patroni sibi adquisierit sive ante bonorum venditionem sive postea, ipsi reserventur ; et quamvis propter contractionem (1) bona venierint, iterum ex hereditaria causa bona ejus non venient, nisi si quid ei ex hereditaria causa fuerit adquisitum, velut si *ex eo quod* lati-

(1) Legendum videtur *pro portione*.

nus adquisierit, locupletior factus sit: cum ceterorum omnium, quorum bona venierint, pro *residua* portione, si quid postea adquirant, etiam sæpius bona veniri soleant. — 156. Sui autem et necessarii heredes sunt velut filius filiave, nepos neptisve ex filio, deinceps ceteri, qui modo in potestate morientis fuerunt. *Sed ut* nepos neptisve suus heres sit, non sufficit eum *eamve* in potestate avi mortis tempore fuisse, sed opus est ut pater quoque ejus vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet ratione liberatus potestate: tum enim nepos neptisve in locum sui patris succedunt. — 157. Sed sui quidem heredes ideo appellantur quia domestici heredes sunt, et vivo quoque parente quodammodo domini existimantur: unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo *sive* velint sive *nolint*, *tam* ab intestato quam ex testamento heredes fiunt. — 158. Sed his prætor permittit abstinere se ab hereditate, ut potius parentis bona veneant. — 159. Idem juris est et *in* uxoris persona, quæ in manu est, quia filiæ loco est; et in nurus, quæ in manu filii est, quia neptis loco est. — 160. Quin similiter abstinendi potestatem facit prætor etiam mancipato, id est, ei qui in causa mancipii est, cum liber et heres institutus sit; cum necessarius, non etiam suus heres sit, tamquam servus. — 161. Ceteri, qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti sicut extranei videntur: qua de causa et

qui a matre heredes instituuntur, eodem numero sunt, quia feminæ liberos in potestate non habent. Servi quoque, qui liberi et heredes instituti sunt et postea a domino manumissi, eodem numero habentur. — 162. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas data est de adeunda hereditate, vel non adeunda. — 163. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis; sive is, cui de adeunda *hereditate* deliberare licet, adierit, postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet, nisi si minor sit annis XXV: nam hujus ætatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis, deceptis, ita etiam si temere damnosam hereditatem susceperint, prætor succurrit. Scio quidem divum Hadrianum etiam majori XXV annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs alienum, quod aditæ hereditatis tempore latebat, apparuisset.

164. Extraneis heredibus solet cretio dari, id est finis deliberandi ut intra certum tempus vel adeant hereditatem, vel si non adeant, temporis fine summoveantur. Ideo autem cretio appellata est, quia cernere est quasi decernere et constituere. — 165. Cum ergo ita scriptum sit: HERES TITIUS ESTO, adjicere debemus: CERNITOQUE IN CENTUM DIEBUS PROXUMIS, QUIBUS SCIES POTERISQUE; QUODSI NON ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. — 166. Et qui ita heres institutus est, si velit heres esse, debebit intra diem cretionis cernere, id est, hæc verba dicere: QUOD ME PUBLIUS TITIUS TESTAMENTO SUO HEREDEM INSTITUIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE. Quodsi ita non creverit, finito tempore cretionis excluditur: nec quidquam proficit si pro herede ge-

rat, id est, si rebus hereditariis tamquam heres utatur. — 167. At is qui sine cretione heres institutus est, aut qui ab intestato legitimo jure ad hereditatem vocatur, potest aut cernendo aut pro herede gerendo, vel etiam nuda voluntate suscipiendæ hereditatis, heres fieri; eique liberum est, quocumque tempore voluerit, adire hereditatem. Solet *tamen* prætor postulantibus hereditariis creditoribus tempus constituere, intra quod si velint adeant hereditatem; si minus, ut liceat creditoribus bona defuncti vendere. — 168. Si quis autem *cum* cretione heres institutus est, nisi creverit hereditatem, non fit heres: nam (1) non aliter excluditur, quam si non creverit intra id tempus, quo cretio finita est. Itaque licet ante diem cretionis constituerit hereditatem non adire, tamen pœnitentia actus, superante die cretionis, cernendo heres esse potest. — 169. At hic qui sine cretione heres institutus est, quique ab intestato per legem vocatur, sicut voluntate nuda heres fit, ita et contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. — 170. Omnis autem cretio certo tempore constringitur: in quam rem tolerabile tempus visum est centum dierum. Potest tamen nihilominus jure civili aut longius, aut brevius tempus dari; longius tamen interdum prætor coarctat. — 171. Et quamvis omnis cretio certis diebus constringatur, tamen alia cretio vulgaris vocatur, alia certorum dierum: vulgaris illa, quam supra exposuimus, id est, in qua dicuntur hæc ver-

(1) Pro nam forte scriptum erat quamvis vel ita.

Digitized by Google

ba: QUIBUS SCIET POTERITQUE; certorum dierum, in qua detractis his verbis cetera scribuntur. — 172. Quarum crctionum magna differentia est: nam vulgari cretione data nulli dies computantur, nisi quibus scierit quisque se heredem esse institutum, et possit cernere; certorum vero dierum cretione data, etiam nescienti se heredem institutum esse numerantur dies continui. Item ei quoque, qui aliqua ex causa cernere prohibetur, et eo amplius ei qui sub condicione heres institutus est, tempus numeratur: unde melius et aptius est vulgari cretione uti. — 173. Continua hæc cretio vocatur, quia continui dies numerantur; sed quia tam dura est hæc cretio, altera magis in usu habetur; unde etiam vulgaris dicta est.

De substitutionibus. — 174. Interdum duos pluresve gradus heredum facimus, hoc modo: Lucius titius heres esto, cernitoque in diebus centum proximis, quibus scies poterisque; quodni ita creveris, exheres esto; tum Mævius heres esto, cernitoque in diebus centum, et reliqua; et deinceps in quantum velimus, substituere possumus. — 175. Et licet nobis vel unum in unius locum substituere pluresve, et contra in plurium locum vel unum vel plures substituere. — 176. Primo itaque gradu scriptus heres hereditatem cernendo fit heres, et substitutus excluditur: non cernendo summovetur, etiam si pro herede gerat, et in locum ejus substitutus succedit; et deinceps si plures gradus sint, in singulis simili ratione idem contingit. — 177. Set si cretio sine exheredatione sit data, id est, si hæc verba *adjecta sint*: si non creveris tum Publius Mævius heres esto,

illud diversum invenitur; quia si prior omissa cretione pro herede gerat, substitutus in partem admittitur, et fiunt ambo æquis partibus heredes; quodsi neque cernat, neque pro herede gerat, sane in universum summovetur, et substitutus in totam hereditatem succedit. — 178. Sed dudum quidem placuit, quamdiu cernere et eo modo heres fieri possit prior, etiamsi pro herede gesserit, non tamen admitti substitutum: cum vero cretio finita sit, tum pro herede gerentem admittere substitutum. Olim vero placuit, etiam superante cretione, posse eum pro herede gerendo in partem substitutum admittere, at amplius ad cretionem reverti non posse.

179. Liberis nostris impuberibus, quos in potestate habemus, non solum ita, ut supra diximus, substituere possumus, id est, ut si heredes non extiterint, alius nobis heres sit; sed eo amplius, ut etiam si heredes nobis extiterint, et adhuc impuberes mortui fuerint, sit iis aliquis heres; velut hoc modo: TITIUS FILIUS MEUS MIHI HERES ESTO; SI FILIUS MEUS MIHI HERES ERIT ET PRIUS MORIATUR, QUAM IN SUAM TUTELAM VENERIT, SEIUS HERES ESTO. — 180. Quo casu siquidem non extiterit heres filius, substitutus patris fit heres: *si vero* heres extiterit filius, et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. Quamobrem duo quodammodo sunt testamenta: aliud patris; aliud filii, tamquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum est testamentum duarum hereditatum. — 181. Ceterum ne post obitum parentis periculo insidiarum subjectus videatur pupillus, in usu est vulgarem quidem substitutionem pa-

lam facere, id est, eo loco quo pupillum heredem instituimus. Vulgaris substitutio ita vocat ad hereditatem substitutum, si omnino pupillus heres non extiterit; quod accidit cum vivo parente moritur: quo casu nullum substituti maleficium suspicari possumus, cum scilicet vivo testatore omnia quæ in testamento scripta sint, ignorentur. Illam autem substitutionem, per quam etiamsi heres extiterit pupillus, et intra pubertatem decesserit, substitutum vocamus, separatim in inferioribus tabulis scribimus, easque tabulas proprio lino propriaque cera consignamus, et in prioribus tabulis cavemus, ne inferiores tabulæ vivo filio et adhuc inpubere aperiantur. Set longe tutius est, utrumque genus substitutionis separatim in inferioribus tabulis consignari, nisi, si ita consignatæ vel separatæ fuerint substitutiones, ut diximus, ex priore potest intellegi in altera eundem esse substitutum. — 182. Non solum autem heredibus institutis inpuberibus liberis ita substituere possumus, ut si ante pubertatem mortui fuerint, sit is heres quem nos voluerimus, set etiam exheredatis. Itaque eo casu, si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. — 183. Quæcumque diximus de substitutione inpuberum liberorum vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intellegemus. — 184. Extraneo vero heredi instituto ita substituere non possumus, ut si heres extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei heres sit: sed hoc solum nobis permissum est, ut cum per fideicommissum obligemus, ut *alii* hereditatem no-

stram vel totam vel ex parte restituat; quod jus quale sit suo loco trademus.

185. Sicut autem liberi homines, ita et servi tam nostri quam alieni heredes scribi possunt. — 186. Set noster servus simul et liber et heres esse juberi debet, id est hoc modo: STICHUS SERVUS MEUS LIBER HERESQUE ESTO, vel HERES LIBERQUE ESTO. — 187. Nam si sine libertate heres institutus sit, etiamsi postea manumissus fuerit a domino, heres esse non potest, quia institutio in persona ejus non constitit: ideoque licet alienatus sit, non potest jussu domini cernere hereditatem. — 188. Cum libertate vero heres institutus, si *quidem in eadem causa manserit*, *fit* ex testamento liber *atque* necessarius heres. Si vero ab ipso testatore manumissus fuerit, suo arbitrio hereditatem adire potest. Quodsi alienatus sit, jussu novi domini *adire hereditatem debet*, *et ea* ratione per eum dominus fit heres: *nam ipse alienatus neque* heres, neque liber esse potest. — 189. Alienus quoque servus heres institutus, *si in* eadem causa duraverit, jussu domini hereditatem adire debet; si vero alienatus fuerit *ab eo*, *aut vivo* testatore, aut post mortem ejus ante *quam adeat*, *debet jussu novi* domini cernere. Si *manumissus est antequam adeat*, suo arbitrio adire hereditatem potest. — 190. Si autem servus alienus heres institutus *est*, vulgari cretione data, ita igitur dies cretionis cedent *si* ipse servus scierit se heredem institutum esse, nec ullum impedimentum sit quominus certiorem dominum faceret, ut illius jussu cernere possit.

191. Post hæc videamus de legatis. Quæ pars

juris extra propositam quidem materiam videtur, nam loquimur de his juris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur : sed cum omnimodo de testamentis, deque heredibus qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco poterit hæc juris materia tractari.

DE LEGATIS. — 192. Legatorum utique genera *sunt* quatuor: aut enim per vindicationem legamus, aut per damnationem, aut sinendi modo, aut per præceptionem.— 193. Per vindicationem .... verbi gratia : HOMINEM STICHUM DO, LEGO. Sed si.......... verbum positum sit, velut....... *per* vindicationem legatum est ; sive ...... ita legatum fuerit, SUMITO..... ita, CAPITO ; æque per vindicationem........ (1). — 194. Item per vindicationem legata..... post aditam hereditatem statim ex jure quiritium res legatarii fit : et si eam rem legatarius vel ab herede, vel ab alio quocumque qui eam possidet, petat, vindicare debet, id est, intendere *rem suam* ex jure quiritium esse. — 195. In eo vero dissentiunt prudentes ; *nam Sabinus* quidem et Cassius ceterique nostri præceptores quod ita legatum sit, statim post aditam hereditatem putant fieri legatarii, etiamsi ignoret sibi legatum esse dimissum ; set posteaquam scierit et.... tum perinde

(1) Gaius ita fere scripsisse creditur : Per vindicationem *legatum relinquitur ita*, verbi gratia : hominem Stichum do, lego : sed si *alterutrum* verbum positum sit, velut *do*, *aut lego*, *etiam per* vindicationem legatum est ; sive *aliis similibus verbis*, *velut* ita legatum fuerit : sumito ; *vel ita* : *sibi habeto* ; *vel* ita : capito, æque per vindicationem *legatum dicemus*.

esse atque si legatum non esset. Nerva vero et Proculus ceterique illius scholæ auctores non aliter putant rem legatarii fieri, quam si voluerit eam ad se pertinere. Set hodie ex divi pii Antonini constitutione hoc magis jure uti videbimur, quod Proculo placuit; nam cum legatus fuisset latinus per vindicationem coloniæ, deliberent... decuriones, an ad se velint pertinere, proinde ac si uni legatus esset, *adquiri soleret.* — 196. Per vindicationem legantur res, quæ ex jure quiritium ipsius testatoris sunt; set eas quidem quæ pondere, numero, mensura constant, placuit sufficere si mortis tempore sint ex jure quiritium testatoris, veluti vinum, oleum, frumentum, pecunia numerata. Ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex jure quiritium esse debere, id est, et quo faceret testamentum, et quo moreretur: alioquin inutile est legatum. — 197. Sed sane hoc ita est jure civili; postea vero auctore Nerone Cæsare senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut si eam rem quisque legaverit, quæ ejus nunquam fuerit, perinde utile sit legatum, atque si optimo jure relictum esset: optumum autem jus est per damnationem legatum, quo genere etiam aliena res legari potest, sicut inferius apparebit. — 198. Sed si quis rem suam legaverit, deinde post testamentum factum eam alienaverit, plerique putant, non solum jure civili inutile esse legatum, sed nec ex senatusconsulto confirmari. Quod ideo dictum est, quia etsi per damnationem aliquis rem suam legaverit eamque postea alienaverit, plerique putant, licet ipso jure debeatur legatum, tamen legatarium petentem per exceptionem doli mali repelli, quasi contra voluntatem defuncti petat.

— 199. Illud constat, si duobus pluribusve per vindicationem eadem res legata sit, sive conjunctim sive disjunctim, si omnes veniant ad legatum, partes ad singulos pertinere, et deficientis portionem collegatario adcrescere. Conjunctim autem ita legatur: TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO, LEGO. Disjunctim ita : LUCIO TITIO HOMINEM STICHUM DO, LEGO; SEIO EUNDEM HOMINEM DO, LEGO. — 200. Illud quæritur, quod sub condicione per vindicationem legatum est, pendente condicione cujus esset. Nostri præceptores heredis esse putant exemplo statuliberi, id est, ejus servi qui testamento sub aliqua condicione liber esse jussus est, quem constat interea heredis servum esse. Sed diversæ scholæ auctores putant, nullius interim eam rem esse : quod tanto magis dicunt de eo quod sine condicione pure legatum est, antequam legatarius admittat legatum.

201. Per damnationem hoc modo legamus : HERES MEUS STICHUM SERVUM MEUM DARE DAMNAS ESTO. Set et si DATO scripserit *æque per damnationem legatum est.* — 202. Quo genere legati etiam aliena res legari potest, ita ut heres redimere et præstare, aut æstimationem ejus dare debeat. — 203. Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modo futura est, per damnationem legari potest, velut fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. — 204. Quod autem ita legatum est, post aditam hereditatem, etiamsi pure legatum est, non, ut per vindicationem legatum, continuo legatario adquiritur, set nihilominus heredis est. Ideo legatarius in personam agere debet, id est, intendere heredem sibi dare oportere : et tum heres *rem*, si mancipi sit, mancipio dare

aut in jure cedere possessionemque tradere debet; si nec mancipi sit, sufficit si tradiderit. Nam si mancipi rem tantum tradiderit, nec mancipaverit, usucapione *sola* pleno jure fit legatarii: *finitur* autem usucapio, *ut supra quoque* diximus, mobilium quidem rerum anno, earum vero quæ solo tenentur, biennio. — 205. Est et....... *si eadem res* duobus pluribusve per damnationem legata sit: si quidem conjunctim, plane singulis partes debentur, *sive omnes veniant ad legatum, sive non*; si vero disjunctim, singulis solida res debetur, ut scilicet heres alteri rem, alteri æstimationem præstare debeat. Et in conjunctis deficientis portio non ad collegatarium pertinet, set in hereditate remanet. — 206. Quod autem diximus, deficientis portionem *in* per damnationem quidem legato in hereditate retineri, in per vindicationem vero collegatario accrescere, admonendi sumus ante legem Papiam jure civili ita fuisse: post legem vero Papiam deficientis portio caduca fit, et ad eos pertinet qui in eo testamento liberos habent. — 207. Et quamvis prima causa sit in caducis vindicandis heredum liberos habentium, deinde, si heredes liberos non habeant, legatariorum liberos habentium; tamen ipsa lege Papia significatur ut collegatarius conjunctus, si liberos habeat, potior sit heredibus, etiamsi liberos habebunt. — 208. Sed plerisque placuit, quantum ad hoc jus quod lege Papia conjunctis constituitur, nihil interesse, utrum per vindicationem, an per damnationem legatum sit.

209. Sinendi modo ita legamus: HERES MEUS DAMNAS ESTO SINERE LUCIUM TITIUM HOMINEM STICHUM SUMERE, SIBIQUE HABERE. — 210. Quod genus

legati plus quidem habet *quam* per vindicationem legatum, minus autem quam per damnationem; nam eo modo non solum suam rem testator utiliter legare potest, sed etiam heredis sui: cum alioquin per vindicationem nisi suam rem legare non potest, per damnationem autem cujuslibet extranei rem legare potest.—211. Sed siquidem mortis testatoris tempore res *legata* testatoris sit vel heredis, plane utile legatum est, etiamsi testamenti faciundi tempore neutrius fuerit.—212. Quodsi post mortem testatoris ea res heredis esse cœperit, quæritur an utile sit legatum. Et plerique putant id utile esse: *quibus ergo*, licet aliquis eam rem legaverit, quæ neque ejus unquam fuerit, neque postea heredis ejus unquam esse cœperit, ex senatusconsulto Neroniano proinde videtur ac si per damnationem relicta esset.—213. Sicut autem per damnationem legata res non statim post aditam hereditatem legatarii efficitur, sed manet heredis eousque, donec is heres tradendo vel mancipando vel in jure cedendo legatarii eam fecerit; ita et in sinendi modo legato juris est. Ideo hujus quoque legati nomine in personam actio est: QUIDQUID HEREDEM EX TESTAMENTO DARE, FACERE OPORTET. — 214. Sunt tamen, qui putant ex hoc legato non videri obligatum heredem, ut mancipet aut in jure cedat aut tradat; sed sufficere ut legatarium rem sumere patiatur, quia nihil ultra ei testator imperavit quam ut sinat, id est, patiatur legatarium rem sibi habere.—215. Major illa dissensio in hoc legato intervenit, si eandem rem duobus pluribusve disjunctim legasti. Quidam putant utrisque solidum deberi, sicut per *damnationem*: nonnulli occupantis esse me-

liorem condicionem æstimant; quia, cum in eo genere legati damnetur heres patientiam præstare, ut legatarius rem habeat, sequitur ut, si priori patientiam præstiterit et is rem sumpserit, securus sit adversus eum qui postea legatum petierit, quia neque habet rem ut patiatur eam ab eo sumi, neque dolo malo fecit quominus eam rem haberet.

216. Per præceptionem hoc modo legamus: Lucius Titius hominem Stichum præcipito. — 217. Sed nostri quidem præceptores nulli alii eo modo legari posse putant, nisi ei qui aliqua ex parte heres scriptus est: præcipere enim esse, præcipuum sumere; quod tantum in ejus persona procedit, qui aliqua ex parte heres institutus est, quod is extra portionem hereditatis præcipuum legatum habiturus sit. — 218. Ideoque si extraneo legatum fuerit, inutile est legatum, adeo ut Sabinus existimaverit ne quidem ex *senatusconsulto* Neroniano posse convalescere: nam eo, inquit, senatusconsulto ea tantum confirmantur, quæ verborum vitio jure civili non valent, non quæ propter ipsam personam legatarii non deberentur. Sed Juliano et Sexto placuit, etiam hoc casu ex senatusconsulto confirmari legatum: nam ex verbis etiam hoc casu accidere ut jure civili inutile sit legatum, inde manifestum est, quod eidem aliis verbis recte legatur, velut per vindicationem, per damnationem, sinendi modo; tunc autem vitio personæ legatum non valere, cum ei legatum sit cui nullo modo legari possit, velut peregrino cum quo testamenti factio non sit; quo plane casu senatusconsulto locus non est. — 219. Item nostri præceptores quod ita legatum est, nulla ratione putant posse consequi eum,

cui ita fuerit legatum, quam judicio familiæ erciscundæ, quod inter heredes de hereditate erciscunda, id est, dividunda accipi solet: officio enim judicis id contineri, ut et quod per præceptionem legatum est, adjudicetur.—220. Unde intellegimus, nihil aliud secundum nostrorum præceptorum opinionem per præceptionem legari posse, nisi quod testatoris sit: nulla enim alia res, quam hereditaria, deducitur in hoc judicium. Itaque si non suam rem eo modo testator legaverit, jure quidem civili inutile erit legatum; set ex senatusconsulto confirmabitur. Aliquo tamen casu etiam alienam rem *per* præceptionem legari posse fatentur: veluti si quis eam rem legaverit, quam creditori fiduciæ causa mancipio dederit; nam officio judicis coheredes cogi posse existimant, soluta pecunia solvere eam rem, ut possit præcipere *is* cui ita legatum sit. — 221. Set diversæ scholæ auctores putant, etiam extraneo per præceptionem legari posse, proinde ac si ita scribatur: TITIUS HOMINEM STICHUM CAPITO; supervacuo adjecta PRÆ syllaba, ideoque per *vindicationem eam rem* legatam videri. Quæ sententia dicitur divi Hadriani constitutione confirmata esse.—222. Secundum hanc igitur opinionem, si ea res *ex* jure quiritium defuncti fuerit, potest a legatario vindicari, sive is unus ex heredibus sit, sive extraneus; set si in bonis tantum testatoris fuerit, extraneo quidem ex senatusconsulto utile erit legatum, heredi vero familiæ erciscundæ judicis officio præstabitur: quodsi nullo jure fuerit testatoris, tam heredi quam extraneo ex senatusconsulto utile erit *legatum*. — 223. Sive tamen heredibus, secundum nostrorum opinionem, sive etiam extraneis, secun-

dum illorum opinionem, duobus pluribusve eadem res conjunctim aut disjunctim legata fuerit, singuli partes habere debent.

AD LEGEM FALCIDIAM. — 224. Sed olim quidem licebat totum patrimonium legatis atque libertatibus erogare, nec quidquam heredi relinquere præterquam inane nomen heredis; idque lex XII tabularum permittere videbatur, qua cavetur ut quod quisque de re sua testatus esset, id ratum haberetur, his verbis: UTI LEGASSIT SUÆ REI, ITA JUS ESTO. Quare qui scripti heredes erant, ab hereditate se abstinebant; et idcirco plerique intestati moriebantur. — 225. Itaque lata est lex Furia, qua, exceptis personis quibusdam, ceteris plus mille assibus legatorum nomine mortisve causa capere permissum non est. Set et hæc lex non perfecit quod voluit. Qui enim verbi gratia quinque millium æris patrimonium habebat, poterat quinque hominibus singulis millenos asses legando totum patrimonium erogare. — 226. Ideo postea lata est lex Voconia qua cautum est, ne cui plus legatorum nomine mortisve causa capere liceret, quam heredes caperent: ex qua lege plane quidem aliquid utique heredes habere videbantur, set tamen fere vitium simile nascebatur; nam in multas legatariorum personas distributo patrimonio, poterat adeo heredi minimum relinquere *testator*, ut non expediret heredi hujus lucri gratia totius hereditatis onera sustinere. — 227. Lata est itaque lex Falcidia qua cautum est, ne plus legare liceat, quam dodrantem. Itaque necesse est, ut heres quartam partem hereditatis habeat, et hoc nunc jure utimur. — 228. In libertatibus quoque dandis nimiam licentiam compescuit lex Furia Caninia, sicut in primo commentario rettulimus.

.... De inutiliter relictis legatis. — 229. Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio. — 230. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari potest. — 231. Nostri præceptores nec tutorem eo loco dari posse existimant: set Labeo et Proculus tutorem posse dari *putant*, quod nihil ex hereditate erogatur tutoris datione. — 232. Post mortem quoque heredis inutiliter legatur, id est hoc modo: CUM HERES MEUS MORTUUS ERIT, DO, LEGO, aut: DATO. Ita autem recte legatur: CUM HERES MORIETUR, quia non post mortem heredis relinquitur, sed ultimo vitæ ejus tempore. Rursum ita non potest legari: PRIDIE QUAM HERES MEUS MORIETUR, quod non pretiosa ratione receptum videtur. — 233. Eadem et de libertatibus dicta intellegemus. — 234. Tutor vero an post mortem heredis dari possit, quærentibus, eadem forsitan poterit esse quæstio, quæ de *eo* agitatur, qui ante heredum institutionem datur.

De POENÆ CAUSA RELICTIS LEGATIS. — 235. Pœnæ quoque nomine inutiliter legatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis heres aliquid faciat aut non faciat; *velut si quis* ita legaverit: *heres meus*, SI FILIAM SUAM TITIO IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, X *millia* SEIO DATO; vel ita: SI FILIAM TITIO IN MATRIMONIUM NON COLLOCAVERIT, X MILLIA TITIO DATO. Set et, si heres verbi gratia intra biennium monumentum sibi non fecerit, X Titio dari jusserit, pœnæ nomine legatum *videtur*: itaque ex ipsa definitione mul-

tas similes species..... conficere possumus. — 236. Nec libertas quidem pœnæ nomine dari potest; quamvis de ea re fuerit quæsitum. — 237. De tutore vero nihil possumus quærere, quia non potest datione tutoris heres compelli quidquam facere, aut non facere: ideoque nec datur pœnæ *nomine* tutor; *et si* datus fuerit, magis sub condicione, quam pœnæ nomine datus videbitur. — 238. Incertæ personæ legatum inutiliter relinquitur. Incerta autem videtur persona, quam per incertam opinionem animo suo testator subjicit, velut si ita legatum sit: QUI PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT, *ei heres* MEUS X *millia* DATO. Idem juris est si generaliter omnibus legaverim, quicumque ad funus meum venerint. In eadem causa est, quod ita relinquitur: QUICUMQUE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SUAM COLLOCAVERIT, EI HERES MEUS X MILLIA DATO. Illud quoque in eadem causa est, quod ita relinquitur: QUI POST TESTAMENTUM CONSULES DESIGNATI ERUNT; *nam* æque incertis personis legari videtur, et denique aliæ multæ hujusmodi species sunt. Sub certa vero demonstratione incertæ personæ recte legatur, velut: EX COGNATIS MEIS, QUI NUNC SUNT, QUI PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT, EI X MILLIA HERES MEUS DATO. — 239. Libertas quoque non videtur incertæ personæ dari posse, quia lex Furia Caninia jubet nominatim servos liberari. — 240. Tutor quoque certus dari debet. — 241. Postumo quoque alieno inutiliter legatur. *Est autem* alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est: ideoque ex emancipato quoque filio conceptus nepos extraneus.. .... *in utero* est ejus..... uxor, extraneus postumus patri contingit. — 242. Ac ne heres qui-

dem potest institui postumus alienus; est enim incerta persona. — 243. Cetera vero, quæ supra diximus, ad legata proprie pertinent; quamquam non inmerito quibusdam placeat, pœnæ nomine heredem institui non posse. Nihil enim intererit, utrum legatum dare jubeatur heres, si fecerit aliquid aut non fecerit, an coheres ei adjiciatur; quia tam heredis adjectione, quam legati datione compellitur ut aliquid contra propositum suum faciat.

244. An ei, qui in potestate sit ejus quem heredem instituimus, recte legemus, quæritur. Servius recte legari probat; sed evanescere legatum, si, quo tempore dies legatorum cedere solet, adhuc in potestate sit: ideoque, sive pure legatum sit, et vivo testatore in potestate heredis esse desierit; sive sub condicione, et ante condicionem id acciderit, deberi legatum. Sabinus et Cassius sub condicione recte legari; pure, non recte putant: licet enim vivo testatore possit desinere in potestate heredis esse, ideo tamen inutile legatum intelligi oportere, quia quod nullas vires habiturum foret si statim post testamentum factum decessisset testator, hoc ideo valere quia vitam longius traxerit, absurdum esset. Diversæ scholæ auctores nec sub condicione recte legari *putant*; quia quos in potestate habemus, eis non magis sub condicione, quam pure debere possumus. — 245. Ex diverso constat ab eo, qui in potestate *tua* est, herede instituto recte tibi legari; set si tu per eum heres extiteris, evanescere legatum, quia ipse tibi legatum debere non possis: si vero filius emancipatus, aut servus manumissus erit, vel in alium translatus, et ipse heres extiterit aut alium *heredem* fecerit, deberi legatum.

246. Hinc transeamus ad fideicommissa.

247. Et prius de hereditatibus videamus. — 248. Inprimis igitur sciendum est opus esse, ut aliquis heres recto jure instituatur, ejusque fidei committatur ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo recto jure heres instituitur. — 249. Verba autem utilia fideicommissorum hæc recte maxime in usu esse videntur: PETO, ROGO, VOLO, FIDEICOMMITTO; quæ proinde firma singula sunt, atque si omnia in unum congesta sint. — 250. Cum igitur scripserimus: LUCIUS TITIUS HERES ESTO, possumus adjicere: ROGO TE, LUCI TITI, PETOQUE A TE, UT, CUM PRIMUM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, GAIO SEIO REDDAS, RESTITUAS. Possumus autem et de parte restituenda rogare; et liberum est vel sub condicione vel pure relinquere fideicommissa, vel ex die certa. — 251. Restituta autem hereditate, is qui restituit, nihilominus heres manet; is vero qui recipit hereditatem, aliquando heredis loco est, aliquando legatarii. — 252. Olim *autem* nec heredis loco erat, nec legatarii, sed potius emptoris. Tunc enim in usu erat ei, cui restituebatur hereditas, nummo uno eam hereditatem dicis causa venire; et quæ stipulationes « *inter venditorem hereditatis et emptorem interponi solent*, *eædem interponebantur* » inter heredem et eum, cui restituebatur hereditas, id est, hoc modo: heres quidem stipulabatur ab eo cui restituebatur hereditas, ut quidquid hereditario nomine condemnatus fuisset, sive quid alias bona fide dedisset, eo nomine indemnis esset; et omnino si quis cum eo hereditario nomine ageret, ut recte defenderetur.

Ille vero qui recipiebat hereditatem, invicem stipulabatur, ut si quid ex hereditate ad heredem pervenisset, id sibi restitueretur; ut etiam pateretur eum hereditarias actiones procuratorio aut cognitorio nomine exequi. — 253. Sed posterioribus temporibus, Trebellio Maximo et Annæo Seneca consulibus, senatusconsultum factum est, quo cautum est, ut si cui hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, actiones quæ jure civili heredi et in heredem competerent, *ei* et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta esset hereditas: post quod senatusconsultum desierunt illæ cautiones in usu haberi. Prætor enim utiles actiones ei et in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare cœpit: eaque in edicto proponuntur. — 254. Sed rursus quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut pæne totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum aut minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: Pegaso et Pusione *consulibus* senatus censuit, ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque e lege Falcidia in legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Per quod senatusconsultum ipse *heres* onera hereditaria sustinet: ille autem qui ex fideicommisso reliquam partem hereditatis recipit, legatarii partiarii loco est, id est, ejus legatarii cui pars bonorum legatur; quæ species legati partitio vocatur, quia cum herede legatarius partitur hereditatem. Unde effectum est, ut quæ solent stipulationes inter heredem et

partiarium legatarium interponi, eædem interponantur inter eum qui ex fideicommissi causa recipit hereditatem, et heredem; id est, ut et lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. — 255. Ergo siquidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatusconsulto restituitur hereditas, et in utrumque actiones hereditariæ pro rata parte dantur, in heredem quidem jure civili; in eum vero qui recipit hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano: quamquam heres etiam pro ea parte quam restituit, heres permanet, eique et in eum solidæ actiones competunt; sed non ulterius oneratur, nec ulterius illi dantur actiones, quam apud eum commodum hereditatis remanet. — 256. At si quis plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus *est* Pegasiano senatusconsulto. — 257. Set is qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem, sive noluerit retinere, ipse universa onera hereditaria sustinet: set quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponi debent, tamquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restituerit, ad exemplum emptæ et venditæ hereditatis stipulationes interponendæ sunt. — 258. Set si recuset scriptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam: cavetur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo cui restituere rogatus est, jussu prætoris adeat et restituat; perindeque ei et in eum qui receperit, actiones dentur, ac juris est ex sena-

tusconsulto Trebelliano. Quo casu nullis stipulationibus opus est, quia simul et huic qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariæ ei et in eum transferuntur, qui receperit hereditatem. — 259. Nihil autem interest utrum aliquis ex asse heres institutus aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogetur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partis partem restituere rogetur: nam et hoc casu de quarta parte ejus partis ratio ex Pegasiano senatusconsulto haberi solet.

260. Potest autem quisque etiam res singulas per fideicommissum relinquere, velut fundum, hominem, vestem, argentum, pecuniam; et vel ipsum heredem rogare ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. — 261. Item potest non solum propria testatoris res per fideicommissum relinqui, sed etiam heredis aut legatarii, aut cujuslibet alterius. Itaque et legatarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei legata sit, set etiam de alia, sive ipsius legatarii sive aliena sit; sed hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit, nam quod amplius est inutiliter relinquitur. — 262. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est, aut ipsam redimere et præstare, aut æstimationem *ejus solvere*; *sicut juris est*, *si* per damnationem aliena res legata sit. Sunt tamen qui putant, si rem per fideicommissum relictam dominus non vendat, extingui fideicommissum;.. ... esse causam per damnationem legati.

263. Libertas quoque servo per fideicommis-

sum dari potest, ut vel heres rogetur manumittere, vel legatarius. — 264. *Nec interest utrum de suo proprio servo testator* roget, an de eo qui ipsius heredis *aut* legatarii vel etiam extranei sit. — 265. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet. Quod *si dominus eum non* vendat, sane *extinguitur libertas*, *quia pro libertate* pretii computatio nulla intervenit. — 266. Qui autem ex fideicommisso manumittitur, non testatoris fit *libertus*, *etiamsi* testatoris *servus sit*; *sed ejus qui manumittit*. — 267. At qui directo testamento liber esse jubetur, velut hoc *modo*: STICHUS SERVUS MEUS LIBER ESTO, vel *Stichum* SERVUM *meum liberum esse jubeo*, *is ipsius* testatoris fit libertus. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris *ex jure quiritium fuerit*, *et quo faceret* testamentum, et quo moreretur....... — 268. Multum autem *differunt* quæ *per fideicommissum* relinquuntur, ab his quæ directo jure relinquuntur. — 269........ — 270. Item intestatus moriturus potest........ *fideicommissum* alicui relinquere, *legatum vero relinquere* non *potest*. Legatum enim *codicillis* relictum non aliter valet, quam *si codicilli testamento* confirmati fuerint, id est, nisi in testamento caverit testator, ut quidquid in codicillis scriptum id......... relinqui potest. — 271. Item a legatario legari *non potest*; *sed* fideicommissum relinqui potest. Quin etiam ab eo quoque, cui per fideicommissum relinquimus, rursus alii per fideicommissum relinquere possumus. — 272. Item servo alieno directo libertas dari non potest; sed per fideicommissum potest. — 273.

Item codicillis nemo heres institui potest, neque exheredari, quamvis testamento confirmati sint. At hic qui testamento heres institutus *est*, *potest* codicillis rogari ut eam hereditatem alii totam vel ex parte restituat, quamvis testamento codicilli confirmati non sint. — 274. Item mulier quæ ab eo qui centum millia æris census est, per legem Voconiam heres institui non potest, tamen fideicommisso relictam sibi hereditatem capere potest. — 275. Latini quoque, qui hereditates legataque directo jure lege Junia capere prohibentur, ex fideicommisso capere possunt. — 276. Item cum *etiam* prohibitum sit, proprium servum minorem annis xxx liberum et heredem instituere, plerisque placet posse nos jubere liberum esse cum annorum xxx erit, et rogare ut tunc illi restituatur hereditas. — 277. Item quamvis non *possimus* post mortem ejus qui nobis heres extiterit, alium in locum ejus heredem instituere, tamen possumus eum rogare ut, cum morietur, alii eam hereditatem totam vel ex parte restituat; et quia post mortem quoque heredis fideicommissum dari potest, idem efficere possumus et si ita scripserimus: CUM TITIUS HERES MEUS MORTUUS ERIT, VOLO HEREDITATEM MEAM AD PUBLIUM MÆVIUM PERTINERE. Utroque autem modo, tam hoc quam illo, Titium heredem *nostrum* obligatum relinquimus de fideicommisso restituendo. — 278. Præterea legata *per* formulam petimus; fideicommissa vero Romæ quidem aput consulem, vel aput eum prætorem qui præcipue de fideicommissis jus dicit, persequimur; in provinciis vero, aput præsidem provinciæ. — 279. Item de fideicommissis semper in urbe

jus dicitur ; de legatis vero, cum res aguntur. — 280. Fideicommissorum usuræ et fructus debentur, si modo moram in solutione fecerit qui fideicommissum debebit ; legatorum vero usuræ non debentur : idque rescripto divi Hadriani significatur. Scio tamen Juliano placuisse, in eo legato quod sinendi modo relinquitur, idem juris esse quod in fideicommissis : quam sententiam et his temporibus magis optinere video. — 281. Item legata græce scripta non valent; fideicommissa vero valent. — 282. Item si legatum per damnationem relictum heres inficietur, in duplum cum eo agitur ; fideicommissi vero nomine semper in simplum persecutio est. — 283. Item *quod* quisque ex fideicommisso plus debito per errorem solverit, repetere potest : at id quod ex causa falsa per damnationem legati plus debito solutum sit, repeti non potest. Idem scilicet juris est de eo legato quod non debitum, vel ex hac vel ex illa causa, per errorem solutum fuerit.

284. Erant etiam aliæ differentiæ, quæ nunc non sunt. — 185. Ut ecce peregrini poterant fideicommissa capere, et fere hæc fuit origo fideicommissorum : sed postea id prohibitum est ; et nunc ex oratione divi Hadriani senatusconsultum factum est, ut ea fideicommissa fisco vindicarentur. — 286. *Cælibes* (1) quoque, qui per legem Juliam hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa videbantur capere posse. Item orbi qui per legem Papiam, ob id quod liberos non habent, dimi-

(1) Defendi potest lectio : *Cives* quoque, etc.

dias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa videbantur capere posse. Set postea senatusconsulto Pegasiano perinde fideicommissa quoque, ac legata hereditatesque capere posse prohibiti sunt. Eaque translata sunt ad eos qui testamento liberos habent; aut si nulli liberos habebunt, ad populum, sicuti juris est in legatis et in hereditatibus. — 287. Eadem aut simili ex causa autem olim incertæ personæ vel postumo alieno per fideicommissum relinqui poterat, quamvis neque heres institui, neque legari ei possit; sed senatusconsulto, quod auctore divo Hadriano factum est, idem in fideicommissis quod in legatis hereditatibusque constitutum est. — 288. Item pœnæ nomine jam non dubitatur, nec per fideicommissum quidem relinqui posse.

289. Set quamvis in multis juris partibus longe latior causa sit fideicommissorum, quam eorum quæ directo relinquuntur, in quibusdam tantumdem valeant, tamen tutor non aliter testamento dari potest, quam directo; veluti hoc modo: LIBERIS MEIS TITIUS TUTOR ESTO, vel ita: LIBERIS MEIS TITIUM TUTOREM DO; per fideicommissum vero dari non potest.

COMMENTARIUS TERTIUS.

(1) 1. « *Intestatorum hereditates lege* XII » *tabularum primum ad suos heredes pertinent.* » — 2. *Sui autem heredes existimantur liberi, qui in potestate morientis fuerint, veluti filius filiave, nepos neptisve (ex filio), pronepos proneptisve ex nepote filio nato prognatus prognatave; nec interest utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Ita demum tamen nepos neptisve et pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si præcedens persona desierit (in potestate parentis esse, sive morte id acciderit), sive alia ratione, veluti emancipatione; nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate ejus sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idem et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intellegimus.* — 3. *Uxor quoque, quæ in manu est, sua heres est, quia filiæ loco est: item nurus, quæ in filii manu est, nam et hæc neptis loco est; sed ita demum erit sua heres, si filius cujus in manu erit,*

(1) Primum hujus Commentarii folium deperditum est. Lacunam tamen si non totam, maximam saltem partem, ex Mosaicarum et Romanarum legum collatione explere licuit. Quædam præterea ex Inst. tum emendata tum suppleta sunt. Ea tamen, quæ continentur *pr.* I. *de heredit. quæ ab intest. defer.*, cum neque in Collatione neque in Epitome legantur Gaio adscribere dubitaverunt.

» *dum pater moritur, in potestate ejus non* » *sit. Idemque dicimus et de ea quæ in nepo-* » *tis manu matrimonii causa sit, quia prone-* » *ptis loco est.* — 4. *Postumi quoque, qui si* » *vivo parente nati essent, in potestate ejus* » *futuri forent, sui heredes sunt.* — 5. *Idem* » *juris est de his quorum nomine ex lege Ælia* » *Sentia vel ex senatusconsulto post* mortem patris causa probatur: nam et hi, vivo patre causa probata, in potestate ejus futuri essent. — 6. Quod etiam de eo filio qui ex prima secundave mancipatione post mortem patris *manumittitur*, *intellegimus.* — 7. Igitur cum filius filiave et ex altero filio nepotes neptesve extant, pariter ad hereditatem vocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit: æquum enim videbatur nepotes neptesve in patris sui locum portionemque succedere. Pari ratione et si nepos neptisve *sit* ex filio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul omnes vocantur ad hereditatem. — 8. Et quia placebat nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est, non in capita, sed *in* stirpes hereditates dividi: ita ut filius partem dimidiam hereditatis ferat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis nepotes extent, et ex altero filio unus forte vel duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut ad duos dimidia pars pertineat, et ad tres aut quattuor altera dimidia.

9. Si nullus *sit* suorum heredum, tunc hereditas *pertinet* ex eadem lege XII tabularum ad agnatos. — 10. *Vocantur autem* agnati, qui legitima cognatione juncti sunt: legitima au-

tem cognatio est ea quæ per virilis sexus personas « *conjungitur. Itaque qui eodem patre* » *nati sunt* fratres, agnati sibi *sunt*, *qui etiam* » *consanguinei* » vocantur : nec requiritur an *etiam matrem eandem habuerint*. Item patruus fratrisfilio, et invicem *is illi* agnatus est. Eodem numero sunt *fratres* patrueles *inter se*, *id est*, qui ex duobus fratribus progenerati sunt : quos plerique « *etiam consobrinos vocant. Qua* » *ratione scilicet etiam ad plures gradus agna-* » *tionis pervenire poterimus*. — 11. *Non tamen omnibus simul* agnatis dat lex XII tabularum hereditatem, sed his qui *tunc*, *cum certum est aliquem intestato decessisse*, *proximo* gradu sunt. — 12. Nec in eo jure successio *est* : *ideoque si* agnatus proximus hereditatem omiserit, *vel antequam adierit* decesserit, sequentibus nihil juris ex *lege* competit. — 13. Ideo autem non mortis tempore « *requiritur* » *quis sit proximus*, *sed eo* tempore *quo cer-* » *tum fuerit*, *aliquem intestatum decessisse*, ». *quia si quis testamento* facto decesserit, melius esse visum est tunc..... requiri proximum, cum certum esse cœperit neminem ex eo testamento fore heredem. — 14. Quod ad feminas tamen attinet, in hoc jure aliud in ipsarum hereditatibus capiendis placuit, aliud in ceterorum bonis ab his capiendis : nam feminarum *hereditates* proinde ad nos agnationis jure redeunt, atque masculorum ; nostræ vero hereditates ad feminas ultra consanguineorum gradum non pertinent. Itaque soror fratri sororive legitima heres est ; amita vero et fratris filia legitima heres esse « *non potest. Sororis autem nobis loco est* » etiam mater aut noverca, quæ per in

manum conventionem aput patrem nostrum jura filiæ consecuta est. — 15. Si ei qui defunctus erit, *sit* frater et alterius fratris filius, sicut ex superioribus intellegitur, frater prior est, quia gradu præcedit: sed alia facta est juris interpretatio inter suos heredes. — 16. Quodsi defuncti nullus frater extet, *sed* sint liberi fratrum, ad omnes quidem hereditas pertinet; set quæsitum est, si dispari forte numero sint nati, ut ex uno unus vel duo, ex altero tres vel quattuor, utrum in stirpes dividenda sit hereditas, sicut inter suos heredes juris est, an potius in capita: jam dudum tamen placuit in capita dividendam esse hereditatem. Itaque quotquot erunt ab utraque parte personæ, in tot portiones hereditas dividetur, ita ut singuli singulas portiones ferant.

17. Si nullus agnatus sit, eadem lex XII tabularum gentiles ad hereditatem vocat. Qui sint autem gentiles, primo commentario rettulimus; et cum illic admonuerimus totum gentilicium jus in desuetudinem abiisse, supervacuum est hoc quoque loco, de ea re curiosius tractare.

18. Hactenus lege XII tabularum finitæ sunt intestatorum hereditates: quod jus quemadmodum strictum fuerit, palam est intelligere. — 19. Statim enim emancipati liberi nullum jus in hereditatem parentis ex ea lege habent, cum desierint sui eredes esse. — 20. Idem juris est si ideo liberi non sint in potestate patris, quia sint cum eo civitate romana donati, nec ab imperatore in potestatem redacti fuerint. — 21. Item agnati capite deminuti non admittuntur ex ea lege ad hereditatem, quia nomen agnationis capitis deminutione perimitur. — 22. Item

proximo agnato non adeunte, *ad* hereditatem nihilo magis sequens jure legitimo admittitur. — 23. Item feminæ agnatæ, quæcumque consanguineorum gradum excedunt, nihil juris ex lege habent. — 24. Similiter non admittuntur cognati, qui per feminini sexus personas necessitudine junguntur: adeo quidem, ut nec inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus competat, præterquam si per in manum conventionem consanguinitatis jura inter eos constiterint.

25. Sed hæ juris iniquitates edicto prætoris emendatæ sunt. — 26. Nam *liberos* omnes, qui legitimo jure deficiuntur, vocat ad hereditatem proinde ac si in potestate parentum mortis tempore fuissent, sive soli sint, sive etiam sui heredes, id est, qui in potestate patris fuerunt, concurrant. — 27. Agnatos autem capite deminutos non secundo gradu post suos heredes vocat, id est, non eo gradu vocat quo per legem vocarentur, si capite minuti non essent; sed tertio proximitatis nomine. Licet enim capitis diminutione jus legitimum perdiderint, certe cognationis jura retinent. Itaque si quis alius sit qui integrum jus agnationis habebit, is potior erit, etiamsi longiore gradu fuerit. — 28. Idem juris est, ut quidam putant, in ejus agnati persona qui, proximo agnato omittente hereditatem, nihilo magis jure legitimo admittitur; sed sunt qui putant hunc eodem gradu a prætore vocari quo etiam per legem agnatis hereditas datur. — 29. Feminæ certe agnatæ, quæ consanguineorum gradum excedunt, tertio gradu vocantur, id est, si neque suus heres neque agnatus ullus erit. — 30. Eodem gradu

vocantur etiam eæ personæ quæ per feminini sexus personas copulatæ sunt. — 31. Liberi quoque qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur.

32. Quos autem prætor vocat ad hereditatem, hi heredes ipso quidem jure non *fiunt*, *nam* prætor heredes facere non potest: « *per legem* » *enim tantum vel similem juris constitutionem* » heredes *fiunt*, *veluti per senatusconsultum* » *et constitutionem principalem*; sed *cum eis* » quidem prætor dat *bonorum* possessionem, » loco heredum *constituuntur*. »

33. « *Adhuc autem* alios complures gradus » *prætor facit in bonorum possessione danda*, » *dum* id agit, ne *quis sine successore mo-* » *riatur*; » de quibus in his commentariis..... propriis commentariis..... solum admonuisse sufficit (1) ..... hereditatem .... in ...... lege .. .... — 34. *Idem ab* intestato (2) heredes suos et agnatos ad bonorum possessionem vocat; quibus casibus beneficium ejus in eo solo videtur aliquam utilitatem *habere*, *quod* is qui ita bonorum possessionem petit, interdicto cujus prin-

(1) Loci sententia haud dubie hæc est: Gaius ait, se ceteros istos bonorum possessionis gradus in his commentariis summo tantum digito tangere, cum de bonorum possessionis jure plenius propriis commentariis egerit.

(2) V. Inst. *pr. de bon. poss.* Quæ ibi præcedunt, æque hujus loci esse videntur; sunt autem hæc: *Aliquando tamen neque emendandi*, *neque impugnandi veteris juris*, *sed magis confirmandi gratia prætor pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque*, *qui recte facto testamento heredes instituti sunt*, *dat secundum tabulas bonorum possessionem.*

cipium est QUORUM BONORUM, uti possit: cujus interdicti quæ sit utilitas suo loco proponemus. Alioquin remota quoque bonorum possessione ad eos hereditas pertinet jure civili.

35. Ceterum sæpe quibusdam ita datur bonorum possessio, ut is, cui data sit, *non* optineat hereditatem: quæ bonorum possessio dicitur sine re. — 36. Nam si, verbi gratia, jure facto testamento heres institutus creverit hereditatem; sed bonorum possessionem secundum tabulas testamenti petere noluerit, contentus eo quod jure civili heres sit, nihilominus ii, qui nullo facto testamento ad intestati bona vocantur, possunt petere bonorum possessionem: set sine re ad eos hereditas pertinet, cum testamento scriptus heres evincere hereditatem possit. — 37. Idem juris est si intestato aliquo mortuo suus heres noluerit *petere bonorum possessionem*, contentus legitimo *jure*; *nam* et agnato competit quidem bonorum possessio, sed sine re, cum evinci hereditas a filio herede possit. Et illud convenienter dicetur: si ad agnatum jure civili pertinet hereditas, et hic adierit hereditatem, sed *bonorum possessionem* petere noluerit, etsi quis ex proximis cognatis petierit, sine re habebit bonorum possessionem propter eandem rationem. — 38. Sunt et alii quidam similes casus, quorum *aliquos* superiore commentario tradidimus.

39. Nunc de libertorum bonis videamus.

40. Olim itaque licebat liberto, patronum suum in testamento præterire; nam ita demum lex XII tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, nullo suo herede relicto. Itaque intestato quoque mor-

tuo liberto, si is suum heredem reliquerat, nihil in bonis ejus patrono juris erat. Et, siquidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur esse querela: si vero vel adoptivus filius filiave, vel uxor quæ in manu esset, sua heres esset, aperte iniquum erat nihil juris patrono superesse.— 41. Qua de causa postea prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est. Sive enim faciat testamentum libertus, jubetur ita testari ut patrono suo partem dimidiam bonorum suorum relinquat: et, si aut nihil aut minus quam partem dimidiam reliquerit, datur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio. Si vero intestatus moriatur, suo herede relicto adoptivo filio, uxore quæ in manu ipsius esset, vel nuru quæ in manu filii ejus fuerit, datur æque patrono adversus hos suos heredes partis dimidiæ bonorum possessio. Prosunt autem liberto ad escludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habet, set etiam emancipati et in adoptionem dati: *si* modo aliqua ex parte heredes scripti *sint*, *aut præteriti* contra tabulas testamenti bonorum possessionem ex edicto petierint; nam exheredati nullo modo repellunt patronum. — 42. Postea lege Papia aucta sunt jura patronorum, quod ad locupletiores libertos pertinet; cautum est enim ea lege, ut ex bonis ejus qui sestertiorum.... patrimonium reliquerit, et pauciores quam tres liberos habebit, sive is testamento facto sive intestato mortuus erit, virilis pars patrono debeatur. Itaque cum unum filium unamve filiam heredem reliquerit libertus, perinde pars dimidia patrono debetur *ac si* sine ullo filio filiave moreretur: *cum* vero *duos* duas-

ve heredes reliquerit, tertia pars debetur: si tres relinquat, repellitur patronus...... — 43. In bonis libertinarum nullam injuriam antiquo jure patiebantur patroni; cum enim hæ in patronorum legitima tutela essent, non aliter scilicet testamentum facere poterant quam patrono auctore. Itaque, sive auctor ad testamentum faciendum factus..... auctor.... non erat .... morte ..... possit patronum a bonis...... repellere. — 44. Set postea ex Papia, *cum* quattuor liberorum jure libertinas tutela patronorum liberaret, et eo modo (1).... tutoris auctoritate.... habuerit, virilis pars patrono debeatur, ... ex bonis ejus, quæ omnia..... juris...... ad patronum pertinet.

45. *Quæ* autem diximus de patrono, eadem intellegemus et de *filiis* patroni..... vero patroni..... nepote filio ...... (2) — 46...... quidem ...... lege XII tabularum patronis datum est ... ... patronorum liberos ...... testamenti liberti ..... adoptivum ..... bonorum possessionem petat, trium liberorum jure lege Papia consequitur: aliter hoc jus non habet (3). — 47. Sed

(1) In codice ita ferme scriptum esse conjici potest: « et eo modo *inferret ut jam sine patroni* tutoris auctoritate *testari possent*, *prospexit*, *ut pro numero liberorum quos superstites liberta* habuerit. » V. Ulp. *tit.* 29, § 3.

(2) Loci sententia sine dubio hæc est: patroni filios, nec non ceteros liberos masculos per virilem sexum descendentes, velut nepotem ex filio, pronepotem ex nepotem filio nato, in bonis liberti eadem jura habere quæ ipsi patrono competunt.

(3) Totius articuli sententia hæc est: *Illud quidem jus quod ex lege* XII *tabularum patronis datum est*, *pertinet etiam ad feminini sexus patronorum liberos. Filia autem, ut sibi contra tabulas testamenti liberti*, *vel ab intestato*

ut ex bonis libertæ *suæ* quattuor liberos habentis *virilis* pars ei debeatur, liberorum quidem jure *non consequitur*, ut quidam putant; sed tamen intestata liberta mortua, verba legis Papiæ faciunt ut ei virilis pars debeatur; si vero testamento facto mortua sit liberta, tale jus ei datur quale datum est...... liberique contra tabulas testamenti liberti habent: quamvis parum diligenter ea pars legis scripta sit. — 48. Ex his apparet, extraneos heredes patronorum longe remotiores,...... contra tabulas testamenti patrono competit (1).

49. Patronæ olim ante legem Papiam hoc solum jus habebant in bonis libertorum, quod etiam patronis ex lege XII tabularum datum est. Nec enim ut contra tabulas testamenti, in *quo præteritæ* erant, vel ab intestato contra filium adoptivum vel uxorem nurumve bonorum possessionem partis *dimidiæ* peterent, prætor similiter *ut patrono liberisque ejus......* — 50. *Sed postea lex Papia* duobus *liberis* honoratæ ingenuæ patronæ, libertinæ tribus, eadem fere jura dedit quæ ex edicto prætoris patroni habent; trium vero liberorum jure honoratæ ingenuæ patronæ ea jura dedit, quæ per eandem legem patrono data sunt: libertinæ autem patronæ non idem juris præstitit. — 51. Quod autem ad libertinarum bona pertinet, siquidem intestatæ decesserint, nihil novi

---

contra filium adoptivum vel uxorem nurumve, dimidiæ partis bonorum possessio competat, trium liberorum jure lege Papia consequitur, etc.

(1) Sententia hæc esse videtur: extraneos patroni heredes in bonis liberti nihil juris habere.

patronæ liberis honoratæ lex Papia præstat. Itaque, si neque ipsa patrona, neque liberta *capite* deminuta sit, ex lege XII tabularum ad eam hereditas pertinet, et excluduntur libertæ liberi: quod juris est etiamsi liberis honorata non sit patrona; nunquam enim, sicut supra diximus, feminæ suum heredem habere possunt. Si vero vel hujus vel illius capitis deminutio interveniat, rursus liberi libertæ excludunt patronam, quia legitimo *quidem* jure perempto evenit ut liberi libertæ cognationis jure potiores habeantur. — 52. Cum autem testamento facto moritur liberta, ea quidem patrona quæ liberis honorata non est, nihil juris habet contra *tabulas libertæ*: ei vero quæ liberis honorata sit, hoc jus tribuitur per legem Papiam quod habet ex edicto patronus contra tabulas liberti. — 53. Eadem lex patronæ filiæ liberis honoratæ patroni jura dedit; sed in hujus persona etiam unius filii filiæve jus sufficit.

54. Hactenus omnia jura quasi per indicem tetigisse satis est: alioquin diligentior interpretatio propriis commentariis exposita est...... — 55. Sequitur ut de bonis latinorum libertinorum dispiciamus. — 56. Quæ pars juris ut manifestior fiat, admonendi sumus, de quo alio loco diximus, eos qui nunc latini juniani dicuntur, olim ex jure quiritium servos fuisse, sed auxilio prætoris in libertatis forma servari solitos; unde etiam res eorum peculii jure ad patronos pertinere solita est. Postea vero per legem Juniam eos omnes, quos prætor in libertate tuebatur, liberos esse cœpisse, et appellatos esse latinos junianos: latinos ideo, quia lex eos liberos perinde esse voluit atque si essent cives ro-

mani ingenui qui, ex urbe Roma in latinas colonias deducti, latini coloniarii esse cœperunt; junianos ideo, quia per legem Juniam liberi facti sunt, etiamsi non cives romani; nam.... (1) legis Juniæ lator cum intellegeret futurum ut ea fictione res latinorum defunctorum ad patronos pertinere desinerent, *quia nec amplius ut servi* decederent..... *ut* possent..... (2) eorum ad patronos pertinere, neque liberti latini hominis bona possent manumissionis jure ad patronos pertinere: necessarium *existimavit*, ne beneficium istis datum in injuriam patronorum converteretur, cavere..... (3) libertorum proinde ad manumissores pertinerent, ac si lex lata non esset. Itaque jure quodammodo peculii bona latinorum ad manumissores........ pertinent. — 57...... (4) differant *ea* jura quæ in bonis latinorum ex lege Junia constituta sunt, ab his quæ in hereditate civium romanorum libertorum observantur. — 58. Nam civis romani liberti hereditas ad extraneos heredes patroni nullo modo pertinet: ad filium autem patroni, nepotesque ex filio, et pronepotes ex nepote *filio* nato, omnimodo pertinet, etiamsi a parente fuerint exheredati. Latinorum autem bona tamquam peculia servorum etiam ad extraneos heredes pertinent, et ad liberos manumissoris exheredatos non pertinent.

---

(1) Aut *prætor* legendum videtur, aut *populus romanus*: utraque tamen lectio difficultatibus implicatur.

(2) Legendum puto: « cum nec possent *jure peculii* res, etc.

(3) Sententia exigit: *ut bona horum*.

(4) In codice fuerit: *Unde evenit ut multum*, vel simile aliquid.

— 59. Item civis romani liberti hereditas ad duos pluresve patronos æqualiter pertinet, licet dispar in eo servo dominium habuerint: bona vero latinorum, pro ea parte pro qua parte quisque eorum dominus fuerit. — 60. Item in hereditate civis romani liberti patronus alterius patroni filium excludit, et filius patroni alterius patroni nepotem repellit. Bona autem latinorum et ad ipsum patronum et ad alterius patroni heredem simul pertinent pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. — 61. Item si unius patroni tres forte liberi sunt, et alterius unus, hereditas civis romani liberti in capita dividitur; id est, tres fratres tres portiones ferunt, et unus quartam: bona vero latinorum pro ea parte ad successores pertinent pro qua parte ad ipsum manumissorem pertinerent. — 62. Item si alter ex his patronis suam partem in hereditate civis romani liberti spernat, vel ante moriatur quam cernat, tota hereditas ad alterum pertinet: bona autem latini pro parte decedentis patroni caduca fiunt, et ad populum pertinent.

63. Postea Lupo et Largo consulibus senatus censuit, ut bona latinorum primum ad eos pertinerent qui eos liberassent; deinde ad liberos eorum non nominatim exheredatos, uti quisque proximus esset; tunc antiquo jure ad heredes eorum qui liberassent, pertinerent. — 64. Quo senatusconsulto quidam *id* actum esse putant, ut in bonis latinorum eodem jure utamur quo utimur in hereditate civium romanorum libertinorum; idemque maxime Pegaso placuit. Quæ sententia aperte falsa est: nam civis romani liberti hereditas numquam ad extraneos patroni heredes *pertinet*; *bona autem* latinorum etiam

ex hoc ipso........ liberis manumissoris......... heredes pertinent (1)........ liberis manumissoris...... nominatim factam exheredationem... significatur.... hoc solum eo *senatusconsulto* actum esse, ut manumissoris liberi qui nominatim exheredati non sint, præferantur extraneis heredibus. — 65. *Itaque filius etiam emancipatus* patroni præteritus, *quamvis* contra tabulas testamenti parentis *bonorum possessionem non* petierit, tamen extraneis heredibus in bonis latinorum potior habetur. — 66. Item filia ceterique quos exheredes licet jure civili *facere inter ceteros*, *quamvis id* sufficiat ut ab omni *hereditate patris* sui summoveantur, tamen in bonís latini, nisi nominatim a parente fuerint exheredati, potiores erunt extraneis heredibus.—67. Item ad liberos qui ab hereditate parentis se abstinuerunt.......... exheredati (2) nullo modo dici possunt, non magis quam qui testamento silentio præteriti sunt. — 68. Ex his omnibus satis ..... apparet.... qui latinum.........— 69. Item .... dispar....... ad eos pertinere, quia nullo interveniente extraneo herede senatusconsulto locus non est (3). — 70. Sed si cum liberis suis

(1) Fortasse sic legendum: « bona autem latinorum etiam ex hoc ipso *senatusconsulto*, *non extantibus* liberis manumissoris, *ad extraneos patroni* heredes pertinent. »

(2) Lacuna inter verba ABSTINUERUNT et EXHEREDATI ita expleri posse videtur, ut legamus: *bona libertorum pertinere manifestum est*, *quia utique nominatim*, etc.

(3) Loci sententia hæc esse videtur: bona latini ad liberos manumissori ex disparibus partibus succedentes, nullo extraneo herede interveniente, non pro virilibus, sed pro hereditariis partibus pertinere.

etiam extraneum heredem patronus reliquerit, Cælius Sabinus ait tota bona pro virilibus partibus ad liberos defuncti pertinere, quia cum extraneus heres intervenit, non habet lex Junia locum, sed senatusconsultum. Iavolenus autem ait, tantum eam partem ex senatusconsulto liberos patroni pro virilibus partibus habituros esse, quam extranei heredes ante senatusconsultum lege Junia abituri essent; reliquas vero partes pro hereditariis partibus ad eos pertinere. — 71. Item quæritur, an hoc senatusconsultum ad eos patroni liberos pertineat qui ex filia nepteve procreantur, id est, ut nepos meus ex filia potior sit in bonis latini mei quam extraneus heres. Item, *an* ad maternos latinos hoc senatusconsultum pertineat, quæritur, id est, ut in bonis latini materni potior sit patronæ filius quam heres extraneus matris. Cassio placuit utroque casu locum esse senatusconsulto; sed hujus sententiam plerique improbant, quia senatus de his liberis patronarum nihil sentiat qui aliam familiam sequerentur. Idque ex eo apparet quod nominatim exheredatos summoveat: nam videtur de his sentire qui exheredari a parente solent, si heredes non instituantur; neque autem matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de jure civili quæramus, sive de edicto *prætoris* quo præteritis liberis contra tabulas testamenti bonorum possessio promittitur.

72. Aliquando tamen civis romanus libertus tamquam latinus moritur, veluti si latinus salvo jure patroni ab imperatore jus quiritium consecutus fuerit: nam sic divus Trajanus constituit, si latinus invito vel ignorante patro-

no jus quiritium ab *imperatore* consecutus sit. Quibus casibus, dum vivit iste libertus, ceteris civibus romanis libertis similis est, et justos liberos procreat: moritur autem latini jure, nec ei liberi *ejus* heredes esse possunt; et in hoc tantum habet testamenti factionem, uti patronum heredem instituat, eique, si heres esse noluerit, alium substituere possit. — 73. Et quia hac constitutione videbatur effectum, ut numquam isti homines tamquam cives romani morerentur, quamvis eo jure postea usi essent quo vel ex lege *Ælia* Sentia vel ex senatusconsulto cives romani essent: divus Hadrianus iniquitate rei motus auctor fuit senatusconsulti faciundi, ut qui ignorante vel recusante patrono ab imperatore jus quiritium consecuti essent, si eo jure postea usi essent quo ex lege Ælia Sentia vel ex senatusconsulto, si latini mansissent, civitatem romanam consequerentur, proinde ipsi haberentur ac si lege Ælia Sentia vel senatusconsulto ad civitatem *romanam* pervenissent.

74. Eorum autem, quos lex Ælia Sentia dediticiorum numero facit, bona modo quasi *civium romanorum* libertorum, modo quasi latinorum ad patronos pertinent. — 75. Nam eorum bona qui, si in aliquo vitio non essent, manumissi cives romani futuri essent, quasi civium romanorum patronis eadem lege tribuuntur. Non tamen hi habent etiam testamenti factionem; *nam* id plerisque placuit, nec inmerito: *nam* incredibile videbatur, pessimæ condicionis hominibus voluisse legislatorem testamenti faciundi jus concedere. — 76. Eorum vero bona qui, si non in aliquo vitio essent, manumissi futuri latini essent, proinde tribuuntur patronis ac si

latini decessissent; nec me præterit, non satis in ea re legis latorem voluntatem suam verbis expressisse.

77. Videamus autem et de ea successione quæ nobis ex emptione bonorum competit. — 78. Bona autem veneunt aut vivorum, aut mortuorum: vivorum, velut eorum qui fraudationis causa latitant, nec absentes defenduntur; item eorum qui ex lege Julia bonis cedunt; item judicatorum, post tempus quod eis partim lege XII tabularum, partim edicto prætoris ad expediendam pecuniam tribuitur. Mortuorum bona veneunt, velut eorum quibus certum est neque heredes, neque bonorum possessores, neque ullum alium justum successorem existere. — 79. Siquidem vivi bona veneant, jubet ea prætor per dies continuos XXX possideri et proscribi; si vero mortui post (1) dies XV. Postea jubet convenire creditores, et ex eo numero magistrum creari, id est, eum per quem bona veneant. Itaque si vivi bona veneant, in diebus........ jubet; si mortui, in..............., nam vivi bona XXX, mortui vero XX emptori addici jubet. Quare autem tardius viventium bonorum venditionem complere jubeat, illa ratio est, quia de vivis curandum erat ne facile bonorum venditiones paterentur. — 80. Neque.... bonorum possess....... pleno jure fiunt (2), set in bonis efficiuntur; *jure quiritium* autem

(1) Ita quidem scriptum extat; sententia autem postulat *per*.

(2) Gaius illud dicere videtur, res quæ debitoris fuerint, bonorum possessorum (id est creditorum qui in possessionem missi sunt), emptorumve non statim pleno jure fieri.

ita demum adquiruntur, si usucapiuntur. Interdum quidem bonorum emptoribus........... quidem............... si per eos........ bonorum emptor....... — 81. Item quæ....... aut ipse debuit, neque bonorum possessores, *neque* bonorum emptores ipso jure debent...... de omnibus rebus........ proponemus (1).

82. Sunt autem etiam alterius generis successiones, *quæ* neque lege XII tabularum, neque prætoris ædicto, sed eo jure *quod* consensu receptum est, introductæ sunt: *velut* cum paterfamilias se in adoptionem dedit, mulierque in manum convenit. — 83........ res incorporales et corporales, quæque ei debitæ sunt, patri adoptivo coemptionatorive adquiruntur, exceptis iis quæ per capitis diminutionem pereunt, quales sunt ususfructus, operarum obligatio......... quæ per jusjurandum contracta est, et........ legitimo judicio. — 84. *Sed e* diverso........ adoptionem dedit........ coemptionatorem, aut ad patrem adoptivum........ hereditarium æs alienum .... ipse pater adoptivus succedit........ heres fit, directo tenetur jure........ se adoptandum dedit,....... desinunt *esse* heredes (2). De eo vero quod............... personæ debuerint, licet

(1) Tota sententia hæc esse creditur: bonorum sive possessores sive emptores ipso quidem jure, neque convenire posse debitores ejus cujus bona veneunt, neque teneri creditoribus ejus; sed prætorem iis et in eos utiles actiones accommodare.

(2) Universus locus ita in integrum restitui posse videtur: Sed e diverso *de debitis ejus qui se in* adoptionem dedit, *ejusve* quæ *in manum convenit*, *ad ipsum* quidem coemptionatorem aut ad patrem adoptivum *pertinet* hereditarium

neque pater adoptivus teneatur, neque coemptionator, *neque* ipse quidem qui se in adoptionem dedit, *vel* quæ in manum convenit, maneat obligatus obligatave, quia........ per capitis diminutionem liberantur, tamen in eum eamve civilis actio datur *rescissa* capitis diminutione: et si adversus hanc actionem non defendantur, quæ bona eorum futura fuissent, si se alieno juri non subjecissent, universa vendere creditoribus prætor permittit.

85. *Item si is ad quem ab intestato legitimo jure pertinet hereditas, eam hereditatem, antequam* cernat aut pro herede gerat, alii in jure cedat, pleno *jure heres fit is cui eam cesserit, perinde ac si ipse per* legem ad hereditatem vocaretur. Quodsi posteaquam heres extiterit, cesserit, adhuc heres manet et ob id creditoribus ipse tenebitur. Sed res corporales transferet, proinde ac si singulas in jure cessisset; debita vera pereunt, eoque modo debitores hereditarii lucrum faciunt. — 86. Idem juris est si testamento scriptus heres, posteaquam heres extiterit, in jure cesserit hereditatem; ante aditam vero hereditatem cedendo nihil agit. — 87. Suus autem et necessarius heres an aliquid agat in jure cedendo, quæritur. Nostri præceptores nihil eos agere existimant: diversæ scholæ auctores idem eos agere putant quod ceteri post aditam hereditatem; nihil enim interest utrum

æs alienum: *quia enim ipse coemptionator et* ipse pater adoptivus succedit; *et retro* heres fit, directo tenetur jure; *is autem qui* se adoptandum dedit, *quæque in manum convenit*, desinunt esse heredes.

aliquis cernendo aut pro herede gerendo heres fiat, an juris necessitate hereditati adstringatur.

88. *Nunc transeamus* ad obligationes, quarum summa divisio in duas species deducitur: omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur, vel ex delicto. — 89. Et prius videamus de his quæ ex contractu nascuntur. Quattuor genera sunt: aut enim re contrahitur obligatio, aut verbis, aut litteris, aut consensu.

90. Re contrahitur obligatio velut mutui datione, *quæ* proprie in his fere rebus contingit quæ pondere, numero, mensura constant: qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, æs, argentum, aurum. Quas res aut numerando, aut metiendo, aut pendendo in hoc damus ut accipientium fiant, et quandoque nobis non eædem set aliæ ejusdem naturæ reddantur: unde etiam mutuum appellatum est, quia quod ita tibi a me datum est, ex meo tuum fit. — 91. Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur; nam proinde ei condici potest SI PARET EUM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. Unde quidam putant pupillum aut mulierem, cui sine tutoris auctoritate non debitum per errorem datum est, non teneri condictione, non magis quam mutui datione. Set hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere, quia is qui solvendi animo dat, magis distrahere vult negotium quam contrahere.

92. Verbis obligatio fit ex interrogatione et responsione, velut: DARI SPONDES? SPONDEO; DABIS? DABO; PROMITTIS? PROMITTO; FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO; FIDEJUBES? FIDEJUBEO; FACIES? FACIAM. — 93. Sed hæc quidem verborum

obligatio : DARI SPONDES ? SPONDEO , propria civium romanorum est; ceteræ vero juris gentium sunt ; itaque inter omnes homines , sive cives romanos sive peregrinos, valent. Et quamvis ad græcam vocem expressæ fuerint, velut hoc modo δώσεις ; δώσω· δμολογεῖς ; ομολογῶ· πίστει κελεύεις ; πιστει κελεύω ποιη'σεις; ποιήσω : hæc tamen etiam inter cives romanos valent , si modo græci sermonis intellectum habeant. Et e contrario quamvis latine enuntientur , tamen etiam inter peregrinos valent, si modo latini sermonis intellectum habeant. At illa verborum obligatio : DARI SPONDES? SPONDEO , adeo propria civium romanorum est , ut ne quidem in græcum sermonem per interpretationem proprie transferri possit ; quamvis dicatur a græca voce figurata esse. — 94. Unde dicitur uno casu hoc verbo peregrinum quoque obligari posse , velut si Imperator noster principem alicujus peregrini populi de pace ita interroget : PACEM FUTURAM SPONDES ? vel ipse eodem modo interrogetur. Quod nimium subtiliter dictum est ; quia si quid adversus pactionem fiat, non ex stipulatu agitur, sed jure belli res vindicatur.—95. Illud dubitari potest , si quis..... ...—96....Quæritur de jure romanorum; nam aput peregrinos..... singularum civitatium jura........

97. Si id quod dari stipulamur , tale sit ut dari non possit , inutilis est stipulatio (1): ve-

---

(1) Incipit materia de inutilibus stipulationibus. Quæ in Epit. antecedunt , partim ad fidejussionem pertinent , partim ad eas verborum obligationes quæ nulla præcedente interrogatione contrahuntur. De his ita exponunt Epitomatores : — 3. *Sunt et aliæ obligationes , quæ nulla præcedente interrogatione contrahi possunt , id est , ut si*

lut si quis hominem liberum quem servum esse credebat, aut mortuum quem vivum esse credebat, aut locum sacrum vel religiosum quem putabat *esse* humani juris, *sibi* dari stipuletur, æque inutilis est stipulatio. — 98. Item si quis sub ea condicione stipuletur, quæ existere non potest, *vel*uti si digito cœlum tetigerit, inutilis est stipulatio; sed legatum sub inpossibili condicione relictum nostri præceptores proinde *valere* putant, ac si *ea condicio adjecta non* esset. Diversæ scholæ auctores non minus legatum inutile existimant, quam stipulationem: et sane *non* inidonea diversitatis ratio reddi potest. — 99. Præterea inutilis..... id ei dari non potest (1). — 100. Denique inutilis est *etiam* hæc stipulatio, si quis ita dari stipuletur: POST MOR-

---

mulier, sive sponso uxor futura, sive jam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater ejus et debitor ipsius mulieris, si pecuniam quam illi debebat, sponso creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hæ tantum tres personæ, nulla interrogatione præcedente, possunt dictione dotis legitime obligari. Aliæ vero personæ, si pro muliere dotem viro promiserint, communi jure obligari debent, id est, ut et interrogata respondeant et stipulata promittant. — 4. Item et alio casu, uno loquente et sine interrogatione alii promittente, contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas se daturum esse juravit: in qua re supradicti liberti non tam verborum sollemnitate, quam jurisjurandi religione retinentur. Sed nulla altera persona hoc ordine obligari potest.

(1) Locum ita restitue: Præterea inutilis *est stipulatio si quis eam rem quæ sua est, ab alio sibi dari stipulatur*: *nam quod* alicujus *est* id ei dari non potest.

TEM MEAM DARI SPONDES? vel ita: CUM MORIERIS, DARI SPONDES? id est, ut in novissimum vitæ tempus stipulatoris aut promissoris obligatio conferatur; nam inelegans esse visum est, ex heredis persona incipere obligationem. Rursus ita stipulari non possumus: PRIDIE QUAM MORIAR, aut: PRIDIE QUAM MORIERIS, DARI SPONDES? quia non potest aliter intellegi pridie quam aliquis morietur, quam si mors secuta sit: rursus morte secuta, in præteritum redducitur stipulatio et quodammodo talis est: HEREDI MEO DARI SPONDES? quæ sane inutilis est. — 101. Quæcumque de morte diximus, eadem et de capitis diminutione dicta intellegimus. — 102. Adhuc inutilis est stipulatio, si quis ad id quod interrogatus erit, non responderit: velut si sestertia x a te dari stipuler, et tu sestertia v mihi promittas; aut si ego pure stipuler, tu sub condicione promittas. — 103. Præterea inutilis est stipulatio, si ei dari stipulemur cujus juri subjecti non sumus: unde illud quæsitum est, si quis sibi et ei cujus juri subjectus non est, dari stipuletur, in quantum valeat stipulatio. Nostri præceptores putant in universum valere, et proinde ei soli qui stipulatus sit, solidum deberi atque si extranei nomen non adjecisset; sed diversæ scholæ auctores.... existimant pro.... actionem.... causa.... respondet.... etiam... — 104. *Item inutilis est* stipulatio, si ab eo *stipuler qui juri meo* subjectus est,.... is a me.... in mancipio.... non solum ipsi.... sunt, obligari non possunt, sed ne alii quidem ulli. — 105. Mutum neque stipulari, neque promittere posse palam *est: quod et* in surdo receptum est; quia et is *qui stipu-*

latur, verba promittentis, et qui promittit, *verba stipulantis* exaudire debet. — 106. Furiosus nullum *negotium gerere potest*, quia non intellegit quid agat. — 107. Pupillus omne negotium recte gerit, ita tamen ut, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur, velut si ipse obligetur : nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. — 108. Idem juris est in feminis, quæ in tutela sunt. — 109. Set quod diximus de pupillis, utique de eo verum est, qui jam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est, non multum a *furioso* differt, quia hujus ætatis pupilli nullum intellectum habent : sed in his pupillis per utilitatem benignior juris interpretatio facta est.

110. Possumus tamen ad id quod stipulamur, alium adhibere, qui item stipuletur : quem vulgo adstipulatorem vocamus. — 111. Sed huic proinde actio competit, proindeque ei recte solvitur, ac nobis; set quidquid consecutus erit, mandati judicio nobis restituere cogetur. — 112. Ceterum potest etiam aliis verbis uti adstipulator, quam quibus nos usi sumus. Itaque si verbi gratia ego ita stipulatus sim : DARI SPONDES? ille sic adstipulari potest : ITEM FIDE TUA PROMITTIS? vel : ITEM FIDEJUBES? vel contra. — 113. Item minus adstipulari potest, plus non potest. Itaque si ego sestertia x stipulatus sim, ille sestertia v stipulari potest; contra vero plus non potest : item si ego pure stipulatus sim, ille sub condicione stipulari potest; contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intellegitur; plus est enim statim aliquid dare, minus

est post tempus. — 114. In hoc autem jure quædam singulari jure observantur; nam adstipulatoris heres non habet actionem. Item servus adstipulando nihil agit, *quamvis* ex ceteris omnibus causis stipulatione domino adquirit. Idem de eo qui in mancipio est, magis *prævaluit*; nam et is servi loco est. Is autem qui in potestate patris est, agit aliquid: sed parenti non adquirit, quamvis ex omnibus ceteris causis stipulando ei adquirat; ac ne ipsi quidem aliter actio competit, quam si sine capitis diminutione exierit de potestate parentis, veluti morte ejus, aut quod ipse flamen dialis inauguratus est. Eadem de filiafamilias, et quæ in manu est, dicta intellegemus.

115. Pro eo quoque qui promittit, solent alii obligari: quorum alios sponsores, alios fidepromissores, alios fidejussores appellamus. — 116. Sponsor ita interrogatur: IDEM DARI SPONDES? fidepromissor: IDEM FIDEPROMITTIS? fidejussor ita: IDEM FIDE TUA ESSE JUBES? Videbimus de his autem, quo nomine possint proprie appellari, qui ita interrogantur: IDEM DABIS? IDEM PROMITTIS? IDEM FACIES? — 117. Sponsorem enim et fidepromissorem et fidejussorem sæpe solemus accipere, dum curamus ut diligentius nobis cautum sit; adstipulatorem vero fere tunc solum adhibemus, cum ita stipulamur ut aliquid post mortem nostram detur: *quod* stipulando nihil agimus. Adhibetur autem adstipulator, ut is post mortem nostram agat: qui si quid fuerit consecutus, de *restituendo* eo mandati judicio heredi *nostro tenetur*.

118. Sponsoris vero et fidepromissoris similis condicio, fidejussoris valde dissimilis. — 119.

Nam illi quidem nullis obligationibus accedere possunt, nisi verborum ; quamvis interdum ipse qui promiserit, non fuerit obligatus : veluti cum pupillus sine tutoris auctoritate, aut quis alius post mortem suam, dari promiserit. At illud quæritur, si servus aut peregrinus sponderit, an pro eo sponsor aut fidepromissor obligetur. Fidejussor vero omnibus obligationibus, id est, sive re, sive verbis, sive litteris, sive consensu contractæ fuerint obligationes, *adsumi* potest ; at ne illud quidem interest, utrum civilis, an naturalis obligatio sit, cui adjiciatur : adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui a servo fidejussorem accipiat, sive dominus in id quod sibi debeatur. — 120. Præterea sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur, nisi de peregrino fidepromissore quæramus, et alio jure civitas ejus utatur ; fidejussoris autem etiam heres tenetur. — 121. Item sponsores et fidepromissores lege Furia.... *biennio* liberantur ; et quotquot erunt numero eo tempore quo pecunia peti potest, in tot partes deducitur inter eos obligatio, et singuli viriles partes *debent*. Fidejussores vero perpetuo tenentur ; et quotquot erunt numero, singuli in solidum obligantur. « *Itaque liberum est creditori, a* » *quo velit* solidum petere ; *sed ex epistula* » *divi Hadriani compellitur* creditor, a singu- » lis, qui modo solvendo *sunt*, *partes petere*. Eo igitur distat hæc epistula a lege Furia, quod si quis ex sponsoribus aut fidepromissoribus solvendo non sit......................... quoque..... *Cum autem lex* Furia *tantum* in Italia locum habeat, consequens *est ut in* provin-

ciis sponsores quoque et fidepromissores proinde ac fidejussores in perpetuum teneantur, et singuli in solidum obligentur, nisi ex epistula divi Hadriani......... — 122. Præterea inter sponsores et fidepromissores lex Apuleia quandam societatem introduxit; nam si quis *horum plus* sua portione solverit, de eo quod amplius dederit, adversus ceteros actionem habet. *Lex autem Apuleia ante* legem Furiam lata est, quo tempore in solidum obligabantur: unde quæritur, an post legem Furiam adhuc legis Apuleiæ beneficium supersit. Et utique extra Italiam superest; nam lex quidem Furia tantum in Italia.... lex Apuleia.... in ceteris..... lex Apuleia non pertinet (1). Itaque si creditor ab uno totum consecutus fuerit, hujus solius detrimentum erit, scilicet si is pro quo fidejussit, solvendo non *sit. Sed*, *ut ex* supradictis apparet, is a quo creditor totum petit, poterit ex epistula divi Hadriani desiderare ut pro parte in se detur actio. — 123. Præterea lege.... cautum est, ut is qui sponsores aut fidepromissores accipiat, prædicat palam et declaret, et de qua re satis accipiat, et quot sponsores aut fidepromissores in eam obligationem accepturus sit: et nisi prædixerit, permittitur sponsoribus

---

(1) Gaius primo de sponsoribus et fideprommissoribus disputat, docetque legis Apuleiæ beneficium etiam post legem Furiam latam extra Italiam superesse; cum lex Furia tantum in Italia, lex Apuleia autem in ceteris quoque regionibus obtineat. Deinde ad fidejussores transit: in quo talibus fortasse verbis usus est: *Alia sane est fidejussorum condicio*; *nam ad hos lex* Apuleia non pertinet.

et fidepromissoribus intra diem xxx præjudicium postulare, quo quæratur an ex ea lege prædictum sit; et si judicatum fuerit prædictum non esse, liberantur. Qua lege fidejussorum mentio nulla fit; sed in usu est, etiam si fidejussores accipiamus, prædicere.

124. Set beneficium legis Corneliæ omnibus commune est: qua lege idem pro eodem aput eundem eodem anno vetatur in ampliorem summam obligari creditæ pecuniæ, quam in xx millium; et quamvis sponsor vel fidepromissor in ampliorem pecuniam, velut si *in* sestertium C millia *se obligaverit*, *non tamen tenebitur*. Pecuniam autem creditam dicimus non solum eam, quam credendi causa damus, set omnem quam tunc, *cum* contrahitur obligatio, certum est debitum iri, id est, *quæ* sine ulla condicione deducitur in obligationem. Itaque et ea pecunia quam in diem certum dari stipulamur, eodem numero est; quia certum est eam debitum iri, licet post tempus petatur. Appellatione autem pecuniæ omnes res in ea lege significantur; itaque si vinum vel frumentum, *sed* et si fundum vel hominem stipulemur, hæc lex observanda est. — 125. Ex quibusdam tamen causis permittit ea lex in infinitum satis accipere, veluti si dotis nomine, vel ejus quod ex *testamento* tibi debeatur, aut jussu judicis satis accipiatur. Et adhuc lege vicesima hereditatium cavetur, ut ad eas satisdationes quæ ex ea lege proponuntur, lex Cornelia non pertineat. — 126. In eo jure quoque juris par condicio est omnium, sponsorum, fidepromissorum, fidejussorum, quod ita obligari non possunt, ut plus debeant quam debet is pro quo

obligantur; at ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt, sicut in adstipulatoris persona diximus. Nam ut adstipulatoris, ita et horum obligatio accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione esse potest, quam in principali re. — 127. In eo quoque par omnium causa est, quod si quis pro reo solverit, ejus reciperandi causa habet cum eo mandati judicium; et hoc amplius sponsores ex lege Publilia propriam habent actionem in duplum, quæ appellatur depensi.

128. Litteris obligatio fit veluti in nominibus transcripticiis. Fit *autem* nomen transcripticium duplici modo: vel a re in personam, vel a persona in personam. — 129. *A re in personam* transcriptio fit, veluti si id quod ex emptionis causa aut conductionis aut societatis mihi debeas, id expensum tibi tulero. — 130. A persona in personam transcriptio fit; veluti si id quod mihi Titius debet, tibi id expensum tulero, id est, si Titius te delegaverit mihi. — 131. Alia causa est eorum nominum, quæ arcaria vocantur. In his enim rerum non litterarum obligatio consistit, quippe non aliter valent, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniæ jure naturali facit obligationem. Qua de causa recte dicemus arcaria nomina nullam facere obligationem, sed obligationis factæ testimonium præbere. — 132. Unde non proprie dicitur arcariis nominibus etiam peregrinos obligari, quia non ipso nomine, sed numeratione pecuniæ obligantur: quod genus obligationis juris gentium est. — 133. Transcripticiis vero nominibus an obligentur peregrini, merito quæritur, quia quodammodo ju-

ris civilis est talis obligatio: quod Nervæ placuit. Sabino autem et Cassio visum est, si a re in personam fiat nomen transcripticium, etiam peregrinos obligari; si vero a persona in personam, non obligari. — 134. Præterea litterarum obligatio fieri videtur chirographis et syngraphis, id est, si quis debere se aut daturum se scribat: ita scilicet, si eo nomine stipulatio non fiat. Quod genus obligationis proprium peregrinorum est.

135. Consensu fiunt obligationes in emptionibus et venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. — 136. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationes contrahi, quia neque verborum neque scripturæ ulla proprietas desideratur; sed sufficit eos qui negotium gerunt, consensisse. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam aut per internuntium: cum alioquin verborum obligatio inter absentes fieri non possit. — 137. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo quod alterum alteri ex bono et æquo præstare oportet: cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat; et in nominibus alius expensum ferendo obliget, alius *referendo* obligetur. — 138. Sed absenti expensum ferri potest, etsi verbis obligatio cum absente contrahi non possit.

139. *Emptio et venditio contrahitur* cum de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit: nam quod arræ nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractæ. — 140. Pretium autem certum esse debet. Alioquin si ita inter eos convenerit, ut quanti Titius rem æsti-

maverit, tanti sit empta, Labeo negavit ullam vim hoc negotium habere: *quam sententiam* et Cassius probat. Ofilius et eam emptionem *putat et* venditionem: cujus opinionem Proculus secutus est. — 141. *Item* pretium in numerata pecunia consistere debet; *nam* in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti *an* homo aut toga aut fundus alterius rei *pretium esse possit*, valde quæritur. Nostri præceptores putant, etiam in alia re posse consistere pretium: unde illud est quod vulgo putant, per permutationem rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis et venditionis vetustissimam esse; argumentoque utuntur græco poeta Homero, qui aliqua parte sic ait:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι

et reliqua. Diversæ scholæ auctores dissentiunt, aliudque esse existimant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem: alioquin *non posse* rem expediri, permutatis rebus, quæ videatur res venisse, et quæ pretii nomine data esse; sed rursus utramque videri et venisse et pretii nomine datam esse, absurdum videri. Set ait Cælius Sabinus, si rem *a te* venalem habente, veluti fundum, acceperim, et pretii nomine hominem forte dederim, fundum quidem videri venisse, hominem autem pretii nomine datum esse ut fundus acciperetur.

142. Locatio autem et conductio similibus regulis constituitur: nisi enim merces certa statuta sit, non videtur locatio et conductio contrahi. — 143. Unde si alieno arbitrio merces

promissa sit, velut quanti Titius æstimaverit, quæritur an locatio et conductio contrahatur. Qua de causa si fulloni polienda curandave, sarcinatori sarcienda vestimenta dederim, nulla statim mercede constituta, postea *tantum* daturus quantum inter nos convenerit, quæritur an locatio et conductio contrahatur. — 144. Vel si rem tibi utendam dederim, et invicem aliam rem utendam acceperim, quæritur an locatio et conductio contrahatur. — 145. Adeo autem emptio et venditio et locatio et conductio familiaritatem aliquam inter se habere videntur, ut in quibusdam causis quæri soleat utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio: veluti si qua res in perpetuum locata sit, *qualia sunt* prædia municipum quæ ea lege locantur, ut, quamdiu id vectigal præstetur, neque ipsi conductori neque heredi ejus prædium auferatur; sed magis placuit locationem conductionemque esse. — 146. Item si gladiatores ea lege tibi tradiderim, ut in singulos qui integri exierint, pro sudore denarii XX mihi darentur; in eos vero singulos qui occisi aut debilitati fuerint, *denarii* mille, quæritur utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahatur. Et magis placuit, eorum qui integri exierint, locationem et conductionem contractam videri; at eorum qui occisi aut debilitati sunt, emptionem et venditionem esse: idque ex accidentibus apparet, tamquam sub condicione facta cujusque venditione aut locatione; *sane* enim non dubitatur quin sub condicione res veniri aut locari possint. — 147. Item quæritur, si cum aurifice mihi convenerit ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ anulos mihi faceret, et acciperet verbi gratia de-

narios CC, utrum emptio et venditio, an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait, materiæ quidem emptionem venditionem contrahi, operarum autem locationem et conductionem; set plerisque placuit emptionem et venditionem contrahi. Atqui si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, convenit locationem conductionem contrahi.

148. Societatem coire solemus aut totorum bonorum, aut unius alicujus negotii, veluti mancipiorum emendorum aut vendendorum. — 149. Magna autem quæstio fuit an ita coiri possit societas, ut quis majorem partem lucretur, minorem damni præstet; quod Quintus Mucius etiam « *contra naturam societatis esse censuit. Sed Servius Sulpicius, cujus* prævaluit sententia, adeo ita coiri posse societatem existimavit, ut dixerit illo quoque modo coiri posse ut quis nihil omnino damni præstet, set lucri partem capiat: si modo opera ejus tam pretiosa videatur, ut æquum sit eum cum hac pactione in societatem admitti; nam et ita posse coiri societatem constat, ut unus pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit. Sæpe enim opera alicujus pro pecunia valet. — 150. Et illud certum est, si de partibus lucri et damni nihil inter eos convenerit, tamen æquis ex partibus commodum ut incommodum inter eos commune esse. Set si in altero partes expressæ fuerint, velut in lucro; in altero vero omissæ, in eo quoque quod omissum est, similes partes erunt. — 151. Manet autem societas eousque, donec in eodem sensu perseverant; at *cum* aliquis renuntiaverit societati, societas solvitur. Sed plane si quis in hoc

renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat : veluti si mihi totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati ut hereditatem solus lucrifaciat, cogetur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifecerit, quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet; mihi vero quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. — 152. Solvitur adhuc societas etiam morte socii; quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. — 153. Dicitur et capitis diminutione solvi societatem, quia civili ratione capitis diminutio morti...(1) si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. — 154. Item si cujus ex sociis bona publice aut privatim venierint, solvitur societas; sed ..... societas de ..... consensu contrahitur nudo .... omnes homines naturali ratione possunt.

155. *Mandatum* consistit, sive nostra gratia mandemus, sive aliena.....negotia geras, sive ut alterius.....obligatio et invicem alter alteri tenebimur.....mihi bona fide præstare oportere. — 156. Nam si tua gratia tibi mandem, supervacuum est mandatum : quod enim tu tua gratia facturus sis, id ex tua sententia, non ex meo mandatu facere......domi tu. . . . . (2) fenerares : quamvis eam ei mutuam dederis, a

(1) Sensus aliquid tale postulat : Morti *comparatur*; *sed hoc casu*, si adhuc, etc.

(2) Locus ita fere restituendus videtur : facere *videberis. Quare si otiosam pecuniam* domi tu *habueris, et ego te hortatus fuerim ut eam* fenerares, etc.

quo servare non potueris, non tamen habebis mecum mandati actionem. Itaque et si hortatus sim, *ut rem* aliquam emeres, quamvis non expedierit tibi eam emisse, non tamen......... (1). Et adeo hæc ita sunt, ut quæratur an mandati teneatur, qui mandavit tibi ut *Titio* pecuniam *fenerares..... quia* non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. — 157. Illud.....(2) mandetur, quod contra bonos mores *est*, non contrahi obligationem : *velut* si tibi mandem, ut Titio furtum aut injuriam facias. — 158. Item si quis post mortem meam *aliquid mihi* faciendum mandet, inutile mandatum est, quia generaliter placuit ab heredis persona obligationem incipere non posse. — 159. Sed recte quoque consummatum mandatum si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. — 160. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est, vel ejus qui mandaverit, vel ejus qui mandatum susceperit, solvitur mandatum ; sed utilitatis causa receptum est, si mortuo eo qui mihi mandaverit, ignorans eum decessisse, exsecutus fuero mandatum, posse me agere mandati actione : alioquin justa et probabilis ignorantia damnum mihi adferret. Et huic simile est, quod plerisque placuit, si debitor meus manumisso dispensatori meo per ignorantiam solverit, liberari eum ; cum alioquin stricta juris ratione non posset liberari, eo quod alii solvis-

(1) In cod. sic esse putant : *Tibi mandati tenebor.*

(2) Sententiæ convenit, ut legamus : Illud *constat, si tale quid* mandetur.

set quam cui solvere deberet. — 161. Cum autem is cui recte mandaverim, egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest inplesse eum mandatum, si modo implere potuerit: at ille mecum agere non potest. Itaque si mandaverim tibi, ut verbi gratia fundum mihi sestertiis C emeres, tu sestertiis CL emeris, non habebis mecum mandati actionem, etiamsi tanti velis mihi dare fundum, quanti emendum tibi mandassem: idque maxime Sabino et Cassio placuit. Quodsi minoris emeris, habebis mecum scilicet actionem, quia qui mandat ut C millibus emeretur, is utique mandare intellegitur uti minoris, si possit, emeretur. — 162. In summa sciendum *est*, *quoties faciendum* aliquid gratis dederim, quo nomine, si mercedem statuerem, locatio et conductio contraheretur, mandati esse actionem: veluti si fulloni polienda curandave vestimenta, aut sarcinatori sarcienda *dederim*.

163. Expositis generibus obligationum, quæ ex contractu nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis, non solum per nosmet ipsos, set etiam per eas personas quæ in nostra potestate, manu, mancipiove sunt. — 164. Per liberos quoque homines et alienos servos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid ex operis suis vel ex re nostra adquirant. — 165. Per eum quoque servum, in quo usumfructum habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. — 166. Sed qui nudum jus quiritium in servo habet, licet dominus sit, minus tamen juris in ea re habere intellegitur, quam usufructuarius

et bonæ fidei possessor; nam placet ex nulla causa ei adquiri posse: adeo ut, etsi nominatim ei dari stipulatus fuerit servus, mancipiove nomine ejus acceperit, quidam existiment nihil ei adquiri. — 167. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est; excepto eo quod uni nominatim stipulando, aut mancipio accipiendo, illi soli adquirit, velut cum ita stipuletur: TITIO DOMINO MEO DARI SPONDES? aut cum ita mancipio accipiat: HANC REM EX JURE QUIRITIUM LUCII TITII DOMINI MEI ESSE AIO, EAQUE EI EMPTA ESTO HOC ÆRE ÆNEAQUE LIBRA. Illud quæritur *an* quod domini nomen adjectum efficit, idem faciat unius ex dominis jussum intercedens. Nostri præceptores perinde ei qui jusserit, soli adquiri existimant, atque si nominatim ei soli stipulatus esset servus, mancipiove accepisset; diversæ scholæ auctores proinde utrisque adquiri putant ac si nullius jussum intervenisset.

168. Tollitur autem obligatio præcipue solutione ejus quod debeatur. Unde quæritur si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit, utrum ipso jure liberetur, quod nostris præceptoribus placet; an ipso jure maneat obligatus, sed adversus petentem exceptione doli mali defendi debeat, quod diversæ scholæ auctoribus visum est.

169. Item per acceptilationem tollitur obligatio; acceptilatio autem est veluti imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione tibi debeam, id si velis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris hæc verba me dicere: QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? et tu respondeas: HABEO. — 170. Quo genere, ut di-

ximus, *tantum eæ solvuntur obligationes quæ ex verbis consistunt, non* etiam ceteræ; consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem posse aliis verbis dissolvi. Set *et* id, quod ex alia causa debeatur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem imaginaria solutio*ne dissolvi.* — 171. Set tamen mulier sine tutore auctore acceptum facere non potest; cum alioquin solvi ei sine tutore auctore possit. — 172. Item quod debetur, pro parte.....recte solvitur. An autem in partem acceptum fieri possit, quæsitum est.

173. *Est* etiam alia species imaginariæ solutionis per æs et libram. Quod et ipsum genus certis in causis receptum est: veluti si quid eo nomine debeatur, quod per æs et libram gestum est, sive *quid* ex judicati causa debitum *sit.* — 174. Adhibentur autem non minus quam quinque testes et libripens; deinde is qui liberatur, ita oportet loquatur: QUOD EGO TIBI TOT MILLIBUS EO NOMINE....SOLVO LIBEROQUE, HOC ÆRE ÆNEAQUE LIBRA HANC TIBI LIBRAM PRIMAM....; deinde asse percutit libram cum.....liberatum veluti solvendi causa. — 175. Similiter legatarius heredem eodem modo liberat de legato quod per damnationem relictum est, ut tamen.....esse significat.......esse dicat. De eo tamen *tantum* potest hoc modo liberari, quod pondere, numero constet; et ita si certum sit. Quidam et de eo quod mensura constat, idem existimant.

176. Præterea novatione tollitur obligatio, veluti si quod tu mihi debeas, a Titio dari stipulatus sim. Nam interventu novæ personæ nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata

in posteriorem : adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur; veluti si quod mihi debes, a Titio post mortem ejus, vel a muliere pupillove sine tutore auctore stipulatus fuero. Quo casu rem amitto; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. Non idem juris est si a servo stipulatus fuero; nam tunc proinde adhuc obligatus *tenetur*, ac si postea a nullo stipulatus fuissem. — 177. Sed si eadem persona sit a qua postea stipuler, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit; forte si condicio vel sponsor aut dies adjiciatur, aut detrahatur. — 178. Set quod de sponsore dixi, non constat : nam diversæ scholæ auctoribus placuit, nihil ad novationem proficere sponsoris adiectionem aut detractationem. — 179. Quod autem diximus, si condicio adjiciatur novationem fieri, sic intellegi *oportet* ut ita dicamus factam novationem, si condicio extiterit : alioquin si defecerit, durat prior obligatio. Set videamus num is qui eo nomine agat, doli mali aut pacti conventi exceptione possit summoveri : et videtur inter eos id actum ut ita ea res peteretur, si posterioris stipulationis extiterit condicio. Servius tamen Sulpicius existimavit, statim et pendente condicione novationem fieri, et si defecerit condicio, ex neutra causa agi posse : eo modo rem perire. Qui consequenter et illud respondit : si quis id quod sibi Lucius Titius deberet, a servo fuerit stipulatus, novationem fieri et rem perire; quia cum servo agi non potest. Set in utroque casu alio jure utimur : non magis his casibus novatio fit, quam si id quod tu mihi debeas, a peregrino

cum quo sponsionis communio non est, SPONDES verbo stipulatus sim.

180. Tollitur adhuc obligatio litis contestatione, si modo legitimo judicio fuerit actum: nam tunc obligatio quidem principalis dissolvitur, incipit autem teneri reus litis contestatione. Set si condemnatus sit, sublata litis contestatione, incipit ex causa judicati teneri; et hoc *est* quod aput veteres scriptum *est*, ante litem contestatam dare debitorem oportere, post litem contestatam condemnari oportere, post condemnationem judicatum facere oportere.—181. Unde fit ut, si legitimo judicio debitum petiero, postea de eo ipso jure agere non possim; quia inutiliter intendo DARI MIHI OPORTERE, quia litis contestatione dari oportere desiit: aliter atque si imperio continenti judicio egerim; tunc enim nihilominus obligatio durat, et ideo ipso jure postea agere possum, sed debeo per exceptionem rei judicatæ vel in judicium deductæ summoveri. Quæ autem *sint* legitima judicia, et quæ imperio contineantur, sequenti commentario referemus.

182. Transeamus nunc ad obligationes quæ ex delicto oriuntur, veluti si quis furtum fecerit, bona rapuerit, damnum dederit, injuriam commiserit: quarum omnium rerum uno genere consistit obligatio; cum ex contractu obligationes in IV genera deducantur, sicut supra exposuimus.

183. Furtorum autem genera Servius Sulpicius et Masurius Sabinus IV esse dixerunt, manifestum, et nec manifestum, conceptum et oblatum: Labeo duo, manifestum, nec manifestum; nam conceptum et oblatum species potius actionis esse furto cohærentes, quam genera

furtorum; quod sane verius videtur, sicut inferius apparebit. — 184. *Manifestum* furtum quidam id esse dixerunt, quod dum fit deprehenditur: alii vero ulterius, quod eo loco deprehenditur, ubi fit; velut si in oliveto olivarum, in vineto uvarum furtum factum est, quamdiu in eo oliveto aut vineto fur sit; aut si in domo furtum factum sit, quamdiu in ea domo fur sit. Alii adhuc ulterius.... manifestum furtum esse dixerunt, donec perferret eo quo perferre fur destinasset: alii adhuc ulterius, quandoque eam rem fur tenens visus fuerit; quæ sententia non obtinuit. Set et illorum sententia, qui existimaverunt, donec perferret eo quo fur destinasset, deprehensum furem........ aliquam..... dubitationem ..... dicta ..... etiam plurium dierum spatio id terminandum sit: quod eo pertinet, quia sæpe in aliis civitatibus subreptas res in alias civitates vel in alias provincias destinant fures perferre. Ex duabus itaque superioribus opinionibus alterutra approbatur: magis tamen plerique posteriorem probant. — 185. *Nec* manifestum furtum quod sit, ex iis quæ diximus, intellegitur: nam quod manifestum non est, id nec manifestum est. — 186. Conceptum furtum dicitur, cum aput aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita et inventa est: nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. — 187. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva tibi ab aliquo oblata sit, eaque aput te concepta sit: utique si ea mente data tibi fuerit ut aput te potius, quam aput eum qui dederit, conciperetur; nam tibi, aput quem concepta est, propria adversus eum qui

optulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, *quæ* appellatur oblati. — 188. Est etiam prohibiti furti, adversus eum qui furtum quærere volentem prohibuerit.

189. Pœna manifesti furti ex lege XII tabularum capitalis erat: nam liber verberatus addicebatur ei cui furtum fecerat. Utrum autem servus efficeretur ex addictione, an adjudicati loco constitueretur, veteres quærebant. In eum autem, qui.........postea inprobata est asperitas pœnæ, et tam ex servi persona, quam ex liberi, quadrupli actio prætoris edicto constituta est. — 190. Nec manifesti furti pœna per legem XII tabularum dupli inrogatur; quam etiam prætor conservat. — 191. Concepti et oblati pœna ex lege XII tabularum tripli est; quæ similiter a prætore servatur. — 192. Prohibiti actio quadrupli ex *edicto* prætoris introducta *est*; lex autem eo nomine nullam pœnam constituit. Hoc solum præcepit, ut qui quærere velit, nudus quærat, linteo cinctus, lancem habens: qui si quid invenerit, jubet id lex furtum manifestum esse. — 193. Quid sit autem linteum, quæsitum est: set verius *est*, consuti genus esse quo necessarias partes tegerent. Quare lex tota ridicula est; nam quem vestitum quærere prohibet, is et nudus quærere prohibitus est: eo magis, quod ita quæsita res inventa majori pœnæ subjiciatur: deinde quod lancem sive ideo haberi jubeat, ut manibus occupantis nihil subjiciatur, sive ideo ut quod invenerit, ibi imponat; neutrum eorum procedit, si id quod quæratur, ejus magnitudinis aut naturæ sit, ut neque subjici neque ibi inponi possit. Certe non dubitatur, cujuscumque materiæ sit ea lanx, satis legi fieri.

— 194. Propter hoc tamen, quod lex ex ea causa manifestum furtum esse jubet, sunt qui scribunt, furtum manifestum aut lege aut natura *intellegi*: lege, id ipsum de quo loquimur; natura, illud de quo superius exposuimus. Set verius est, natura tantum manifestum furtum intellegi: neque enim lex facere potest, ut qui manifestus fur non sit, manifestus sit; non magis, quam *ut* qui omnino fur non sit, fur sit; et qui adulter aut homicida non sit, adulter vel homicida sit: at illud sane lex facere potest, ut perinde aliquis pœna teneatur atque si furtum vel adulterium vel homicidium admisisset, quamvis nihil eorum admiserit.

195. Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, set generaliter cum quis rem alienam invito domino contrectat. — 196. Itaque si quis re quæ aput eum deposita sit, utatur, furtum committit; et si quis utendam rem acceperit, eamque in alium usum transtulerit, furti obligatur: veluti si quis argentum utendum acceperit, *quod* quasi amicos ad cenam invitaturus rogaverit, et id peregre secum tulerit; aut si quis equum gestandi gratia commodatum longius secum aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo qui in aciem *eum* perduxisset. — 197. Placuit tamen eos, qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas accepissent, ita furtum committere, si intellegant id se invito domino facere, eumque si intellexisset non permissurum; et si permissurum crederent, extra furti crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum sine dolo malo non committitur. — 198. Set *et* si credat aliquis invito domino se rem contrectare, domino autem

volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Unde illud quæsitum est, cum Titius servum meum sollicitaverit *ut* quasdam res mihi subriperet et ad eum perferret, *et servus* id ad me pertulerit; ego *autem* dum volo Titium in ipso delicto deprehendere, permisero servo quasdam res ad eum perferre: utrum furti, an servi corrupti judicio teneatur Titius mihi, an neutro. Responsum, neutro eum teneri: furti, ideo quod non invito me res contrectaret; servi corrupti, ideo quod deterior servus factus non est. — 199. Interdum autem etiam liberorum hominum furtum fit; velut si quis liberorum nostrorum qui in potestate nostra sunt, sive etiam uxor quæ in manu nostra sit, sive etiam judicatus, vel auctoratus meus subreptus fuerit. — 200. Aliquando etiam suæ rei quisque furtum committit; veluti si debitor rem quam creditori pignori dedit, subtraxerit, vel si bonæ fidei possessori rem meam possidenti subripuerim. Unde placuit eum qui servum suum, quem alius bona fide possidebat, ad se reversum celaverit, furtum committere. — 201. Rursus ex diverso interdum *rem* alienam occupare et usucapere concessum est, nec creditur furtum fieri: velut res hereditarias, quarum *nondum* .... nactus possessionem .... necessarius heres esset; nam necessario herede extante placuit, ut pro herede usucapi possit. Debitor *quoque qui* fiduciam, *quam* creditori mancipaverit aut in jure cesserit, *detinet*, *ut* superiore commentario rettulimus, sine furto possidere et usucapere potest. — 202. Interdum furti tenetur, *qui* ipse furtum non fecerit: qualis est, cujus ope consilio furtum factum est: in quo numero est, qui nummos tibi excussit ut eos alius sur-

riperet, vel opstitit tibi ut alius surriperet, aut oves tuas aut boves fugavit ut alius eas exciperet; et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugavit armentum. Sed si quid per lasciviam, et non data opera ut furtum committeretur, factum sit, ... utilis..... dari debeat (1), cum per legem Aquiliam quæ de damno lata *est*, etiam culpa puniatur.

203. Furti autem *actio* ei competit, cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit: itaque nec domino aliter competit, quam si ejus intersit rem non perire. — 204. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti agere posse: adeo quidem ut, quamvis ipse dominus, id est, ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti. —205. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus: quia domini nihil interest ea non perisse, cum judicio locati a fullone aut sarcinatore suum persequi possit, si modo is fullo aut sarcinator *ad* rem præstandam sufficiat; nam si solvendo non est, tunc quia ab eo dominus suum consequi non potest, ipsi furti actio competit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. — 206. Quæ de fullone aut sarcinatore diximus, eadem transferemus et ad eum cui rem commodavimus: nam ut illi mercedem capiendo custodiam præstant, ita hic quoque utendo, commodum percipiendo, similiter necesse habet

(1) Quid, si legamus: *Videbimus an actio* utilis *accommodari* debeat? vel: *Aquiliæ* dari debeat.

custodiam præstare. —207. Sed is, aput quem res deposita est, custodiam non præstat, tantumque in eo obnoxius est si quid ipse dolo fecerit. Qua de *causa*, *si* res ei subrepta fuerit, quæ restituenda est, ejus nomine depositi non tenetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse: furti itaque agere non potest; set ea actio domino competit.

208. In summa sciendum est quæsitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum faciat: plerisque placet, quia furtum ex adfectu consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intellegat se delinquere.

209. Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti: quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui rapit? itaque recte dictum est, eum improbum furem esse. Set propriam actionem ejus delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur vi bonorum raptorum: et est intra annum quadrupli actio, post annum simpli: quæ actio utilis est, etsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit.

210. Damni injuriæ actio constituitur per legem Aquiliam, cujus primo capite cautum est *ut*, si quis hominem alienum, eamve quadrupedem quæ pecudum numero sit, injuria occiderit, quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. — 211. Is injuria autem occidere intellegitur, cujus dolo aut culpa id acciderit: nec ulla alia lege damnum quod sine injuria datur, reprehenditur. Itaque inpunitus est, qui sine culpa et dolo malo casu quodam damnum committit. — 212. Nec solum corpus in actione hujus legis æstimatur, sed sane

si servo occiso plus dominus damni capiat quam pretium servi, id quoque æstimatur: velut si servus meus ab aliquo heres institutus, antequam jussu meo hereditatem cerneret, occisus fuerit; non enim tantum ipsius pretium æstimatur, sed et hereditatis amissæ quantitas. Item si ex gemellis vel ex comædis vel ex symphoniacis unus occisus fuerit, non solum occisi fit æstimatio, sed eo amplius computatur quod ceteri, qui supersunt, depretiati sunt. Idem juris est etiam, si *quis* ex pari mularum unam, vel etiam ex quadriga equorum unum occiderit. — 213. Cujus autem servus occisus est, is liberum arbitrium habet, vel capitali crimine reum facere eum qui occiderit, vel hac lege damnum persequi. — 214. Quod autem adjectum est in hac lege: QUANTI IN EO ANNO PLURIMI EA RES FUERIT, illud efficit *ut*, si *quis* claudum puta, aut luscum servum occiderit, qui in eo anno integer fuerit, æstimatio fiat, *non quanti mortis tempore, sed quanti in eo anno plurimi fuerit:* quo fit ut quis plus interdum consequatur, quàm ei damnum datum est.

215. Capite secundo, *in* adstipulatorem qui pecuniam in fraudem stipulatoris acceptam fecerit, quanti ea res esset, tanti actio constituitur. — 216. *Qua* et ipsa parte legis damni nomine actionem introduci manifestum est: set id caveri non fuit necessarium, cum actio mandati ad eam rem sufficeret; nisi quod ea lege adversus infitiantem in duplum agitur.

217. Capite tertio, de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum, vel eam quadrupedem quæ pecudum numero *est*, *vulneraverit*; *sive eam quadrupedem quæ pecudum nu-*

mero non est, velut canem aut feram bestiam, velut ursum, leonem, vulneraverit vel occiderit, ex hoc capite actio constituitur. In ceteris quoque animalibus, item in omnibus rebus quæ anima carent, damnum injuria datum hac parte vindicatur : si quid enim ustum aut ruptum aut fractum *fuerit*, actio hoc capite constituitur, quamquam potuerit sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere ; ruptum *enim intellegitur quod quoquo modo corruptum* est. Unde non solum *usta aut* rupta aut fracta, set etiam scissa et collisa et effusa et *dejecta* aut perempta atque deteriora facta hoc verbo continentur. — 218. Hoc tamen capite non quanti in eo anno, set quanti in diebus XXX proxumis ea res fuerit, damnatur is qui damnum dederit: ac ne PLURIMI quidem verbum adjicitur. Et ideo quidam putaverunt, liberum esse... diebus.......... adjiceret, *quo* plurimi res fuit, vel *eum* quo minoris fuit (1). Set Sabino placuit, perinde habendum ac si etiam hac parte PLURIMI verbum adjectum esset: nam legis latorem contentum fuisse, *quod prima parte eo verbo usus esset*. — 219. Et placuit ita demum ex ista lege actionem esse, si quis corpore suo damnum dederit : atqui alio modo damno dato, utiles actiones dantur, velut si quis alienum hominem aut pecudem incluserit et fame necaverit, aut jumentum tam vehementer egerit ut rumperetur; *aut* si quis alieno servo persuaserit ut in arborem ascenderet, vel in

(1) Loci sententia hæc est : quidam putaverunt liberum esse *judici*, *quem diem vellet*, *ex* diebus XXX *proxumis eligere*, *ut vel eum adjiceret*, *quo* plurimi, etc.

puteum descenderet et *is* ascendendo aut descendendo eeciderit aut mortuus fuerit, aut aliqua parte corporis læsus sit. Item si quis alienum servum de ponte aut ripa in flumen projecerit, et is suffocatus fuerit, *hunc* corpore suo damnum dedisse eo quod projecerit, non difficiliter intellegi potest.

220. Injuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsatus *aut* fuste percussus vel etiam verberatus erit, sed et si cui convicium factum fuerit; sive quis bona alicujus, quasi debitoris, sciens eum nihil debere sibi, proscripserit; sive quis ad infamiam alicujus libellum aut carmen scripserit; sive quis matremfamilias aut prætextatum adsectatus fuerit; et denique aliis pluribus modis. — 221. Pati *autem* injuriam videmur non solum per nosmet ipsos, sed etiam per liberos nostros, quos in potestate habemus: item per uxores nostras, quæ in manu nostra sunt. Itaque si...... filiæ mæ, quæ Titio nupta est, injuriam feceris, non solum filiæ nomine tecum agi injuriarum potest, verum etiam meo quoque et Titii nomine.—222. Servo autem *ipsi quidem* nulla injuria intellegitur fieri, sed domino per eum fieri videtur: non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos nostros vel uxores injuriam pati videmur, sed ita cum quid atrocis commissum fuerit, quod aperte in contumeliam domini fieri videtur; veluti si quis alienum servum verberaverit: et in hunc casum formula proponitur. At si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit, non proponitur ulla formula, nec temere petenti datur.

223. Pœna autem injuriarum ex lege XII ta-

bularum, propter membrum quidem ruptum, talio erat; propter os vero fractum aut collisum, trecentorum assium pœna erat; velut si libero os fractum erat; at si servo, CL. Propter ceteras vero injurias, XXV assium pœna erat constituta: et videbantur illis temporibus, in magna paupertate, satis idoneæ istæ pecuniariæ pœnæ. — 224. Set nunc alio jure utimur: permittitur enim nobis *apud prætorem ipsam* injuriam æstimare; et judex vel tanti condemnat, quanti nos æstimaverimus, vel minoris, prout illi visum fuerit. Set cum atrocem injuriam prætor æstimare soleat, si simul constituerit quantæ pecuniæ nomine fieri debeat vadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam; et judex *quamvis* possit vel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius prætoris auctoritatem non audet minuere condemnationem. — 225. Atrox autem injuria æstimatur vel ex facto, velut si quis ab aliquo vulneratus aut verberatus fustibusve cæsus fuerit; vel ex loco, velut si cui in theatro aut in foro injuria facta sit; vel ex persona, velut si magistratus injuriam passus fuerit, vel senatoribus ab humili persona facta sit injuria.

COMMENTARIUS QUARTUS.

1. . . . . (1) quot genera actionum sint, verius videtur duo esse: in rem, et in personam; nam qui IV esse dixerunt ex sponsionum generibus, non animadverterunt quasdam species actionum inter genera se rettulisse. — 2. In personam actio est, qua agimus *cum sponsore* aliove, qui nobis vel ex contractu vel ex delicto obligatus est, id est, cum intendimus dare, facere, præstare oportere. — 3. In rem actio est, cum aut corporalem rem intendimus nostram esse, *aut* jus aliquod nobis competere, velut utendi *aut* utendi fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi vel altius tollendi *vel* prospiciendi. Item actio ex diverso adversario est negativa. — 4. Sic itaque discretis actionibus certum est, *non* posse nos rem nostram ab alio ita petere, SI PARET EUM DARE OPORTERE: nec enim quod nostrum est, nobis dari potest; cum solum id dari nobis intellegatur, quod *ita datur ut* nostrum fiat; nec res quæ nostra *est*, amplius *nostra* fieri potest. Plane odio furum,

(1) In Cod. vacua esse videntur prima linea et sequentis lineæ principium. Itaque præter rubricam, si quam Gaius apposuit, tale quid hoc loco deperditum esse videtur: *Superest, ut de actionibus loquamur. Quodsi quæritur* quot genera, etc.

quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures ex hac actione etiam teneantur: SI PARET EOS DARE OPORTERE; quamvis sit etiam adversus eos hæc actio, qua rem nostram esse petimus. — 5. Appellantur autem in rem quidem actiones, vindicationes; in personam vero actiones, quibus dari fierive oportere intendimus, condictiones.

6. Agimus autem, interdum ut rem tantum consequamur; interdum, ut pœnam tantum; alias, ut rem et pœnam. — 7. Rem tantum persequimur, velut actionibus ex contractu *aliquo*. — 8. Pœnam tantum consequimur, velut actione furti et injuriarum, et *ad* quorundam opinionem actione vi bonorum raptorum: nam ipsius rei et vindicatio et condictio nobis competit. — 9. Rem vero et pœnam persequimur, velut ex his causis ex quibus adversus infitiantem in duplum agimus: quod accidit per actionem judicati, *item* depensi, damni injuriæ.... ..... (1) legatorum nomine quæ per damnationem certa relicta sunt.

10. Quædam præterea sunt actiones quæ ad legis actionem exprimuntur, quædam *quæ* sua vi ac potestate constant. Quod ut manifestum fiat, opus est ut prius de legis actionibus loquamur.

11. Actiones quas in usu veteres habuerunt, legis actiones appellabantur: vel ideo quod legibus proditæ erant, quia tunc edicta prætoris

---

(1) Legis Aquiliæ mentionem ibi contineri vix dubitari potest.

quibus complures actiones introductæ sunt, nondum in usu habebantur; vel ideo quia ipsarum legum verbis accommodatæ erant, et ideo immutabiles proinde atque leges observabantur. Unde eum *qui* de vitibus succisis ita egisset ut in actione vites nominaret, responsum fuit rem perdidisse, quia debuisset arbores nominare, eo quod lex XII tabularum, ex qua de vitibus succisis actio competeret, generaliter *de* arboribus succisis loqueretur. — 12. Lege autem agebatur modis quinque: sacramento, per judicis postulationem, per condictionem, per manus injectionem, per pignoris captionem.

13. Sacramenti actio generalis erat: *de* quibus enim *rebus* ut aliter ageretur lege cautum non erat, de his sacramento agebatur. Eaque actio perinde periculosa erat,.... atque hoc tempore periculosa est actio certæ creditæ pecuniæ, propter sponsionem qua periclitatur reus si temere neget, *et* propter restipulationem qua periclitatur actor si non debitum petat: nam qui victus erat summam sacramenti præstabat pœnæ nomine, eaque in publicum cedebat, *præde*sque eo nomine prætori dabantur, non ut nunc sponsionis et restipulationis pœna lucro cedit adversario qui vicerit. — 14. Pœna autem sacramenti, aut quingenaria erat, aut quinquagenaria. *Nam* de rebus mille æris plurisve quingentis assibus, de minoribus *vero* quinquaginta assibus sacramento contendebatur: nam *ita* lege XII tabularum cautum erat. *Sed si de libertate* hominis controversia erat, etsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur cautum erat...... favoris *causa ne* satisdatione onerarentur adsertores....

...... istæ omnes actiones................ captus.. ....— 15.... ad judicem accipiundum venirent. Postea vero reversis dabatur *post dies* XXX judex : *idque* per legem Pinariam factum est; ante eam autem legem...... dabatur judex. Illud ex superioribus intellegimus, si de re minoris quam *M* æris agebatur, quinquagenario sacramento, non quingenario eos contendere solitos fuisse. Postea tamen quam judex datus esset, comperendinum diem, ut ad judicem venirent, denuntiabant. Deinde cum ad judicem venerant, antequam aput eum *causam* perorarent, solebant breviter ei et quasi per indicem rem exponere: quæ dicebatur causæ collectio, quasi causæ suæ in breve coactio. — 16. Si in rem agebatur, mobilia quidem et moventia, quæ modo in jus adferri adducive possent, in jure vindicabantur ad hunc modum: qui vindicabat, festucam tenebat; deinde ipsam rem apprehendebat, velut hominem, et ita dicebat: HUNC EGO HOMINEM EX JURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO SECUNDUM SUAM CAUSAM, SICUT DIXI, ECCE TIBI VINDICTAM INPOSUI; et simul homini festucam inponebat. Adversarius eadem similiter dicebat et faciebat. Cum uterque vindicasset, prætor dicebat: MITTITE AMBO HOMINEM; illi mittebant; qui prior vindicaverat, *ita alterum* interrogabat: POSTULO, ANNE DICAS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS; ille respondebat....... SICUT VINDICTAM INPOSUI; deinde qui prior vindicaverat, dicebat: QUANDO TU INJURIA VINDICAVISTI, D ÆRIS SACRAMENTO TE PROVOCO; adversarius quoque dicebat SIMILITER EGO TE; *seu* L asses sacramenti nominabant. Deinde sequebantur quæcumque *si* in personam ageretur. Postea prætor

secundum alterum eorum vindicias dicebat, id est, interim aliquem possessorem constituebat, eumque jubebat prædes adversario dare litis et vindiciarum, id est, rei et fructuum: alios autem prædes ipse prætor ab utroque accipiebat sacramenti, quod id in publicum cedebat. Festuca autem utebantur quasi hastæ loco, signo quodam justi dominii; maxime *enim* sua esse credebant, quæ ex hostibus cepissent. Unde in centumviralibus judiciis hasta præponitur. — 17. Si qua res talis erat ut *non* sine incommodo posset in jus adferri vel adduci, velut si columna, aut grex alicujus pecoris esset, pars aliqua inde sumebatur: deinde in eam partem, quasi in totam rem præsentem, fiebat vindicatio. Itaque ex grege vel una ovis aut capra in jus adducebatur, vel etiam pilus inde sumebatur et in jus adferebatur; ex nave vero et columna aliqua pars defringebatur. Similiter si de fundo vel de ædibus, sive de hereditate controversia erat, pars aliqua inde sumebatur et in jus adferebatur, et in eam partem perinde atque in totam rem præsentem fiebat vindicatio: velut ex fundo gleba sumebatur, et ex ædibus tegula, et si de hereditate controversia erat, æque.................. (1)....... .... qualem......... — 18. Et hæc quidem

(1) Folium, quod hanc olim excipiebat paginam, deperditum esse constat. Cujus folii argumentum triplex fuisse creditur: tractatus de sacramenti actione continuatio et finis; deinde actionis, quæ per judicis postulationem fieri dicebatur, descriptio; denique illius articuli, in quo condictionis indolem Gaius noster exposuit, pars prior.

actio proprie condictio vocabatur: nam actor adversario denuntiabat ut ad judicem capiendum die XXX adesset. Nunc vero non proprie condictionem dicimus actionem in personam *qua* intendimus dari nobis oportere; nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. — 19. Hæc autem legis actio constituta est per legem Siliam et Calpurniam: lege quidem Silia certæ pecuniæ, lege vero Calpurnia de omni certa re. — 20. Quare autem hæc actio desiderata sit, cum de eo quod nobis dari oportet, potuerimus sacramento aut per judicis postulationem agere, valde quæritur.

21. Per manus injectionem æque *de* his rebus agebatur de quibus, ut ita ageretur, lege aliqua cautum est; velut judicati, lege XII tabularum. Quæ actio talis erat: qui agebat, sic dicebat, QUOD TU MIHI JUDICATUS SIVE DAMNATUS ES, SESTERTIUM X MILLIA, QUÆ DOLO MALO NON SOLVISTI, OB EAM REM EGO TIBI SESTERTIUM X MILLIUM IUDICATI MANUS INJICIO; et simul aliquam partem corporis ejus prendebat. Nec licebat judicato manum sibi depellere, et pro se lege agere; set vindicem dabat, qui pro se causam agere solebat. Qui vindicem non dabat, domum ducebatur ab actore, et vinciebatur. — 22. Postea quædam leges ex aliis quibusdam causis pro judicato manus injectionem in quosdam dederunt: sicut lex Publilia, in eum pro quo sponsor dependisset, *si* in sex mensibus proximis quam pro eo depensum esset, non solvisset sponsori pecuniam: item lex Furia de sponsu, adversus eum qui a sponsore plus quam virilem partem exegisset: et denique complures aliæ leges in multis causis talem

actionem dederunt. — 23. Set aliæ leges ex quibusdam causis constituerunt quasdam actiones per manus injectionem, sed puram, id est, non pro judicato : velut lex *Furia* testamentaria, adversus eum qui legatorum nomine mortisve causa plus M assibus cepisset, cum ea lege non esset exceptus ut ei plus capere liceret: item lex Marcia adversus feneratores, ut si usuras exegissent, de his reddendis per manus injectionem cum eis ageretur. — 24. Ex quibus legibus, et si quæ aliæ similes essent, cum agebatur, manum sibi depellere et pro se lege agere *licebat.* Nam et actor in ipsa legis actione non adjiciebat hoc verbum PRO JUDICATO; sed nominata causa ex qua agebat, ita adjiciebat OB EAM REM EGO TIBI MANUM INJICIO; cum hi, quibus pro judicato actio data erat, nominata causa ex qua agebant, ita inferebant: OB EAM REM EGO TIBI PRO JUDICATO MANUM INJICIO. Nec me præterit in forma legis Furiæ testamentariæ, PRO JUDICATO verbum inseri, cum in ipsa lege non sit: quod videtur nulla ratione factum. — 25. Sed postea lege..... excepto judicato, et eo pro quo depensum est, ceteris omnibus cum quibus per manus injectionem agebatur, permissum *est* sibi manum depellere *et* pro se agere. *Sed* is qui judicatus, et is pro quo depensum est, etiam post hanc legem vindicem dare debebant, et nisi darent, domum ducebantur; itaque quamdiu legis actiones in usu erant, semper ita observabatur. Unde nostris temporibus is cum quo judicati depensive agitur, judicatum solvi satisdare cogitur.

26. Per pignoris capionem lege agebatur, *de quibusdam* rebus, moribus; *de quibusdam*, le-

ge. — 27. Introducta est moribus, rei militaris : nam propter stipendium licebat militi ab eo qui *id* tribuebat, nisi daret, pignus capere. Dicebatur autem ea pecunia, quæ stipendii nomine dabatur, æs militare. Item propter eam pecuniam licebat pignus capere, qua equus emendus erat; quæ pecunia dicebatur æs equestre : item propter eam pecuniam ex qua hordeum equis erat comparandum; quæ pecunia dicebatur æs hordiarium. — 28. Lege autem introducta est pignoris capio, velut lege XII tabularum adversus eum qui hostiam emisset nec pretium redderet : item adversus eum qui mercedem non redderet pro eo jumento quod quis ideo locasset ut inde pecuniam acceptam in dapem, id est, in sacrificium inpenderet. Item lege..... (1) data est pignoris captio publicanis vectigalium publicorum populi romani, adversus eos qui aliqua lege vectigalia deberent. — 29. Ex omnibus autem istis causis certis verbis pignus capiebatur; et ob id plerisque placebat hanc quoque actionem legis actionem esse : quibusdam autem *non* placebat; primum quod pignoris captio extra ius peragebatur, id est, non aput prætorem, plerumque etiam absente adversario, cum alioquin ceteris actionibus *nemo* aliter uti posset, quam aput prætorem, præsente adversario; præterea nefasto quoque die, id est, quo non licebat lege agere, pignus capi poterat.

30. Set istæ omnes legis actiones paulatim in odium venerunt : namque ex nimia subtilitate

(1) An : Plætoria?

veterum, qui tunc jura condiderut, eo res perducta est ut vel qui minimum errasset, litem perderet. Itaque per legem Æbutiam et duas Julias sublatæ sunt istæ legis actiones, effectumque est ut per concepta verba, id est, per formulas litigaremus. — 31. Tantum ex duabus causis permissum est (1) lege agere : damni infecti, et si centumvirale judicium...*Cum ad centumviros itur*, ante lege agitur sacramento aput prætorem urbanum vel peregrinum. Propter damnum vero infectum nemo vult lege agere; set potius stipulatione, quæ in edicto proposita est, obligat adversarium.:... quod et commodius jus *et* plenius est. Per pignoris, ... (2) apparet.—32... in ea forma quæ publicano proponitur, talis fictio est, ut quanta pecunia olim, si pignus captum esset, id pignus is a quo captum erat, luere deberet, tantam pecuniam condemnetur. — 33. Nulla autem formula ad condictionis fictionem exprimitur : sive enim pecuniam sive rem *aliam* certam *debitam* nobis (3) petamus, cum ipsam dari nobis oportere intendimus, nullam adhibemus condictionis fictionem. Itaque simul intellegimus eas formulas quibus pecuniam aut rem aliquam nobis dari oportere intendimus, sua vi ac potestate valere. Ejus-

---

(1) In Cod. inter verbum EST et verbum LEGE perperam inserta sunt hæc : *id legis actionem esse.*

(2) In seq. pag. nihil legi potuit. Idem tamen, de quo hic agitur, in ea continuari argumentum, docent §§ 32.33.

(3) Ita est in Codice : *aliquam certam mutuam.* Hanc lectionem defendi posse quidam putant, si unum addatur verbum, *dari ;* aut si *pro mutuam nobis*, legatur *mutuatam a nobis.*

dem naturæ sunt actiones commodati, fiduciæ, negotiorum gestorum, et aliæ juris civilis innumerabiles.

34. Habemus adhuc alterius generis fictiones, in quibusdam formulis : velut cum is qui ex *edicto* bonorum possessionem petiit, ficto se herede agit; cum enim prætorio jure et non legitimo succedat in locum defuncti, non habet directas actiones, et neque id quod defuncti fuit potest intendere suum esse, *neque id quod defuncto* debebatur, potest intendere *dari* sibi oportere. Itaque ficto se herede intendit, veluti *hoc* modo : JUDEX ESTO ; *quod Aulus Agerius*, id est, ipse actor *a* NUMEIRO NEGIDIO *cum quo agitur* .... proposita simul.... ita subjicitur : TUM SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILLIA DARE OPORTERE. — 35. Similiter et bonorum emptor ficto se herede agit. Set interdum et alio modo agere potest ; nam ex persona ejus *cujus* bona emerit, sumpta intentione, convertit condemnationem in suam personam ; id est, ut quod illius esset, vel illi dari oporteret, eo nomine adversarius huic condemnetur : quæ species actionis appellatur Rutiliana, quia a prætore Publio Rutilio, *qui et* bonorum venditionem introduxisse dicitur, comparata est. Superior *autem* species actionis, qua ficto se herede bonorum emptor agit, Serviana vocatur. — 36. *Ejusdem generis est Publiciana actio*. Datur autem hæc actio ei qui ex justa causa traditam sibi rem nondum usucepit, eamque amissa possessione petit : nam quia non potest eam ex jure quiritium suam esse intendere, fingitur rem usucepisse, et ita quasi ex jure quiritium dominus factus esset,..... hoc modo :

JUDEX ESTO ; SI QUEM HOMINEM AULUS AGERIUS EMIT, QUIQUE EI TRADITUS EST, ANNO POSSEDISSET, TUM SI EUM HOMINEM DE QUO AGITUR, EJUS EX JURE QUIRITIUM ESSE OPORTERET, et reliqua. — 37. Item civitas romana peregrino fingitur, si eo nomine agat aut cum eo agatur, quo nomine nostris legibus actio constituta est, si modo justum sit eam actionem etiam ad peregrinum extendi: velut si furti agat peregrinus, aut cum eo agatur, formula ita concipitur: JUDEX ESTO ; SI PARET OPE CONSILIOVE........ (1) FURTUM FACTUM ESSE PATERÆ AUREÆ, QUAM OB REM EUM, SI CIVIS ROMANUS ESSET, PRO FURE DAMNUM DECIDERE OPORTERET, et reliqua. Item si peregrinus furti agat, civitas ei romana fingitur. Similiter si ex lege Aquilia peregrinus damni injuriæ agat, aut cum eo agatur, ficta civitate romana judicium datur. — 38. Præterea aliquando adversarium fingimus nostrum *capite* deminutum non esse: nam si ex contractu nobis obligatus obligatave sit, et capite deminutus deminutave fuerit, velut mulier per coemptionem, masculus per adrogationem, desinit jure civili debere nobis, nec directo intendere *licet* dare eum eamve oportere; set ne in potestate ejus sit jus nostrum corrumpere, introducta est contra eum eamve actio utilis, rescissa capitis deminutione, id est, in qua fingitur capite deminutus deminutave non esse.

39. Partes autem formularum hæ sunt: demonstratio, intentio, adjudicatio, condemnatio.

---

(1) In posterioribus ductibus peregrinæ gentis nomen latere suspicatur.

— 40. Demonstratio est ea pars formulæ quæ *præscriptionis olim vice erat*, *ut* (1) demonstretur res de qua agitur, velut hæc pars formulæ: QUOD AULUS AGERIUS NUMERIO NEGIDIO HOMINEM VENDIDIT. Item hæc: QUOD AULUS AGERIUS APUT NUMERIUM NEGIDIUM HOMINEM DEPOSUIT. — 41. Intentio est ea pars formulæ qua actor desiderium suum concludit, velut hæc pars formulæ: SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILLIA DARE OPORTERE; item hæc: QUIDQUID PARET NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTERE; item hæc: SI PARET HOMINEM EX JURE QUIRITIUM AULI AGERII ESSE. — 42. Adjudicatio est ea pars formulæ qua permittitur judici rem alicui ex litigatoribus adjudicare: velut si inter coheredes familiæ erciscundæ agatur, aut inter socios communi dividundo, aut inter vicinos finium regundorum......... (2) ADJUDICARI OPORTET, JUDEX TITIO ADJUDICATO. — 43. Condemnatio est ea pars formulæ qua judici condemnandi absolvendive potestas permittitur, velut hæc pars formulæ: JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X MILLIA CONDEMNA, SI NON PARET, ABSOLVE; item hæc: JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO..... CONDEMNA, SI NON PARET, ABSOLVITO; item hæc: JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO X MILLIA CONDEMNATO, et reliqua, ut non adjiciatur: SI NON PARET,

(1) Sic fortasse legendum: quæ *præcipue ideo inseritur ut*.

(2) Expectes ut post verbum *regundorum*, sequatur: *velut hæc pars formulæ*, etc.

ABSOLVITO. — 44....... (1) partes simul inveniuntur; sed quædam inveniuntur, quædam non inveniuntur. Certe intentio aliquando sola invenitur, sicut in præjudicialibus formulis: qualis est qua quæritur, aliquis libertus sit, vel quanta dos sit, et aliæ complures. Demonstratio autem et adjudicatio et condemnatio numquam solæ inveniuntur: nihil....... (2) sine intentione vel condemnatione valet; item condemnatio sine demonstratione vel intentione vel adjudicatione nullas vires habet: ob id numquam solæ inveniuntur.

45. Sed eas quidem formulas, in quibus de jure quæritur, *in jus* conceptas vocamus: quales sunt, quibus intendimus nostrum esse aliquid ex jure quiritium, aut nobis dare oportere, aut pro fure damnum *decidere oportere*; *in* quibus juris civilis intentio est. — 46. Ceteras vero in factum conceptas vocamus, id est, in quibus nulla talis intentionis conceptio est; sed initio formulæ, nominato eo quod factum *est*, adjiciuntur ea verba per quæ judici damnandi absolvendive potestas datur: qualis est formula qua utitur patronus contra libertum qui eum contra edictum prætoris in jus vocat; nam in ea ita est: RECUPERATORES SUNTO; SI PARET ILLUM PATRONUM AB ILLO LIBERTO CONTRA EDICTUM ILLIUS PRÆTORIS IN JUS VOCATUM ESSE, RECUPERATORES ILLUM LIBERTUM ILLI PATRONO SE-

---

(1) Sententia tale quid exigere videtur: *Neque tamen semper istæ* partes.

(2) Sic legendum: nihil *enim demonstratio aut adjudicatio* sine, etc.

STERTIUM X MILLIA CONDEMNANTO; SI NON PARET, ABSOLVUNTO. Ceteræ quoque formulæ, quæ sub titulo de in jus vocando propositæ sunt, in factum conceptæ sunt: velut adversus eum qui in jus vocatus, neque venerit, neque vindicem dederit; item contra eum, qui exemerit eum qui in jus vocatur: et denique innumerabiles ejusmodi aliæ formulæ in albo proponuntur. — 47. Sed ex quibusdam causis prætor et in jus et in factum conceptas formulas proponit, velut depositi et commodati. Illa enim formula quæ ita concepta est: JUDEX ESTO; QUOD AULUS AGERIUS APUT NUMERIUM NEGIDIUM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUIT, QUA DE RE AGITUR, QUIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTET EX FIDE BONA EJUS, ID JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO CONDEMNATO; SI NON PARET, ABSOLVITO, in jus concepta est. At illa formula quæ ita concepta est: JUDEX ESTO; SI PARET AULUM AGERIUM APUT NUMERIUM NEGIDIUM MENSAM ARGENTEAM DEPOSUISSE, EAMQUE DOLO MALO NUMERII NEGIDII AULO AGERIO REDDITAM NON ESSE, QUANTI EA RES ERIT, TANTAM PECUNIAM JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO CONDEMNATO; SI NON PARET, ABSOLVITO, in factum concepta est. Similes etiam commodati formulæ sunt.

48. Omnium autem formularum quæ condemnationem habent, ad pecuniariam æstimationem condemnatio concepta est: itaque etsi corpus aliquod petatur........, sicut olim fieri solebat, æstimata re pecuniam eum condemnat. — 49. Condemnatio *vero vel* certæ pecuniæ *esse potest*, *vel* incertæ. — 50. Certæ pecuniæ...... JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO SESTERTIUM X

MILLIA CONDEMNA; SI NON PARET, ABSOLVE. — 51. Incertæ vero condemnatio pecuniæ duplicem significationem habet: est enim una cum aliqua præfinitione, quæ vulgo dicitur cum taxatione...... *aliquid petamus*..... infinita *est* velut si rem aliquam a possidente nostram esse petamus, id est, si in rem agamus, vel ad exhibendum; nam illic ita est: QUANTI EA RES ERIT, TANTAM PECUNIAM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO CONDEMNA...... — 52. Judex si condemnat, *certam pecuniam* condemnare debet, etsi certa pecunia *in condemnatione* posita non sit. Debet autem judex..... certæ pecuniæ..... *neque* majoris, neque minoris......; alioquin litem suam facit. Item si...... ne pluris...... quam taxat....... litem suam facit.... minoris autem damna...... intendere debent....... condemnatione constringi.......

53. Si quis intentione plus complexus *fuerit*..... *rem* perdit, nec a prætore in integrum *restituitur*.... casibus..... modis petitur.... *ex* parte *res*........ dari promissum.......... nec in.. ..... DARE SPONDES?...... dare. Plus... petere id etiam non adjecto loco. Causa plus petitur, velut si quis in intentione tollat electionem debitoris, quam is habet obligationis jure; velut si quis ita stipulatus sit: SESTERTIUM X MILLIA AUT HOMINEM STICHUM DARE SPONDES? deinde alterutrum ex his petat; nam quamvis petat quod minus est, plus tamen petere videtur, quia potest adversarius interdum facilius id præstare quod non petitur. Similiter si quis genus stipulatus sit, deinde speciem petat; velut si quis purpuram stipulatus sit generaliter, deinde tyriam specialiter petat. Quinetiam licet vi-

lissimam petat, idem juris est, propter eam rationem quam proxime diximus. Idem juris est si quis generaliter hominem stipulatus sit, deinde nominatim aliquem petat, velut Stichum, quamvis vilissimum. Itaque sicut ipsa stipulatio concepta est, ita et intentio formulæ concipi debet. — 54. Illud satis apparet in incertis formulis plus peti non posse, quia cum certa quantitas non petatur, sed quidquid adversarium dare facere oporteat intendatur, nemo potest plus intendere. Idem juris est et si in rem incertæ partis actio data sit; velut si *quis* quantam partem petat in eo fundo, quo de agitur, *nescius esset*: quod genus actionis in paucissimis causis dari solet. — 55. Item palam est, si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari, eumque ex integro agere posse, quia... (1) si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit; aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, cui ex stipulatu debebatur; aut si cognitor aut procurator intenderit sibi dari oportere. — 56. Set plus quidem intendere, sicut supra diximus, periculosum est: minus autem intendere licet; sed de reliquo intra ejusdem præturam agere non permittitur: nam qui ita agit, per exceptionem excluditur, quæ exceptio appellatur litis dividuæ. — 57. At si condemnatione plus positum sit, quam *oportet*, actoris quidem periculum nullum est; set *si* iniquam formulam acceperit, in integrum *reus* restituitur, ut minuatur condemnatio. Si vero minus positum fue-

(1) *V.* § 35, *Inst. de action.*

rit quam oportet, hoc solum *actor* consequitur quod posuit: nam tota quidem res in judicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam judex egredi non potest; nec ex ea parte prætor in integrum restituit: facilius enim reis prætor succurrit, quam actoribus. Loquimur autem exceptis minoribus xxv annorum; nam hujus ætatis hominibus in omnibus rebus lapsis prætor succurrit. — 58. Si in demonstratione plus aut minus positum sit, nihil in judicium deducitur, et ideo res in integro manet: et hoc est quod dicitur, falsa demonstratione rem non perimi. — 59. Set sunt qui putant, minus recte comprehendi; nam qui forte Stichum et Erotem emerit, recte videtur ita demonstrare: QUOD EGO DE TE HOMINEM EROTEM EMI; et si velit de Sticho, alia formula... agat: quia verum est eum qui duos emerit, singulos *quoque* emisse: idque ita maxime Labeoni visum est. Sed si is qui unum emerit, de duobus egerit, falsum demonstrat. Idem et in aliis actionibus est, velut commodati, depositi. — 60. Sed *nos* aput quosdam scriptum invenimus, in actione depositi, et denique in ceteris omnibus quibus damnatus unusquisque ignominia notatur, eum qui plus quam oporteret, demonstraverit, litem perdere: velut si quis, una re deposita, duas res deposuisse demonstraverit; aut si is cui pugno mala percussa est, in actione injuriarum esse aliam partem corporis percussam sibi demonstraverit. Quod an debeamus credere verius esse, diligentius requiremus. Certe cum duæ sint depositi formulæ, alia in jus concepta, alia in factum, sicut supra quoque notavimus; et in ea quidem

formula quæ in *jus* concepta est, initio res de qua agitur demonstretur, tum designetur, deinde inferatur juris contentio his verbis : QUIDQUID OB EAM REM ILLUM MIHI DARE FACERE OPORTET ; in ea vero quæ in factum concepta *est*, *sine demonstratione in intentione res* de qua agitur, designetur his verbis : SI PARET ILLUM APUT ILLUM DEPOSUISSE ; dubitare non debemus quin, si quis in formula quæ in factum composita est, plures res designaverit quam deposuerit, *litem* perdat, quia in intentione. . . . . (1). . . . . — 61. *In quo et illud* continetur, *ut* habita ratione *ejus* quod invicem actorem *ex* eadem causa præstare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est, condemnare (2). — 62. Sunt autem bonæ fidei judicia hæc: ex empto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, fiduciæ, pro socio, tutelæ,...... (3) depensi,........... — 63... .... rationem habere...... formulæ verbis præcipitur (4); set quia id bonæ fidei judicio conveniens videtur, id officio ejus contineri creditur. — 64. Alia causa est illius actionis qua argentarius experitur: nam is cogitur cum compensatione agere... *olim* compensatio...... compensatione facta minus intendit sibi dare opor-

(1) Sententia postulat : *demonstratio continetur*, vel quid simile.

(2) Supple : *debeat*.

(3) Legendum videtur : *pignoris dati* aut *commodati*.

(4) Sententia hæc est : *In his itaque judiciis*, *quæ bonæ fidei sunt*, *compensationis* rationem habere *judici non* formulæ verbis præcipitur.

tere..... si sestertium x millia debeat Titio, atque ei xx debeat *Titius*, *ita* intendit, SI PARET TITIUM SIBI X MILLIA DARE OPORTERE AMPLIUS QUAM IPSE TITIO DEBET. — 65. Item...... deductione...... hoc solum...... *condemnet*... quod superest, deducto eo quod invicem tibi defraudatoris nomine debet. — 66. Inter compensationem autem quæ argentario opponitur, et deductionem quæ objicitur *bonorum* emptori, illa differentia est, quod in compensationem hoc solum vocatur quod ejusdem generis et naturæ est: veluti pecunia cum pecunia compensatur, triticum cum tritico, vinum cum vino. *Imo* ut quibusdam placet, non omnimodo vinum cum vino aut triticum cum tritico compensandum, set ita si ejusdem naturæ qualitatisque sit. In deductionem autem vocatur et quod non est ejusdem generis: itaque si pecuniam petat bonorum emptor, et invicem frumentum aut vinum tibi debeat, deducto *eo* quanti id erit, in reliquum experitur. — 67. Item vocatur in deductionem et id quod in diem debetur: compensatur autem hoc solum quod præsenti die debetur. — 68. Præterea compensationis quidem ratio in intentione ponitur: quo fit ut, si facta compensatione plus nummo uno intendat argentarius, causa cadat et ob id rem perdat. Deductio vero ad condemnationem ponitur, quo loco plus petenti periculum non intervenit; utique bonorum emptore agente, qui, licet de certa pecunia agat, incerti tamen condemnationem concipit.

69. Quia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculium filiorum familias servorumque agitur, opus est ut de hac

actione et de ceteris, quæ eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. — 70. Inprimis itaque si jussu patris dominive negotium gestum erit, in solidum prætor actionem in patrem dominumve comparavit: et recte, quia qui ita negotium gerit, magis patris dominive, quam filii servive fidem sequitur. — 71. Eadem ratione comparavit duas alias actiones, exercitoriam *et* institoriam. Tunc autem exercitoria locum habet, cum pater dominusve filium servumve magistrum navi præposuerit, et quid cum eo, ejus rei gratia cui præpositus fuit, negotium gestum erit (1); cum enim ea quoque res ex voluntate patris dominive contrahi videatur, æquissimum... visum est in solidum actionem dari. Quinetiam, licet extraneum quisquam *magistrum* navi præposuerit, sive servum sive liberum, tamen ea prætoria actio in eum redditur. Ideo autem exercitoria actio appellatur, quia exercitor vocatur is ad quem cottidianus navis quæstus pervenit. Institoria *vero* formula tum locum habet, cum quis tabernæ aut cuilibet negotiationi filium servumve *aut* quemlibet extraneum sive servum sive liberum, præposuerit, et quid cum eo, ejus rei gratia cui præpositus est, contractum fuerit. Ideo autem institoria *appellatur, quia qui* tabernæ præponitur, institor appellatur; quæ *et ipsa* formula in solidum est. — 72. Præterea tributoria *quoque actio* in patrem dominumve...... constituta est, cum

---

(1) Sic in Cod.; sed scriptum oportebat *contractum fuerit*, ut in Instit. nec non et infra legitur.

filius servusve *in* peculiari (1) « *merce sciente*
» *patre dominove negotiatur. Nam si quid cum*
» *eo ejus rei causa contractum erit, ita præ-*
» *tor jus dicit, ut quidquid in his mercibus*
» *erit, quodque inde receptum erit, id inter*
» *patrem dominumve, si quid ei debebitur, et*
» *ceteros creditores pro rata portione distribua-*
» *tur: et quia ipsi patri dominove distributio-*
» *nem permittit, si quis ex creditoribus que-*
» *ratur, quasi minus ei tributum sit quam*
» *oportuerit, hanc ei actionem accommodat*
» *quæ tributoria appellatur. — 73. Præterea*
» *introducta est actio de peculio, deque eo*
» *quod in rem patris dominive versum erit,*
» *ut, quamvis sine voluntate patris dominive*
» *negotium gestum erit, tamen sive quid in*
» *rem ejus versum fuerit, id totum præstare*
» *debeat; sive quid non sit in rem ejus ver-*
» *sum, id eatenus præstare debeat quatenus*
» *peculium patitur. In rem autem patris do-*
» *minive versum intellegitur, quidquid neces-*
» *sario in rem ejus impenderit filius servusve:*
» *veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus*
» *solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut*
» *familiæ frumentum emerit, vel etiam fun-*

(1) In reliqua huj. pag. parte, nec non in universa pag. seq. nihil legi potuit: sed cum, quæ ibi evanuerint, non solum quantum ad sententiam attinet, verum etiam maximam partem verbis tenus servata esse videantur in Inst., lacunam inde explere licuit. Institutionum tamen auctores, ne verbosa fieret disputatio, in solam servi dominique personam direxerunt sermonem (*V. pr. et* § 6. Inst. *quod cum eo contract.*): quod cum a Gaii nostri instituto alienum esse videretur, filii patrisque mentio suo loco adjecta est; paucis præterea mutatis.

» *dum aut quamlibet aliam rem necessariam* » *mercatus erit. Itaque si ex decem ut puta* » *sestertiis* (1) *quæ servus tuus a Titio mutua* » *accepit*, *creditori tuo quinque sestertia sol-* » *verit*, *reliqua vero quinque quolibet modo* » *consumpserit: pro quinque quidem in soli-* » *dum damnari debes; pro ceteris vero quin-* » *que*, *eatenus quatenus in peculio sit. Ex* » *quo scilicet apparet*, *si tota decem sestertia* » *in rem tuam versa fuerint*, *tota decem se-* » *stertia Titium consequi posse: licet enim* » *una est actio qua de peculio*, *deque eo quod* » *in rem patris dominive versum sit*, *agitur*, » *tamen duas habet condemnationes. Itaque* » *judex aput quem ea actione agitur*, *ante* » *dispicere solet an in rem patris dominive* » *versum sit: nec aliter ad peculii æstimatio-* » *nem transit*, *quam si aut nihil in rem pa-* » *tris dominive versum esse intellegatur*, *aut* » *non totum. Cum autem quæritur*, *quantum* » *in peculio sit*, *ante* deducitur quod patri dominove, quique *in potestate ejus sit*, *a* filio servove debetur: et quod superest, hoc solum peculium *esse* intellegitur. *Aliquando tamen id quod ei* debet filius servusve qui in potestate patris dominive *est*, *non* deducitur ex peculio: velut *si* is, cui debet, in hujus ipsius peculio sit. — 74. Ceterum *dubium non est quin is quoque*, *qui jussu patris* dominive contraxit,

---

(1) SESTERTIIS pro AUREIS: quam emendationem forsan non improbaveris, si Commentarii III, § 102, cum § 5, *Inst. de inutil. stip.*, et ejusdem commentarii § 113, cum § 5, *Inst. de fidej.* contuleris.

cuique institoria vel excrcitoria formula competit, dc peculio aut de in rem verso agere possit: set nemo tam stultus erit, ut qui aliqua illarum actionum, sine dubio solidum consequi possit, in difficultatem se deducat probandi « *in rem patris dominive versum esse,* » *vel habere filium servum peculiumve, et tan-* » *tum habere ut solidum sibi solvi possit.* » Is quoque cui tributoria actio competit, de peculio vel de in rem verso agere potest; set huic sane plerumque expedit hac potius actione uti quam tributoria: nam in tributoria ejus solius peculii ratio habetur quod in his mercibus *continetur* quibus negotiatur filius servusve, quodque inde receptum erit; at in actione peculii, totius: et potest quisque tertia forte aut quarta vel etiam minore parte peculii negotiari, maximam vero partem *in prædiis vel* in aliis rebus habere...... approbari id...... in rem patris dominive versum esse, ad hanc actionem transire debet: nam, ut supra diximus, eadem formula et de peculio et de in rem verso utimur.

§ 75. Ex maleficiis filiorum familias servorumve, veluti si furtum fecerint aut injuriam commiserint, noxales actiones proditæ sunt, uti liceret patri dominove aut litis æstimationem sufferre aut noxæ dedere: erat enim iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisve damnosam esse. — 76. Constitutæ sunt autem noxales actiones aut legibus, aut edicto: legibus, velut furti lege XII tabularum, damni injuriæ lege Aquilia; edicto prætoris, velut injuriarum et vi bonorum raptorum. — 77. Omnes autem noxales actiones caput se-

quuntur : nam si filius tuus servusve noxam commiserit, quamdiu in *tua* potestate est, tecum est actio ; si in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse ; si sui juris cœperit esse, directa actio cum ipso est, et noxæ deditio extinguitur. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit : nam si pater familias noxam commiserit, et hic se in adrogationem tibi dederit, aut servus tuus esse cœperit, *quod* quibusdam casibus accidere primo commentario tradidimus, incipit tecum noxalis actio esse, quæ ante directa fuit. — 78. Sed si filius patri aut servus domino noxam commiserit, nulla actio nascitur : nulla *enim ex causa inter* me et eum qui in potestate mea est, obligatio nascitur. Ideoque etsi in alienam potestatem pervenerit, aut sui juris esse cœperit, neque cum ipso neque cum eo cujus nunc in potestate est, agi potest. Unde quæritur, si alienus servus filiusve noxam commiserit mihi, et is postea in mea esse cœperit potestate, utrum intercidat actio, an quiescat? Nostri præceptores intercidere putant, quia in eum casum deducta sit in quo *actio* consistere non potuerit : ideoque, licet exierit de mea potestate, agere me non posse. Diversæ scholæ auctores, quamdiu in mea potestate sit, quiescere actionem putant, cum ipse mecum agere non possim : cum vero exierit de mea potestate, tunc eam resuscitari. — 79. Cum autem filius familias ex noxali causa mancipio datur, diversæ scholæ auctores putant ter eum mancipio dari debere, quia lege XII tabularum cautum sit *ne aliter filius de potestate patris* exeat quam si ter fuerit mancipatus. Sabinus et Cassius cete-

rique nostræ scholæ auctores sufficere unam mancipationem crediderunt; tres enim lege XII tabularum ad voluntarias mancipationes pertinere.

80. Hæc ita de his personis quæ in potestate *sunt*, sive ex contractu sive ex maleficio *earum agatur*. *Quod* ad eas personas, quæ in manu mancipiove sunt, *pertinet*, *si* cum *eis ex contractu* earum ageretur, nisi ab eo cujus juri subjectæ sunt, *in solidum* defendantur, bona quæ earum futura forent, si *ejus* juri subjectæ non essent, *veneunt*; sed cum *veneant* imperio continenti judicio. . . . . — 81. .. fuit, ei mortuos homines dederet...... etsi quis eum dederit, qui fato suo vita excesserit, æque liberatur.

82. « *Nunc admonendi sumus*, *agere posse* » *quemlibet aut suo nomine*, *aut alieno*: » alieno veluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio; cum olim, *quamdiu tantum* legis actiones in usu fuissent, alterius nomine agere non liceret *nisi* pro populo *et libertatis causa*. — 83. Cognitor *quidem certis verbis* in litem coram adversario substituitur; nam actor ita cognitorem dat: QUOD EGO A TE verbi gratia FUNDUM PETO, IN EAM REM LUCIUM TITIUM *tibi cognitorem do; adversarius* ita: *quod tu* A ME FUNDUM PETIS, *in eam rem tibi Publium* MÆVIUM COGNITOREM DO. Potest ut actor ita dicat: QUOD EGO *fieri* VOLO, IN EAM REM COGNITOREM DO (1); adversarius ita..... COGNITOREM DO. Nec

(1) Formula hæc ad eam speciem pertinet, si in personam agitur.

interest præsens an absens cognitor detur; sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognoverit *atque* susceperit officium cognitoris. — 84. Procurator vero nullis certis verbis in litem constituitur; sed ex solo mandato, et absente et ignorante adversario, constituitur. Quinetiam sunt qui putant *et eum* procuratorem videri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium, et caveat ratam rem dominum habiturum..... mandatum....; quia sæpe mandatum initio litis in obscuro est, et postea aput judicem ostenditur. — 85. Tutores autem et curatores quemadmodum constituantur, primo commentario rettulimus. — 86. Qui autem alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam convertit; *nam* si verbi gratia Lucius Titius *pro* Publio Mævio agat, ita formula concipitur: SI PARET NUMERIUM NEGIDIUM PUBLIO MÆVIO SESTERTIUM X MILLIA DARE OPORTERE, JUDEX NUMERIUM NEGIDIUM LUCIO TITIO SESTERTIUM X MILLIA CONDEMNA; SI NON PARET, ABSOLVE. In rem quoque si agat, intendit Publii *Mævii* rem esse ex jure quiritium, et condemnationem in suam personam convertit. — 87. Ab adversarii quoque parte si interveniat aliquis cum quo actio constituitur, intenditur dominum dare oportere; condemnatio autem in ejus personam convertitur, qui judicium accepit: sed cum in rem agitur, nihil *in* intentione facit ejus persona cum quo agitur, sive suo nomine sive alieno aliquis judicio interveniat; tantum enim intenditur rem actoris esse.

88. Videamus nunc, quibus ex causis is cum quo agitur, vel hic qui agit, satisdare *cogitur*.

— 89. Si verbi gratia in rem tecum agam, satis mihi dare debes: æquum enim visum est, *te* de eo quod interea tibi rem, quæ an ad te pertineat dubium *est*, possidere conceditur, cum satisdatione mihi cavere; ut si victus sis, nec rem ipsam restituas, nec litis æstimationem sufferas, sit mihi potestas aut tecum agendi aut cum sponsoribus tuis. — 90. Multoque magis debes satisdare mihi, si alieno nomine judicium accipias. — 91. Ceterum cum in rem actio duplex *sit*, aut enim per formulam petitoriam agitur, aut per sponsionem: siquidem per formulam petitoriam agitur, illa stipulatio locum habet quæ appellatur judicatum solvi; si vero per sponsionem, illa quæ appellatur pro præde litis et vindiciarum. — 92. Petitoria autem formula hæc est, qua actor intendit rem suam esse. — 93. Per sponsionem vero hoc modo agimus; provocamus adversarium tali sponsione: SI HOMO QUO DE AGITUR, EX JURE QUIRITIUM MEUS EST, SESTERTIOS XXV NUMMOS DARE SPONDES? Deinde formulam edimus, qua intendimus sponsionis summam nobis dari oportere: qua formula ita demum vincimus, si probaverimus rem nostram esse. — 94. Nec tamen hæc summa sponsionis exigitur; non enim pœnalis est, sed præjudicialis, et propter hoc solum fit ut per eam de re judicetur: unde etiam is cum quo agitur, *non restipulatur*. Ideo autem appellata est pro præde litis et vindiciarum stipulatio, *quia* in locum prædium successit, qui olim cum lege agebatur, pro lite et vindiciis, id est, pro re et fructibus a possessore petitori dabantur. — 95. Ceterum si aput centumviros agitur, summam sponsionis non per formulam petimus, sed per

legis actionem : sacramento ..... provocat eaque sponsio sestertiorum cxxv nummorum fit..... legem repertam. — 96. Ipse autem qui in rem agit, si suo nomine agit, satis non dat. — 97. Ac nec si per cognitorem quidem agatur, ulla satisdatio vel ab ipso vel a domino desideratur: cum enim certis et quasi sollemnibus verbis in locum domini substituatur cognitor, merito domini loco habetur. — 98. Procurator vero si agat, satisdare jubetur ratam rem dominum habiturum; periculum *enim est*, ne iterum dominus de eadem re experiatur: quod periculum *non* intervenit, si per cognitorem actum fuit; quia de qua re quisque per cognitorem egerit, de ea non magis amplius actionem habet, quam si ipse egerit. — 99. Tutores et curatores eo modo quo et procuratores, satisdare debere verba edicti faciunt : sed aliquando illis satisdatio remittitur. — 100. Hæc ita si in rem agatur: si vero in personam, ab actoris quidem parte, quando satisdari debeat quærentes, eadem repetemus quæ diximus de actione qua in rem agitur. — 101. Ab ejus vero parte cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interveniat, omnimodo satisdare debet, quia nemo alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur : sed siquidem cum cognitore agatur, dominus satisdare jubetur; si vero cum procuratore, ipse procurator. Idem et de tutore et de curatore juris est. — 102. Quodsi proprio nomine aliquis judicium accipiat in personam, certis ex causis satisdari solet, quas ipse prætor significat. Quarum satisdationum duplex causa est; nam aut propter genus actionis satisdatur, aut propter personam quia suspecta sit:

propter genus actionis, velut judicati depensive, aut cum de moribus mulieris agetur; propter personam velut si cum eo agitur qui decoxerit, cujusve bona a creditoribus possessa proscriptave sunt, sive cum eo herede agatur quem *prætor* suspectum æstimaverit.

103. Omnia autem judicia aut legitimo jure consistunt, aut imperio continentur. — 104. Legitima sunt judicia, quæ in urbe Roma vel intra primum urbis Romæ milliarium, inter omnes cives romanos, sub uno judice accipiuntur; eaque lege Julia judiciaria, nisi in anno et sex mensibus judicata fuerint, expirant: et hoc est quod vulgo dicitur, civium romanorum e lege Julia litem anno et sex mensibus mori. — 105. Imperio vero continentur recuperatoria, et quæ sub uno (1) judice accipiuntur interveniente peregrini persona judicis aut litigatoris. In eadem causa sunt, quæcumque extra primum urbis Romæ milliarium tam inter cives romanos, quam inter peregrinos accipiuntur: quæ imperio contineri judicia dicuntur, quia tamdiu valent, quamdiu is qui ea......(2) imperium habebit. — 106. *Et* siquidem imperio continenti judicio actum fuerit, sive in rem sive in personam, sive ea formula *quæ* in factum concepta est, sive ea quæ in jus habet intentionem, postea nihilominus ipso jure de eadem re *actio* dabitur: et ideo necessaria est exceptio rei *judicatæ* vel in judicium deductæ. — 107. At *si* legitimo judicio *in personam* actum

(1) Nonne melius: sub *urbano* judice.
(2) Legendum forte: Qui *eis præerit*, etc.

sit ea formula quæ juris civilis habet intentionem, postea ipso jure de eadem re agi non potest, et ob id exceptio supervacua est: si vero vel in rem vel in factum actum fuerit, ipso jure nihilominus postea agi potest, et ob id exceptio necessaria est rei judicatæ vel in judicium deductæ. — 108. Alia causa fuit olim legis actionum: nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso jure agi non poterat: *nec* omnino *quidem ullus* usus erat illis temporibus exceptionum. — 109. *Non raro* potest ex lege quidem esse judicium, sed legitimum non esse; et contra ex lege non esse, sed legitimum esse: verbi gratia *si* ex lege Aquilia vel Ovinia vel Furia in provinciis agatur, imperio continebitur judicium: idemque juris est et si Romæ aput recuperatores agamus, vel aput unum judicem interveniente peregrini persona. Et ex diverso si ex ea causa, ex qua nobis edicto prætoris datur actio, Romæ sub uno judice inter omnes cives romanos accipiatur judicium, legitimum est.

110. Quo loco admonendi sumus, eas quidem actiones quæ ex lege senatusve consultis proficiscuntur, perpetuo solere prætorem accommodare: eas vero quæ ex propria ipsius jurisdictione pendent, plerumque intra annum dare. — 111. Aliquando tamen.................... imitatur jus legitimum (1): quales sunt eæ quas possessori bonorum, ceterisque *qui* heredis loco sunt, *accommodat*. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius prætoris jurisdietione proficiscatur, per-

(1) Sententia tale quid exigit: aliquando tamen prætor *has* actiones *extendendo* imitatur jus legitimum.

petuo datur : et merito, cum pro capitali pœna pecuniaria constituta sit.

112. Non omnes actiones, quæ in aliquem *aut ipso jure* competunt aut a prætore dantur, etiam in heredem *æque competunt*, *aut* dari solent. Est enim certissima juris regula, ex maleficiis pœnales actiones in heredem nec competere ...... velut furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ : sed *heredibus* actoris hujusmodi actiones competunt nec denegantur, excepta injuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur actio. — 113. Aliquando tamen *etiam* ex contractu actio neque heredi neque in heredem competit : nam adstipulatoris heres non habet actionem, *et* sponsoris et fidepromissoris heres non tenetur.

114. Superest ut dispiciamus, si ante rem judicatam is cum quo agitur, post acceptum judicium satisfaciat actori, quid officio judicis conveniat : utrum absolvere, an ideo potius damnare, quia judicii accipiendi tempore in ea causa fuit ut damnari debeat. Nostri præceptores absolvere eum debere existimant, nec interesse cujus generis fuerit judicium : et hoc est quod volgo dicitur, Sabino et Cassio placere, omnia judicia esse absolutoria. *De bonæ fidei judiciis autem idem sentiunt : in his quidem* judiciis liberum est officium judicis. Tantumdem *etiam de in* rem actionibus putant .... ad sol.. . quibus. . .petentur et ad. . . interdum . . . . .nobis. . . . . actori quam . . . . paratu . . . . . . actori . . . . ex . . . . actum fuit.

115. Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus.

116. Comparatæ sunt autem exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur. Sæpe enim accidit ut quis jure civili teneatur, sed iniquum sit eum judicio condemnari; velut *si* stipulatus sim a te pecuniam tamquam credendi causa numeraturus, nec numeraverim: nam eam pecuniam a te peti posse certum est, dare enim te oportet, cum ex stipulatu tenearis; sed quia iniquum est te eo nomine condemnari, placet per exceptionem doli mali te defendi debere. Item si pactus fuero tecum, ne id quod mihi debeas, a te petam, nihilominus id ipsum a te petere possum dare mihi oportere, quia obligatio pacto convento non tollitur: sed placet debere me petentem per exceptionem pacti conventi repelli. — 117. In his quoque actionibus quæ *non* in personam sunt, exceptiones locum habent; velut si metu me coegeris, aut dolo induxeris ut tibi rem aliquam mancipio darem.....si eam rem a me petas, datur mihi exceptio per quam, si metus causa te fecisse vel dolo malo arguero, repelleris. Item si fundum litigiosum sciens a non possidente emeris, eumque a possidente petas, opponitur tibi exceptio per quam omnimodo summoveris. — 118. Exceptiones autem alias in edicto prætor habet propositas, alias causa cognita accommodat: quæ omnes vel ex legibus, vel ex his quæ legis vicem optinent, substantiam capiunt, *vel* ex jurisdictione prætoris proditæ sunt. — 119. Omnes autem exceptiones in contrarium concipiuntur *ejus* quod adfirmat is cum quo agitur: nam si verbi gratia reus dolo malo aliquid actorem facere dicat, quod fraudis causa pecuniam petat quam non numeraverit, sic exceptio concipitur: SI IN EA RE NIHIL DOLO *malo* AULI *Age-*

rii ACTUM SIT, NEQUE FIAT. Item si dicat contra pactionem pecuniam peti, ita concipitur exceptio : SI INTER AULUM AGERIUM ET NUMERIUM NEGIDIUM NON CONUENIT, NE EA PECUNIA PETERETUR. Et denique in ceteris causis similiter concipi solet : ideo scilicet, quia omnis exceptio objicitur quidem *a reo*, sed *ita* formulæ inseritur ut condicionalem faciat condemnationem, id est, ne aliter judex eum cum quo agitur condemnet, quam si nihil in ea re *qua* de agitur dolo actoris factum sit ; item ne aliter judex eum condemnet, quam si nullum pactum conventum de non petenda pecunia factum erit.

120. Dicuntur autem exceptiones aut peremptoriæ, aut dilatoriæ. — 121. Peremptoriæ sunt, quæ perpetuo valent, nec evitari possunt : velut quod metus causa, aut dolo malo, aut quod contra legem senatusve consultum factum est, aut quod res judicata est *vel in* judicium deducta est; item pacti conventi, quo pactum est ne omnino pecunia peteretur. — 122. Dilatoriæ sunt exceptiones quæ ad tempus nocent; veluti illius pacti conventi, quo pactum est verbi gratia ne intra quinquennium peteretur : finito enim eo tempore non habet locum exceptio. Cui similis exceptio est *litis* dividuæ et rei residuæ : nam si quis partem rei petierit, et intra ejusdem præturam reliquam partem petat, hac exceptione summovetur, quæ appellatur litis dividuæ. Item si is qui cum eodem plures lites habebat, de quibusdam egerit, de quibusdam distulerit, ut ad alios judices *ageret*, si intra ejusdem præturam de his quæ ita distulerit, agat, per hanc exceptionem quæ appellatur rei residuæ, summovetur. — 123. Observandum est autem ei cui dilatoria objicitur ex-

ceptio, ut differat actionem: alioquin si objecta exceptione egerit, rem perdit; nam nulla post illud tempus, quo integra re evitare poterat *exceptionem* (1), potestas agendæ superest rei in judicium deductæ et per exceptionem peremptæ. — 124. Non solum autem ex tempore, sed etiam ex persona dilatoriæ exceptiones intelleguntur: quales sunt cognitoriæ; velut si is qui per edictum cognitorem dare non potest, per cognitorem agat; vel *si quis* dandi quidem cognitoris jus habeat, sed eum det cui non licet cogniturain suscipere. Nam si objiciatur exceptio cognitoria, si ipse talis *sit* ut ei non liceat cognitorem dare, ipse agere potest; si vero cognitori non liceat cogniturain suscipere, per alium cognitorem aut per semetipsum liberam habet agendi potestatem, et tam hoc quam illo modo evitare *potest* exceptionem. *Quod* si dissimulaverit, cum ei per cognitorem agere...... — 125. Semper peremptoria quidem exceptio nocet; *ideoque si reus ea* non fuerit usus, in integrum restituitur recuperandæ exceptionis gratia: dilatoria vero si non fuerit usus, an in integrum restituatur, quæritur.

126. Interdum evenit ut exceptio, quæ prima facie justa videatur, inique noceat actori: quod cum accidit, alia adjectione opus est adjuvandi actoris gratia; quæ adjectio replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque resolvitur jus exceptionis. Nam si verbi gratia pactus sim tecum, ne pecuniam, quam mihi debes, a te peterem; deinde postea in contrarium

(1) In Cod. fortasse est *actionem*. Sententia tamen postulat ut legamus *exceptionem*.

pacti simus, id est, ut petere mihi liceat; et, si agam tecum, excipias tu, ut ita demum mihi condemneris, si non convenerit ne eam pecuniam peterem, nocet mihi exceptio pacti conventi: namque nihilominus hoc verum manet, etiamsi postea in contrarium pacti simus: sed quia iniquum est me excludi exceptione, replicatio mihi datur ex posteriore pacto, *hoc* modo: SI NON POSTEA CONVENERIT, UT EAM PECUNIAM PETERE LICERET. Item si argentarius pretium rei quæ in auctione venierit, persequatur, objicitur ei exceptio, ut ita demum emptor damnetur, si ei res quam emerit, tradita *sit*; *quæ quidem est* justa exceptio: sed si in auctione prædictum est, ne ante emptori traderetur res quam si pretium solverit, replicatione tali argentarius adjuvatur: NISI PRÆDICTUM EST, NE ALITER EMPTORI RES TRADERETUR, QUAM SI PRETIUM EMPTOR SOLVERIT. — 127. Interdum autem evenit, ut rursus replicatio quæ prima facie justa sit, inique reo noceat: quod cum accidit, adjectione opus est adjuvandi rei gratia, quæ duplicatio vocatur. — 128. Et si rursus ea prima facie justa videatur, sed propter aliquam causam inique actori noceat, rursus adjectione opus est, qua actor adjuvetur, quæ dicitur triplicatio. — 129. Quarum omnium adjectionum usum interdum etiam ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introduxit.

130. Videamus etiam de præscriptionibus, quæ receptæ sunt pro actore. — 131. Sæpe enim ex una eademque obligatione aliquid jam præstari oportet, aliquid in futura præstatione est: velut cum in singulos annos vel menses certam pecuniam stipulati fuerimus: nam fini-

tis quibusdam annis aut mensibus, hujus quidem temporis pecuniam præstari oportet; futurorum autem annorum sane quidem obligatio contracta intellegitur, præstatio vero adhuc nulla est. Si ergo velimus id quidem, quod præstari oportet, petere et in judicium deducere, futuram vero obligationis præstationem in incerto relinquere, necesse est ut cum hac præscriptione agamus: *ea res agatur*, CUJUS REI DIES FUIT; alioquin si sine hac præscriptione egerimus ea scilicet formula, qua incertum petimus, *cujus* intentio his verbis concepta est: QUID*quid ob eam rem Numerium Negidium Aulo Agerio* DARE FACERE OPORTET, totam obligationem, id est, etiam futuram in hoc judicium deducimus.... *Item* si verbi gratia.... ut nobis fundus mancipio detur, debemus *ita* præscribere: EA RES AGATUR DE FUNDO MANCIPANDO; *ut* postea, si velimus vacuam possessionem nobis tradi, *de* tradenda...... possumus totius illius juris...... actione: QUIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTET, *res* intentione consumitur: ut postea nobis agere volentibus *de* vacua possessione tradenda nulla...... — 132. Præscriptiones *autem appellatas* esse ab eo *quod* ante formulas præscribuntur, plus quam manifestum est. — 133. Sed his quidem temporibus, sicut supra quoque diximus, omnes præscriptiones ab actore.. ....olim...... (1). Qualis illa erat præscriptio:

(1) Sententia aperte hæc est: præscriptiones, quibus Gaii temporibus actor tantum utebatur, olim pro reo quoque receptas fuisse.

EA RES *agatur si modo* PRÆJUDICIUM HEREDITATI NON FIAT; quæ nunc in speciem exceptionis deducta est, et locum habet cum petitor hereditatis alio genere judicii, *quod* præjudicium hereditati faciat....... iniquum....... — 134. Intentione formulæ determinatur is cui dare oportet: et sane domino dare oportet, quod servus stipulatur; at in præscriptione de facto quæritur, quod secundum naturalem significationem verum esse debet. — 135. Quæcumque autem diximus de servis, eadem de ceteris quoque personis quæ nostro juri subjectæ sunt, dicta intellegemus. — 136. Item admonendi sumus, si cum ipso agamus qui incertum promiserit, ita nobis formulam esse propositam, ut præscriptio inserta sit formulæ loco demonstrationis, hoc modo: JUDEX ESTO; QUOD AULUS AGERIUS DE NUMERIO NEGIDIO INCERTUM STIPULATUS EST, CUJUS REI DIES FUIT, QUIDQUID OB EAM REM NUMERIUM NEGIDIUM AULO AGERIO DARE FACERE OPORTET, et reliqua. — 137. Si cum sponsore aut fidejussore agatur, præscribi solet in persona quidem sponsoris hoc modo: EA RES AGATUR, QUOD AULUS AGERIUS DE LUCIO TITIO INCERTUM STIPULATUS EST, QUO NOMINE NUMERIUS NEGIDIUS SPONSOR EST, CUJUS REI DIES FUIT; in persona vero fidejussoris: EA RES AGATUR, QUOD NUMERIUS NEGIDIUS PRO LUCIO TITIO INCERTUM FIDE SUA ESSE JUSSIT, CUJUS REI DIES FUIT; deinde formula subjicitur.

138. Superest, ut de interdictis dispiciamus.

139. Certis igitur ex causis prætor aut proconsul principaliter (1) auctoritatem suam fi-

(1) Loco vocis *principaliter*, quidam legendum putant, *præcipiendo aliquid.*

niendis controversiis proponit, quod tum maxime facit cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contenditur. Et in summa aut jubet aliquid fieri, aut fieri prohibet: formulæ autem verborum et conceptiones, quibus in ea re utitur, interdicta decretave vocantur. — 140. *Vocantur* autem decreta, cum fieri aliquid jubet, velut cum præcipit ut aliquid exhibeatur, aut restituatur; interdicta vero, cum prohibet fieri, velut cum præcipit ne sine vitio possidenti vis fiat, neve in loco sacro aliquid fiat: unde omnia interdicta aut restitutoria aut exhibitoria aut prohibitoria vocantur. — 141. Nec tamen cum quid jusserit fieri, aut fieri prohibuerit, statim peractum est negotium; sed ad judicem recuperatoresve itur, et ibi editis formulis quæritur an aliquid adversus prætoris edictum factum sit, vel an factum non sit quod is fieri jusserit; et modo cum pœna agitur, modo sine pœna: cum pœna, velut cum per sponsionem agitur; sine pœna, velut cum arbiter petitur. Et quidem ex prohibitoriis interdictis semper per sponsionem agi solet; ex restitutoriis vero vel exhibitoriis, modo per sponsionem, modo per formulam agitur, quæ arbitraria vocatur.

142. Principalis igitur divisio in eo est, quod aut prohibitoria sunt interdicta, aut restitutoria, aut exhibitoria. — 143. Sequens in eo est divisio, quod vel adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, vel retinendæ, vel reciperandæ. — 144. Adipiscendæ possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, cujus principium est QUORUM BONORUM: ejusque vis et potestas hæc est, ut quod quis-

que ex his bonis quorum possessio alicui data *est*, pro herede aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data *est*, restituatur. Pro herede autem possidere videtur, tam is qui heres est, quam is qui putat se heredem esse; pro possessore is possidet, qui sine causa aliquam rem hereditariam vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur, quia *ei tan*tum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem: itaque si quis adeptus possessionem amiserit, desinit ei id interdictum utile esse. — 145. Bonorum quoque emptori similiter proponitur interdictum, quod quidam possessorium vocant. — 146. Item ei qui publica bona emerit, ejusdem condicionis interdictum proponitur, quod appellatur sectorium, quod sectores vocantur qui publice bona mercantur. — 147. Interdictum quoque quod appellatur Salvianum, apiscendæ possessionis *causa* comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. — 148. Retinendæ possessionis causa solet interdictum reddi, cum ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia est, et ante quæritur uter ex litigatoribus possidere et uter petere debeat: cujus rei gratia comparata sunt UTI POSSIDETIS et UTRUBI. — 149. Et quidem UTI POSSIDETIS interdictum de fundi vel ædium possessione redditur, UTRUBI vero de rerum mobilium possessione. — 150. Et siquidem de fundo vel ædibus interdicitur, eum potiorem esse prætor jubet, qui eo tempore, quo interdictum redditur, nec vi nec clam nec pre-

cario ab adversario possideat; si vero de re mobili, *tunc* eum potiorem esse jubet, qui majore parte ejus anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possedit: idque satis ipsis verbis interdictorum significatur. — 151. Sed in UTRUBI interdicto non solum sua cuique possessio prodest, set etiam alterius, quam justum est ei accedere: velut ejus cui heres extiterit, ejusque a quo emerit aut donatione acceperit. Itaque si nostræ possessioni juncta alterius justa possessio exsuperat adversarii possessionem, nos eo interdicto vincimus: nullam autem propriam possessionem habenti accessio temporis non datur, nec dari potest; nam ei quod nullum est, nihil accedere potest. Set et si vitiosam habeat possessionem, id est, aut vi aut clam aut precario ab adversario adquisitam, *non* datur; *nam ei possessio* sua nihil prodest. — 152. Annus autem retrorsus numeratur: itaque si tu verbi gratia anni mensibus possederis prioribus v, et ego VII posterioribus (1), ego potior ero......... mensium possessionis... tibi in hoc interdicto...... — 153. Possidere autem videmur, non solum *si ipsi* possideamus, set etiam si nostro nomine aliquis in possessione sit, licet is nostro juri subjectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque, aput quos deposuerimus, aut quibus commodaverimus, aut quibus *gratuitam* habitationem constituerimus, ipsi possidere videbimur: et hoc est quod volgo dicitur, reti-

(1) Forsan legendum: *posterioribus* V, et ego VII *prioribus*.

neri possessionem posse per quemlibet qui nostro nomine sit in possessione. Quinetiam plerique putant, animo *quoque retineri* possessionem, nostrorum.......... animo solo quamvis... retinere... videamur (1). Apisci *vero possessionem per* quos possimus, secundo commentario rettulimus: nec ulla dubitatio est quin animo *solo adipisci possessionem nemo possit.* — 154. Recuperandæ possessionis causa solet interdictum dari, si quis vi dejectus sit; nam ei proponitur interdictum cujus principium *est* UNDE TU ILLUM VI DEJECISTI: per quod is qui dejecit, cogitur ei restituere rei possessionem; si modo is qui dejectus est, nec vi nec *clam* nec precario..... (2). Quodsi autem vi aut clam aut precario possederit..... — 155. Interdum tamen .... vi aut clam aut precario possideret, cogeret restituere possessionem: velut si armis eum vi dejecerim, nam prætor........ omnimodo...... — 156. Tertia divisio interdictorum in hoc *est*, *quod aut* simplicia sunt, aut duplicia. — 157. Simplicia *sunt*, velut in quibus alter actor, alter reus est; qualia sunt omnia restitutoria *aut* exhibitoria; nam actor est qui desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is est a quo desideratur ut exhibeat aut restituat. — 158. Prohibitoriorum autem interdictorum alia

---

(1) Inst.: *Quinetiam animo* quoque retineri possessionem *placet*, *id est*, *ut quamvis neque ipse sit in possessione*, *neque ejus nomine alius*, *tamen si non relinquendæ possessionis animo*, *sed postea reversurus inde discesserit*, retinere *possessionem videatur.*

(2) Sententia tale quid postulat: *possederit ab adversario.*

duplicia, alia simplicia sunt. — 159. Simplicia sunt, quibus prohibet prætor in loco sacro aut in flumine publico ripave ejus aliquid facere; nam actor *est* qui desiderat ne quid fiat, reus is qui aliquid facere conatur. — 160. Duplicia sunt velut UTI POSSIDETIS interdictum et UTRUBI. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his condicio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intellegitur, set unusquique tam rei quam actoris partes sustinet; *quippe* (1) prætor pari sermone cum utroque loquitur, nam summa conceptio eorum interdictorum hæc est: UTI NUNC POSSIDETIS, QUOMINUS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. Item alterius: UTRUBI HIC HOMO DE QUO AGITUR, APUD QUEM MAJORE PARTE HUJUS ANNI FUIT, QUOMINUS IS EUM DUCAT, VIM FIERI VETO.

161. Expositis generibus interdictorum, sequitur ut de ordine et de exitu eorum dispiciamus: et incipiamus a simplicibus. — 162. Igitur *cùm* restitutorium vel exhibitorium interdictum redditur, velut ut restituatur possessio *ei* qui dejectus est, aut exhibeatur libertus cui patronus operas indicere vult, modo sine periculo res ad exitum perducitur, modo cum periculo. — 163. Namque si arbitrum postulaverit is cum quo agitur, accipit formulam quæ appellatur arbitraria...... absolvit: *quodsi* nec *restituat*, nec *exhibeat*, *quanti* ea res est condemnat; set actor sine pœna experitur *cum* eo qui neque exhibere, neque restituere...... judicium ei oppositum fuit.......... calumniæ........

(1) Aut: *Qua de re* prætor, etc.

quasi hoc ipso confessus videatur, *restituere se* vel exhibere debere; sed alio jure utimur, et recte......et arbitrum quisque......— 164. Observare debet is qui *volet arbitrum petere*, *ut ita* eum petat antequam ex jure exeat, id *est*, antequam *a prætore* discedat: sero enim petentibus non indulgebitur. — 165. *Itaque* si *arbitrum* non petierit, sed tacitus de jure exierit, cum periculo res ad exitum perducitur; nam actor provocat adversarium *ad* sponsionem..... exhibuerit *aut* restituerit.....adversarii restipulatur. Deinde actor....sponsionis....adversario.... restipulationis: sed actor sponsionis......et aliud judicium de re restituenda vel exhibenda, ut si sponsione....res exhibeatur aut restituatur. . . .

. . . .

adversus. . . . facta. . . invicem a me. . . sponsionem. . . . . — 166. Judex apud quem *de* ea re agitur, illud scilicet requirit *quod* prætor interdicto complexus est, id est, uter eorum eum fundum easve ædes, per id tempus quo interdictum redderetur, nec vi nec clam nec precario possederit. *Quodsi* id exploraverit, et *forte* secundum me judicatum sit, adversarium *quidem* et sponsionis et restipulationis summas, quas *cum eo* feci, condemnat; et convenienter me sponsionis et restipulationis, quæ mecum factæ sunt, absolvit: et hoc amplius, si aput adversarium meum possessio *est*, *quia* is fructus *licitatione vicit*, nisi restituat mihi possessionem, Cascelliano sive secutorio judicio condemnatur. — 167. Ergo is qui fructus licitatione vicit, si non probat ad se pertinere possessionem, sponsionis et restipulationis et fructus licitationis summam pœnæ nomine solvere,

et præterea possessionem restituere jubetur : et hoc amplius fructus, quos interea percepit, reddit. Summa enim fructus licitationis non pretium est fructuum ; sed pœnæ nomine solvitur, quod quis alienam possessionem per hoc tempus retinere et facultatem fruendi nancisci conatus est. — 168. Ille autem qui fructus licitatione victus *est*, *si non* probat ad se pertinere possessionem, tantum sponsionis et restipulationis summam pœnæ nomine debet. — 169. Admonendi tamen sumus, liberum esse ei qui fructus licitatione victus erit, omissa fructuaria stipulatione, sicut Cascelliano sive secutorio judicio..... perinde...... fructus licitatione.....: in quam rem proprium judicium comparatum est, quod appellatur fructuarium, quo nomine actoris satis accipiatur. Dicitur autem et hoc judicium secutorium, quod sequitur sponsionis victoriam : sed non æque Cascellianum vocatur. — 170. Sed quia nonnulli, interdicto reddito, cetera ex interdicto facere nolebant, atque ob id non poterat res expediri, *prætor* . . . .

171. . . . . . *depensi*, *aut* damni injuriæ, *aut* legatorum *per* damnationem *relictorum nomine* agitur (1). Ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, velut de pecunia certa credita et pecunia constituta : sed certæ quidem creditæ pecuniæ, tertiæ partis; constitutæ vero pecuniæ, partis dimidiæ . . . . — 172. . . . . periculum *ejus* cum quo agitur, conjungatur, ac

(1) Integra sententia hæc esse videtur : *Reo infitiante, ex quibusdam causis dupli actio constituitur, velut si judicati, aut* depensi, etc.

ne statim quidem ab initio pluris quam simpli sit actio, permittit prætor jusjurandum exigere, non calumniæ causa infitias ire: unde...........heredes, vel qui heredum loco habentur.............obligati sunt. Item feminis pupillisque...... sponsionis; jubet tamen eos jurare. — 173. *Statim autem* ab initio pluris quam simpli actio est: velut furti manifesti, quadrupli; nec manifesti, dupli; concepti et oblati, tripli: nam ex his causis et aliis quibusdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam simpli est actio.

174. Actoris quoque calumnia coercetur: modo calumniæ judicio, modo contrario, modo jurejurando, modo restipulatione. — 175. Et quidem calumniæ judicium adversus omnes actiones locum habet, et est decimæ partis *causæ*; adversus interdicta vero, quartæ partis causæ. — 176. Liberum est... *ei* cum quo agitur, aut calumniæ judicium opponere aut *jusjurandum* exigere, non calumniæ causa agere. — 177. Contrarium autem judicium ex certis causis constituitur: velut si injuriarum agatur; et si cum muliere eo nomine agatur, *quod* dicatur ventris nomine in possessionem missa dolo malo ad alium possessionem transtulisse; *item* si quis eo nomine agat, quod dicat se a prætore in possessionem missum ab alio quo admissum non esse. Set adversus injuriarum quidem actionem, decimæ partis datur; adversus vero duas istas, quintæ. — 178. Severior autem coercitio *est* per contrarium judicium: nam calumniæ judicio x partis nemo damnatur, nisi qui intellegit non recte se agere, set vexandi adversarii gratia actionem instituit, potiusque ex judicis errore vel iniquitate victoriam sperat, quam ex causa

veritatis ; calumnia enim in adfectu *est*, sicut furti crimen. Contrario vero judicio omnimodo damnatur actor, si causam non tenuerit, *licet alia* opinione inductus crediderit se recte agere. — 179. Utique autem ex quibus causis contrario judicio agere potest, etiam calumniæ judicium locum habet : set alterutro *tantum* judicio agere permittitur. Qua ratione si jusjurandum de calumnia exactum fuerit, quemadmodum calumniæ judicium non datur, ita et contrarium dari non debet. — 180. Restipulationis quoque pœna ex certis causis fieri solet : et quemadmodum contrario judicio omnimodo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur an scierit non recte se agere ; ita etiam restipulationis pœna omnimodo damnatur actor. — 181..... restipulationis pœna petatur, ei neque calumniæ judicium opponitur, neque jurisjurandi religio injungitur: nam contrarium judicium in his causis locum non habere palam est.

182. Quibusdam judiciis damnati ignominiosi fiunt : velut furti, vi bonorum raptorum, injuriarum ; item *pro socio*, *tutelæ*, mandati, depositi. Set furti aut vi bonorum *raptorum aut injuriarum non solum* (1) damnati notantur ignominia, set etiam *pacti* : ita in edicto prætoris scriptum est, et recte : plurimum *enim interest*, *utrum ex delicto* aliquis, an ex contractu debitor *sit* ..... illa parte edicti id ipsum .... nomine judicio intervenit: (2) etenim..............................

(1) Ex Inst., omissis tamen verbis *aut de dolo*, quæ post vocem *injuriam* adjecta leguntur.

(2) Locus eo pertinere videtur, quod infamia is tantum notatur, qui suo nomine judicio intervenit.

183. In summa sciendum est, cum ...... cum, qui vocatus est, ... patrono.... liber.......... (1) et in eum qui adversus ea egerit, pœna constituta *est*. — 184. Qui autem in jus vocatus fuerit *ab* adversario, *nisi eo* die finis venerit negotio (2), vadimonium ei faciendum est, id est, ut promittat se certo die sisti. — 185. Fiunt *vero* vadimonia quibusdam ex causis pura, id est, sine satisdatione; quibusdam cum satisdatione; quibusdam jurejurando; quibusdam recuperatoribus suppositis; id *est*, *ut* qui non steterit, is protinus a recuperatoribus in summam vadimonii condemnetur: eaque singula diligenter prætoris edicto significantur. — 186. Et siquidem judicati depensive agetur, tanti fiet vadimonium, quanti ea res erit; si vero ex ceteris causis, quanti actor juraverit non calumniæ causa postulare sibi vadimonium promitti: nec tamen pluribus quam sestertium C millibus fit vadimonium. Itaque si centum millium res erit, nec judicati depensive agetur, non plus quam sestertium quinquaginta millium fit vadimonium. — 187. Quas autem personas sine permissu prætoris inpune in jus vocare non possumus, easdem nec vadimonio invitas obligare possumus, præterquam si prætor aditus permittit.

(1) An: *Patronorum liberis.*
(2) Melius forte legeretur: ab adversario, *neque* eo die *finiverit negotium.*

GAJUS, libro 16 ad Edictum provinciale.

Familiæ appellatione et ipse princeps familiæ continetur. — 1. Feminarum liberos in familia earum non esse palam est; quia qui nascuntur, patris, non matris, familiam sequuntur. (*L.* 196, ff. *de verbor. signif.*)

PAPINIANUS

LIBRO PRIMO RESPONSORUM:

Tit. *De pactis inter virum et uxorem.*

Inter virum et uxorem pacta non solum verbis, sed *et* voluntate contrahentium constituuntur, ut neuter conjugum fiat locupletior.

DOMITII ULPIANI

FRAGMENTA LIBRI REGULARUM SINGULARIS.

(*De legibus et moribus.*)

1..... prohibet, exceptis quibusdam cognatis, et si plus donatum sit, non rescindit. — 2. Minus quam perfecta lex est, quæ vetat aliquid fieri, et si factum sit, non rescindit; sed pœnam injungit ei qui contra legem fecit: qualis est lex Furia testamentaria, quæ plus quam mille assium legatum mortisve causa prohibet capere, præter exceptas personas; et adversus eum qui plus ceperit, quadrupli pœnam constituit. — 3. Lex aut rogatur, id est, fertur: aut abrogatur, id est, prior lex tollitur: aut derogatur, id est, pars primæ *legis* tollitur: aut subrogatur, id est, adjicitur aliquid primæ legi: aut obrogatur, id est, mutatur aliquid ex prima lege. — 4. Mores sunt tacitus consensus populi longa consuetudine inveteratus.

Tit. I. *De libertis.*

5. Libertorum genera sunt tria, cives romani, latini juniani, dedititiorum numero. — 6. Cives romani sunt liberti qui legitime *vindicta*, censu aut testamento, nullo jure impediente, *manumissi sunt.* — 7. Vindicta manumittuntur apud magistratum, velut prætorem, consu-

lem, proconsulem. — 8. Censu manumittebantur olim, qui lustrali censu Romæ jussu dominorum inter cives romanos censum profitebantur. — 9. Ut testamento manumissi liberi sint, lex duodecim tabularum facit, quæ confirmat *quod datum legatum est.* — 10..... Hodie autem ipso jure liberi sunt ex lege Junia, qua lege latini sunt nominati inter amicos manumissi. — 11. Dedititiorum numero sunt, qui pœnæ causa vincti sunt a domino, quibusve stigmata scripta fuerunt, qui propter noxam torti nocentesque inventi sunt, quive traditi sunt ut ferro aut cum bestiis depugnarent, vel in custodiam conjecti fuerunt, deinde quoquo modo manumissi sunt : idque lex Ælia Sentia facit. — 12. Eadem lege cautum est, ut minor triginta annorum servus vindicta manumissus civis romanus non fiat, nisi apud consilium causa probata fuerit : ideo sine consilio manumissum Cæsaris servum manere putat. Testamento vero manumissum perinde haberi jubet, atque si domini voluntate in libertate esset, ideoque latinus fit. — 13. Eadem lex eum dominum qui minor viginti annorum est, prohibet servum manumittere, præterquam si causam apud consilium probaverit. In consilio autem adhibentur, Romæ quinque senatores et quinque equites romani; in provincia viginti recuperatores, cives romani. — 14. Ab eo domino qui solvendo non est, servus testamento liber esse jussus et heres institutus, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa sit ut dedititius fieri debeat, civis romanus et heres fit : si tamen alius ex eo testamento nemo heres sit. Quod si duo pluresve liberi heredesque esse jussi sunt, primo

loco scriptus liber et heres fit : quod et ipsum lex Ælia Sentia facit. — 15. Eadem lex in fraudem creditoris et patroni manumittere prohibet. — 16. Qui tantum in bonis, non etiam ex jure quiritium servum habet, manumittendo latinum facit. In bonis tantum alicujus servus est, velut hoc modo : si civis romanus a cive romano servum emerit, isque traditus ei sit, neque tamen mancipatus ei, neque in jure cessus, neque ab ipso anno possessus sit; nam quamdiu horum quid fiat, is servus in bonis quidem emptoris est, ex jure quiritium autem venditoris est. — 17. Mulier quæ in tutela est, item pupillus et pupilla manumittere non possunt. — 18. Communem servum unus ex dominis manumittendo partem suam amittit, eaque adcrescit socio: maxime si eo modo manumiserit, quo, si proprium haberet, civem romanum facturus esset; nam si inter amicos eum manumiserit, plerisque placet eum nihil egisse. — 19. Servus in quo alterius est ususfructus, alterius proprietas, a proprietatis domino manumissus liber non fit, sed servus sine domino est. — 20. Post mortem heredis aut ante institutionem heredis testamento libertas dari non potest, excepto testamento militis. — 21. Inter medias heredum institutiones libertas data utrisque adeuntibus non valet: solo autem priore adeunte, jure antiquo valet. Sed post legem Papiam Poppæam quæ partem non adeuntis caducam facit, siquidem primus heres vel jus antiquum habeat, valere eam posse placuit: quod si non habeat, non valere constat, quod loco non adeuntis *ea lege ærarium partis* heres fiat. Sunt tamen, qui et hoc casu valere eam posse

dicunt. — 22. Qui testamento liber esse jussus est, mox quam unus ex heredibus adierit hereditatem, liber fit. — 23. Justa libertas testamento potest dari his servis, qui testamenti faciendi et mortis tempore ex jure quiritium testatoris fuerunt. — 24. Lex Furia Caninia jubet testamento ex tribus servis non plures quam duos manumitti: et usque ad decem, dimidiam partem manumittere concedit; a decimo usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat, æque ut ex priori numero; a triginta usque ad centum, quartam partem, æque ut decem ex superiori numero liberari possint; a centum usque ad quingentos, partem quintam, similiter ut ex antecedenti numero viginti quinque possint fieri liberi. Et denique præcipit, ne plures omnino quam centum ex cujusquam testamento liberi fiant. — 25. Eadem lex cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur.

Tit. II. *De statu liberis.*

1. Qui sub conditione testamento liber esse jussus est, statu liber appellatur. — 2. Statu liber, quamdiu pendet conditio, servus heredis est. — 3. Statu liber, seu alienetur ab herede, sive usucapiatur ab aliquo, libertatis conditionem secum trahit. — 4. Sub hac conditione liber esse jussus, si decem millia heredi dederit, etsi ab herede abalienatus sit, emptori dando pecuniam ad libertatem perveniet: idque lex duodecim tabularum jubet. — 5. Si per heredem factum sit, quo minus statu liber conditioni pareat, perinde fit liber atque si condi-

tio expleta fuisset. — 6. Extraneo pecuniam dare jussus et liber esse, si paratus sit dare, et is cui jussus est dare, aut nollet accipere, aut antequam acceperit moriatur, perinde fit liber ac si pecuniam dedisset.

7. Libertas et directo potest dari hoc modo, LIBER ESTO, LIBER SIT, LIBERUM ESSE JUBEO: et per fideicommissum, ut puta, ROGO, FIDEI COMMITTO HEREDIS MEI UT ISTE EUM SERVUM MANUMITTAT. — 8. Is qui directo liber esse jussus est, orcinus fit libertus; is autem cui per fideicommissum data est libertas, non testatoris sed manumissoris fit libertus. — 9. Cujus fidei committi potest ad rem aliquam præstandam, ejusdem etiam libertas fidei committi potest. — 10. Per fideicommissum libertas dari potest tam proprio servo testatoris, quam heredis aut legatarii vel cujuslibet extranei servo. — 11. Alieno servo per fideicommissum data libertate, si dominus eum justo pretio non vendat, extinguitur libertas, quoniam nec pretii computatio pro libertate fieri potest. — 12. Libertas sicut dari, ita et adimi, tam testamento quam codicillis testamento confirmatis, potest: ut tamen eodem modo adimatur, quo et data est.

Tit. III. *De latinis.*

1. Latini jus quiritium consequuntur his modis: beneficio principali, liberis, iteratione, militia, nave, ædificio, pistrino; præterea ex senatusconsulto, vulgo quæsitum ter enixa. — 2. Beneficio principali latinus civitatem romanam accipit, si ab imperatore jus quiritium impetraverit. — 3. Liberis jus quiritium conse-

quitur latinus, qui minor triginta annorum manumissionis tempore fuit. Nam lege Junia cautum est, ut si civem romanam vel latinam uxorem duxerit, testatione interposita quod liberorum quærendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiave nato natave et anniculo facto, possit apud prætorem vel præsidem provinciæ causam probare et fieri civis romanus, tam ipse quam filius filiave ejus et uxor: scilicet, si et ipsa latina sit. Nam si uxor civis romana sit, partus quoque civis romanus est, ex senatusconsulto quod auctore divo Hadriano factum est. — 4. Iteratione fit civis romanus, qui post latinitatem, quam acceperat major triginta annorum, iterum juste manumissus est ab eo cujus ex jure quiritium servus fuit. Sed huic concessum est ex senatusconsulto etiam liberis jus quiritium consequi. — 5. Militia jus quiritium accipit latinus, *si* inter vigiles Romæ sex annis militaverit, ex lege Visillia. Præterea ex senatusconsulto concessum est ei, ut, si triennio inter vigiles militaverit, jus quiritium consequatur. — 6. Navc latinus civitatem romanam accipit, si non minorem quam decem millia modiorum navem fabricaverit, et Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudii.

. . . .

Tit. IV. *De his qui sui juris sunt.*

1. Sui juris sunt familiarum suarum principes, id est, paterfamiliæ, itemque materfamiliæ. — 2. Qui matre quidem certa, patre autem incerto nati sunt, spurii appellantur.

Tit. V. *De his qui in potestate sunt.*

1. In potestate sunt liberi parentum, ex justo matrimonio nati. — 2. Justum matrimonium est, si inter eos qui nuptias contrahunt, connubium sit : et tam masculus pubes, quam femina potens sit : et utrique consentiant, si sui juris sunt; aut etiam parentes eorum, si in potestate sunt. — 3. Connubium est uxoris jure ducendæ facultas. — 4. Connubium habent cives romani cum civibus romanis; cum latinis autem et peregrinis, ita si concessum sit. — 5. Cum servis nullum est connubium. — 6. Inter parentes et liberos infinite cujuscunque gradus connubium non est. Inter cognatos autem ex transverso gradu, olim quidem usque ad quartum gradum matrimonia contrahi non poterant. Nunc autem etiam ex tertio gradu licet uxorem ducere; sed tantum fratris filiam, non etiam sororis filiam aut amitam vel materteram, quamvis eodem gradu sint. Uxorem eam, quæ noverca vel privigna vel nurus vel socrus nostra fuit, ducere non possumus. — 7. Si quis eam quam non licet uxorem duxerit, incestum matrimonium contrahit, ideoque liberi in potestate ejus non fiunt; sed, quasi vulgo concepti, spurii sunt. — 8. Connubio interveniente liberi semper patrem sequuntur, non interveniente connubio matris conditioni accedunt : excepto eo qui ex peregrino et cive romana peregrinus nascitur, quoniam lex Mensia ex alterutro peregrino natum deterioris parentis conditionem sequi jubet. — 9. Ex cive romano et latina latinus nascitur, et ex libero et ancilla servus;

quoniam, cum his casibus connubia non sint, partus sequitur matrem. — 10. In his qui jure contracto matrimonio nascuntur, conceptionis tempus spectatur; in his autem qui non legitime concipiuntur, editionis: veluti si ancilla conceperit, deinde manumissa pariat, liberum parit; nam quoniam non legitime concepit, cum editionis tempore libera sit, partus quoque liber est.

Tit. VI. *De dotibus.*

1. Dos aut datur, aut dicitur, aut promittitur. — 2. Dotem dicere potest mulier quæ nuptura est; et debitor mulieris si jussu ejus dicat, institutus, parens mulieris virilis sexus per virilem sexum cognatione junctus, velut pater, avus paternus. Dare, promittere dotem omnes possunt. — 3. Dos aut profectitia dicitur, id est, quam pater mulieris dedit: aut adventitia, id est, ea quæ a quovis alio data est. — 4. Mortua in matrimonio muliere, dos a patre profecta ad patrem revertitur, quintis in singulos liberos in infinitum relictis penes virum. Quod si pater non sit, apud maritum remanet. — 5. Adventitia autem dos semper penes maritum remanet, præterquam si is qui dedit, ut sibi redderetur stipulatus fuit: quæ dos specialiter receptitia dicitur. — 6. Divortio facto, siquidem sui juris sit mulier, ipsa habet actionem *rei uxoriæ*, id est, dotis repetitionem. Quodsi in potestate patris sit, pater adjuncta filiæ persona habet actionem: nec interest, adventitia sit dos, an profectitia. — 7. Post divortium defuncta muliere, heredi ejus

actio non aliter datur quam si moram in dote mulieri reddenda maritus fecerit. — 8. Dos si pondere, numero, mensura contineatur, annua, bima, trima die redditur; nisi si, ut præsens reddatur, convenerit. Reliquæ dotes statim redduntur. — 9. Retentiones ex dote fiunt, *aut propter liberos*, aut propter mores, aut propter impensas, aut propter res donatas, aut propter res amotas. — 10. Propter liberos retentio fit, si culpa mulieris, aut patris cujus in potestate est, divortium factum sit. Tunc enim singulorum liberorum nomine sextæ retinentur ex dote; non plures tamen quam tres sextæ in retentione sunt, non in petitione. — 11. Dos quæ semel functa est, amplius fungi non potest, nisi aliud matrimonium sit. — 12. Morum nomine graviorum, quidem sexta retinetur; leviorum autem, octava. Graviores mores sunt adulteria tantum, leviores omnes reliqui. — 13. Mariti mores puniuntur, in ea quidem dote quæ a die reddi debet, ita: propter majores mores præsentem reddit; propter minores, senum mensum die. In ea autem quæ præsens reddi solet, tantum ex fructibus jubetur reddere, quantum in illa dote quæ triennio redditur, repræsentatio facit. — 14. Impensarum species sunt tres: aut enim necessariæ dicuntur, aut utiles, aut voluptuosæ. — 15. Necessariæ sunt impensæ, quibus non factis dos deterior futura est, velut si quis ruinosas ædes refecerit. — 16. Utiles sunt, quibus non factis quidem deterior dos non fuerit, factis autem fructuosior effecta est, veluti si vineta et oliveta fecerit. — 17. Voluptuosæ sunt, quibus neque omissis deterior dos fieret, neque factis fructuosior effecta est: quod

evenit in viridiariis et picturis similibusque rebus.

Tit. VII. *De jure donationum inter virum et uxorem.*

1. Inter virum et uxorem donatio non valet, nisi certis ex causis, id est, mortis causa, divortii causa, servi manumittendi gratia. Hoc amplius principalibus constitutionibus concessum est mulieri in hoc donare viro suo, ut is ab imperatore lato clavo vel equo publico similive honore honoretur. — 2. Si maritus divortii causa res moverit, rerum quoque amotarum actione tenebitur. — 3. Si maritus pro muliere se obligaverit vel in rem ejus impenderit, divortio facto, eo nomine cavere sibi solet stipulatione tribunitia. — 4. In potestate parentum sunt etiam ii liberi quorum causa probata est, per errorem contracto matrimonio inter dispares conditiones personarum: nam seu civis romanus latinam aut peregrinam, vel eam quæ dedititiorum numero est, quasi per ignorantiam uxorem duxerit; sive civis romana per errorem peregrino, vel ei qui dedititiorum numero est, aut etiam si latino ex lege Ælia Sentia nupta fuerit, causa probata, civitas redditur tam liberis quam parentibus, præter eos qui dedititiorum numero sunt. Et ex eo fiunt in potestate parentum liberi.

Tit. VIII. *De adoptionibus.*

1. Non tantum naturales liberi in potestate parentum sunt, sed etiam adoptivi. — 2. Adoptio fit aut per populum, aut per prætorem vel præsidem provinciæ. Illa adoptio quæ per populum fit, specialiter adrogatio dicitur. — 3. Per populum, qui sui juris sunt, adrogantur: per prætorem autem filiifamiliæ a parentibus dantur in adoptionem. — 4. Adrogatio Romæ tantum fit; adoptio autem, etiam in provincia apud præsidem. — 5. Per prætorem vel præsidem provinciæ adoptari tam masculi quam feminæ, et tam puberes quam impuberes possunt. Per populum vero romanum feminæ quidem non adrogantur. Pupilli antea quidem non poterant adrogari; nunc autem possunt ex constitutione divi Antonini Pii. — 6. Hi qui generare non possunt, velut spado, utroque modo possunt adoptare. Idem juris est in persona cœlibe. — 7. Item is qui filium non habet, in locum nepotis adoptare potest. — 8. Si paterfamiliæ adrogandum se dederit, liberi quoque ejus, quasi nepotes, in potestate fiunt adrogatoris. — 9. Feminæ vero neutro modo possunt adoptare, quoniam nec naturales liberos in potestate habent.

Tit. IX. *De his qui in manu sunt.*

1. Farre convenit *uxor* in manum certis verbis, et testibus decem præsentibus, et solemni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur.

. . . .

Tit. X. *Qui in potestate mancipiove sunt, quemadmodum eo jure liberentur.*

Liberi parentum potestate liberantur emancipatione, id est, si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus sui juris fit; id enim lex duodecim tabularum jubet his verbis: SI PATER FILIUM TER VENUM DUIT, FILIUS A PATRE LIBER ESTO. Ceteri autem liberi præter filium, tam masculi quam feminæ, una mancipatione manumissioneque sui juris fiunt. — 2. Morte patris filius et filia sui juris fiunt; morte autem avi nepotes ita demum sui juris fiunt, si post mortem avi in potestate patris futuri non sunt: velut si moriente avo pater eorum aut etiam decessit, aut de potestate dimissus est; nam si mortis avi tempore pater eorum in potestate ejus sit, mortuo avo in patris sui potestate fiunt. — 3. Si patri vel filio aqua et igni interdictum sit, patria potestas tollitur, quia peregrinus fit is cui aqua et igni interdictum est, neque autem peregrinus civem romanum neque civis peregrinum in potestate habere potest. — 4. Si pater ab hostibus captus sit, quamvis servus hostium fiat, tamen cum reversus fuerit, omnia pristina jura recipit jure postliminii. Sed quamdiu apud hostes est, patria potestas in filio ejus interim pendebit: et cum reversus fuerit ab hostibus, in potestate filium habebit. Si vero ibi decesserit, sui juris filius erit. Filius quoque si captus fuerit ab hostibus, similiter propter jus postliminii patria potestas interim pendebit. — 5. In potestate parentum

esse desinunt et hi qui flamines divales inaugurantur, et quæ virgines Vestæ capiuntur.

Tit. XI. *De tutelis.*

1. Tutores constituuntur tam masculis quam feminis : sed masculis quidem impuberibus dumtaxat, propter ætatis infirmitatem; feminis autem *tam* impuberibus quam puberibus, et propter sexus infirmitatem, et propter forensium rerum ignorantiam. — 2. Tutores aut legitimi sunt, aut senatusconsultis constituti, aut moribus introducti. — 3. Legitimi tutores sunt, *qui* ex lege aliqua descendunt: per eminentiam autem legitimi dicuntur, qui ex lege duodecim tabularum introducuntur, seu propalam, quales sunt adgnati, seu per consequentiam, quales sunt patroni. — 4. Adgnati sunt a patre cognati, virilis sexus, per virilem sexum descendentes, ejusdem familiæ: veluti patrui, fratres, filii fratris, patrueles. — 5. Qui liberum caput mancipatum sibi, vel a parente vel a *coemptore*, manumisit, per similitudinem patroni tutor efficitur... qui fiduciarius tutor appellatur. — 6. Legitimi tutores alii tutelam in jure cedere possunt. — 7. Is cui tutela in jure cessa est, cessicus tutor appellatur : qui sive mortuus fuerit, sive capite minutus, sive alii tutelam cesserit, redit ad legitimum tutorem tutela. Sed et si legitimus decesserit, aut capite minutus fuerit, cessitia quoque tutela extinguitur. — 8. Quantum ad adgnatos pertinet, hodie cessitia tutela non procedit : quoniam permissum erat in jure cedere tutelam feminarum tantum, non etiam masculorum ; feminarum

autem legitimas tutelas lex Claudia sustulit, excepta tutela patronorum. — 9. Legitima tutela capitis deminutione amittitur. — 10. Capitis minutionis species sunt tres, maxima, media, minima. — 11. Maxima capitis deminutio est, per quam et civitas et libertas amittitur: veluti cum incensus aliquis venierit, aut quod mulier alieno servo se junxerit denuntiante domino, et ancilla facta fuerit ex senatusconsulto Claudiano. — 12. Media capitis deminutio dicitur, per quam sola civitate amissa libertas retinetur: quod fit in eo cui aqua et igni interdicitur. — 13. Minima capitis deminutio est, per quam et civitate et libertate salva status dumtaxat hominis mutatur: quod fit adoptione et in manum conventione. — 14. Testamento quoque nominatim tutores dati confirmantur eadem lege duodecim tabularum, his verbis: UTI LEGASSIT SUPER PECUNIA TUTELAVE SUÆ REI, ITA JUS ESTO; qui tutores dativi appellantur. — 15. Dari testamento tutores possunt liberis qui in potestate sunt. — 16. Testamento tutores dari possunt hi cum quibus testamenti faciendi jus est, præter latinum junianum; nam latinus habet quidem testamenti factionem, sed tamen tutor dari non potest: id enim lex Junia prohibet. — 17. Si capite deminutus fuerit tutor testamento datus, non amittit tutelam; sed si abdicaverit se tutela, desinit esse tutor. Abdicare autem est, dicere nolle se tutorem esse. In jure autem cedere tutela testamento datus non potest; nam et legitimus in jure cedere potest, abdicare se non potest. — 18. Lex Atilia jubet mulieribus pupillisve non habentibus tutores dari a prætore et majore parte tribu-

norum plebis, quos tutores Atilianos appellamus. Sed quia lex Atilia Romæ tantum locum habet, lege Julia et Titia prospectum ést ut in provincia quoque similiter a præsidibus earum dentur tutores. — 19. Lex Junia tutorem fieri jubet latinæ vel latinis impuberibus, eum cujus etiam ante manumissionem ex jure quiritium fuit. — 20. Ex lege Julia de maritandis ordinibus tutor datur a prætore urbis ei mulieri virginive, quam ex hac ipsa lege nubere oportet, ad dotem dandam, dicendam promittendamve, si legitimum tutorem pupillum habeat. Sed postea senatus censuit, ut etiam in provincia quoque similiter a præsidibus earum ex eadem causa tutores dentur. — 21. Præterea etiam in locum muti furiosive tutoris, alterum dandum esse tutorem ad dotem constituendam senatus censuit. — 22. Item ex senatusconsulto tutor datur mulieri ei cujus tutor abest, præterquam si patronus sit qui abest: nam in locum patroni absentis alter peti non potest, nisi ad hereditatem adeundam et nuptias contrahendas. Idemque permisit in pupillo patroni filio. — 23. Hoc amplius senatus censuit, ut, si tutor pupilli pupillæve suspectus a tutela submotus fuerit, vel etiam justa de causa excusatus, in locum ejus tutor alius *detur.* — 24. Moribus tutor datur mulieri, pupillove, qui cum tutore suo lege aut legitimo judicio agere vult, ut auctore eo agat; ipse enim tutor in rem suam auctor fieri non potest. Qui prætorianus tutor dicitur, quia *a* prætore urbis dari consuevit. —25. Pupillorum pupillarumque tutores et negotia gerunt, et auctoritatem interponunt: mulierum autem tutores auctoritatem dum-

taxat interponunt.—26. Si plures sunt tutores, omnes in omni re debent auctoritatem accommodare, præter eos qui testamento dati sunt: nam ex his vel unius auctoritas sufficit. — 27. Tutoris auctoritas necessaria est mulieribus quidem in his rebus, si lege aut legitimo judicio agant, si se obligent, si civile negotium gerant, si libertæ suæ permittant in contubernio alieni servi morari, si rem mancipi alienent. Pupillis autem hoc amplius etiam in rerum nec mancipi alienatione tutoris auctoritate opus est.— 28. Liberantur tutela masculi quidem pubertate. Puberem autem Cassiani quidem eum esse dicunt, qui habitu corporis pubes apparet, id est, qui generare possit; Proculejani autem, eum qui quatuordecim annos explevit; verum Priscus eum puberem esse in quem utrumque concurrit, et habitus corporis, et numerus annorum. Feminæ autem tutela liberantur......

Tit. XII. *De curatoribus.*

1. Curatores aut legitimi sunt, id est, qui ex lege duodecim tabularum dantur: aut honorarii, id est, qui a prætore constituuntur.—2. Lex duodecim tabularum furiosum, itemque prodigum cui bonis interdictum est, in curatione jubet esse adgnatorum.—3. A prætore constituitur curator, quem ipse prætor voluerit, libertinis prodigis, itemque ingenuis qui ex testamento parentis heredes facti male dissipant bona: his enim ex lege curator dari non poterat, cum ingenuus quidem non ab intestato, sed ex testamento heres factus sit patri; libertinus

autem nullo modo patri heres fieri possit, qui nec patrem habuisse videtur, cum servilis cognatio nulla sit.— 4. Præterea dat curatorem ei etiam, qui nuper pubes factus, idonee negotia sua tueri non potest.

. . . .

Tit. XIII. *De cœlibe, orbo et solitario patre.*

1. Lege Julia prohibentur uxores ducere senatores quidem liberique eorum, libertinas, et quæ ipsæ quarumve pater materve artem ludicram fecerit; item corpore quæstum facientem. —2. Ceteri autem ingenui prohibentur ducere lenam, et a lenone lenave manumissam, et in adulterio deprehensam, et judicio publico damnatam, et quæ artem ludicram fecerit. Adjicit Mauricianus, et a senatu damnatam.

Tit. XIV. *De pœna legis Juliæ.*

Feminis lex Julia a morte viri anni tribuit vacationem; a divortio, sex mensium: lex autem Papia a morte viri, biennii; a repudio, anni et sex mensium.

Tit. XV. *De decimis.*

Vir et uxor inter se matrimonii nomine decimam capere possunt. Quod si ex alio matrimonio liberos superstites habeant, præter decimam quam matrimonii nomine capiunt, totidem decimas pro numero liberorum accipiunt. Item communis filius filiave, post nonum diem amissus amissave, unam decimam adjicit: duo au-

tem, post nonum diem amissi, duas decimas adjiciunt. Præter decimam etiam usumfructum tertiæ partis bonorum ejus capere possunt, et quandoque liberos habuerint, ejusdem partis proprietatem. Hoc amplius mulier, præter decimam, dotem petet legatam sibi.

Tit. XVI. *De solidi capacitate inter virum et uxorem.*

1. Aliquando vir et uxor inter se solidum capere possunt: velut si uterque vel alteruter eorum nondum ejus ætatis sunt, qua lex liberos exigit, id est, si vir minor annorum viginti quinque sit, aut uxor annorum viginti minor; item si utrique lege Papia finitos annos in matrimonio excesserint, id est, vir sexaginta annos, uxor quinquaginta; item si cognati inter se coierint usque ad sextum gradum; aut si vir absit, et donec abest et intra annum postquam abesse desierit, libera inter eos testamenti factio est: si jus liberorum a principe impetraverint, aut si filium filiamve communem habeant; aut quatuordecim annorum filium vel filiam duodecim amiserint, vel si duos trimos, vel tres post nonum diem amiserint: at intra annum tamen et sex menses etiam unus cujuscunque ætatis impubes amissus solidi capiendi jus præstat. Item si post mortem viri intra decem menses uxor ex eo peperit, solidum ex bonis ejus capit.—2. Aliquando nihil inter se capiunt, id est, si contra legem Juliam, Papiamque Poppæam contraxerint matrimonium: verbi gratia, si famosam quis uxorem duxerit, aut libertinam senator.—3. Qui intra sexagesimum, vel

quæ intra quinquagesimum annum neutri legi paruerit, licet ipsis legibus post hanc ætatem liberatus esset, perpetuis tamen pœnis tenebitur ex senatusconsulto Perniciano; sed Claudiano senatusconsulto major sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem. —4. Quod si major quinquagenaria minori sexagenario nupserit, impar matrimonium appellatur, et senatusconsulto Calvitiano jubetur non proficere ad capiendas hereditates et legata et dotes. Itaque mortua muliere, dos caduca erit.

Tit. XVII. *De caducis.*

1. Quod quis sibi testamento relictum ita ut jure civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, veluti cecidit ab eo: verbi gratia, si cœlibi vel latino juniano legatum fuerit, nec intra dies centum vel cœlebs legi paruerit, vel latinus jus quiritium consecutus sit: aut si ex parte heres scriptus vel legatarius ante apertas tabulas decesserit, vel pereger factus sit.—2. Hodie ex constitutione imperatoris Antonini omnia caduca fisco vindicantur, sed servato jure antiquo liberis et parentibus.—3. Caduca cum suo onere fiunt: ideoque libertates et legata et fideicommissa ab eo data, ex cujus persona hereditas caduca facta est, salva sunt. Scilicet et legata et fideicommissa cum suo onere fiunt caduca.

Tit. XVIII. *Qui habeant jus antiquum in caducis.*

1..... Item liberis et parentibus testatoris usque ad tertium gradum lex Papia jus antiquum dedit : ut heredibus illis institutis, quod quis ex eo testamento non capit, ad hos pertineat aut totum aut ex parte, prout pertinere possit.

Tit. XIX. *De dominiis et adquisitionibus rerum.*

1. Omnes res aut mancipi sunt, aut nec mancipi. Mancipi rés sunt prædia in Italico solo, tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis domus ; item jura prædiorum rusticorum, velut via, iter, actus, aquæductus ; item servi, et quadrupedes quæ dorso collove domantur, velut boves, muli, equi, asini. Ceteræ res nec mancipi sunt. Elephanti et cameli, quamvis collo dorsove domentur, nec mancipi sunt, quoniam bestiarum numero sunt.—2. Singularum rerum dominia nobis adquiruntur mancipatione, traditione, usucapione, in jure cessione, adjudicatione, lege.—3. Mancipatio propria species alienationis est et rerum mancipi : eaque fit certis verbis, libripende et quinque testibus præsentibus.—4. Mancipatio locum habet inter cives romanos, et latinos colonarios, latinosque junianos, eosque peregrinos quibus commercium datum est.—5. Commercium *est* emendi vendendique invicem jus.— 6. Res mobiles non nisi præsentes mancipari possunt, et non plures quam quot manu capi possunt ; immobiles autem, e-

tiam plures simul, et quæ diversis locis sunt, mancipari possunt.—7. Traditio propria est alienatio rerum nec mancipi. Harum rerum dominia ipsa traditione adprehendimus, scilicet si ex justa causa traditæ sunt nobis.—8. Usucapione dominia adipiscimur, tam mancipi rerum, quam nec mancipi. Usucapio est autem dominii adeptio per continuationem possessionis anni vel biennii: rerum mobilium anni, immobilium biennii.—9. In jure cessio quoque communis alienatio est, et mancipi rerum, et nec mancipi; quæ fit per tres personas, in jure cedentis, vindicantis, addicentis.—10. In jure cedit dominus, vindicat is cui ceditur, addicit prætor.—11. In jure cedi res etiam incorporales possunt, velut ususfructus, et hereditas, et tutela legitima libertæ.—12. Hereditas in jure ceditur, vel antequam adeatur, vel posteaquam adita fuerit.—13. Antequam adeatur, in jure cedi potest legitimo ab herede; posteaquam adita est, tam a legitimo quam ab eo qui testamento heres scriptus est.—14. Si antequam adeatur hereditas in jure cessa sit, perinde heres fit, cui cessa est, ac si ipse heres legitimus esset. Quod si postea quam adita fuerit, in jure cessa sit, is qui cessit, permanet heres et ob id creditoribus defuncti manet obligatus; debita vero pereunt, id est, debitores defuncti liberantur.—15. Res autem corporales, quoties singulæ in jure cessæ sunt, transeunt ad eum cui cessa est hereditas.—16 Adjudicatione dominia nanciscimur per formulam familiæ erciscundæ, quæ locum habet inter coheredes; et per formulam communi dividundo, cui locus est inter socios; et per formulam finium regun-

dorum, quæ est inter vicinos. Nam si judex uni ex heredibus aut sociis aut vicinis rem aliquam adjudicaverit, statim illi adquiritur, sive mancipi sive nec mancipi sit.—17. Lege nobis adquiritur, velut caducum vel ereptitium ex lege Papia Poppæa; item legatum ex lege duodecim tabularum, sive mancipi res sint sive nec mancipi.—18. Adquiritur autem nobis etiam per eas personas quas in potestate, manu, mancipiove habemus. Itaque si quid, mancipio puta, acceperint, aut traditum eis sit, vel stipulati fuerint, ad nos pertinet.—19. Item si heredes instituti sint, legatumve eis sit, et hereditatem jussu nostro adeuntes nobis adquirunt, et legatum ad nos pertinet.—20. Si servus alterius in bonis, alterius ex jure quiritium sit, ex omnibus causis adquiret ei cujus in bonis est.—21. Is quem bona fide possidemus, sive liber sive alienus servus sit, nobis adquirit ex duabus causis tantum, id est, quod ex re nostra et quod ex operibus suis adquirit. Extra has autem causas; aut sibi adquirit, si liber sit; aut domino, si alienus servus sit. Eadem sunt et in eo servo, in quo tantum usumfructum habemus.

Tit. XX. *De testamentis.*

1. Testamentum est mentis nostræ justa contestatio, in id solenniter facta, ut post mortem nostram valeat.—2. Testamentorum genera fuerunt tria, unum quod calatis comitiis, alterum quod in procinctu, tertium quod per æs et libram appellatum est. Illis duobus testamentis abolitis, hodie solum in usu est, quod per æs et libram fit, id est, per mancipationem

imaginariam : in quo testamento libripens adhibetur, et familiæ emptor, et non minus quam quinque testes cum quibus testamenti factio est.—3. Qui in potestate testatoris est, aut familiæ emptoris, testis aut libripens adhiberi non potest; quoniam familiæ mancipatio inter testatorem et familiæ emptorem fit, et ob id domestici testes adhibendi non sunt.—4. Filio familiæ emente, pater ejus testis esse non potest.—5. Ex duobus fratribus qui in eadem patris potestate sunt, alter familiæ emptor, alter testis esse non potest; quoniam quod unus ex his mancipio accipit, adquirit patri, cui filius suus testis esse non debet.—6. Pater, et qui in potestate ejus est constitutus, duo fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes utrique, vel alter testis alter libripens fieri possunt, alio familiam emente; quoniam nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.—7. Mutus, surdus, furiosus, pupillus, femina, neque familiæ emptor neque testis libripensve fieri potest.—8. Latinus junianus et familiæ emptor et testis et libripens fieri potest, quoniam cum eo testamenti factio est.—9. In testamento quod per æs et libram fit, duæ res aguntur : familiæ mancipatio, et nuncupatio testamenti. Nuncupatur testamentum in hunc modum; tabulas testamenti testator tenens ita dicit : HÆC UTI IN HIS TABULIS CERISVE SCRIPTA SUNT, ITA DO, ITA LEGO, ITA TESTOR; ITAQUE VOS, QUIRITES, TESTIMONIUM PERHIBETOTE. Quæ nuncupatio et testatio vocatur.—10. Filius familiæ testamentum facere non potest, quoniam nihil suum habet, ut testari de eo possit. Sed divus Augustus Marcus constituit, ut filius familiæ

miles de eo peculio quod in castris adquisivit, testamentum facere possit.—11. Qui de statu suo incertus est (facito, quod patre peregre mortuo ignorat se sui juris esse), testamentum facere non potest.—12. Impubes, licet sui juris sit, facere testamentum non potest, quoniam nondum plenum judicium animi habet.—13. Mutus, surdus, furiosus, itemque prodigus cui lege bonis interdictum est, testamentum facere non possunt: mutus, quoniam verba nuncupationis loqui non potest; surdus, quoniam verba familiæ emptoris exaudire non potest; furiosus, quoniam mentem non habet, ut testari de ea re possit; prodigus, quoniam commercium illi interdictum est, et ob id familiam mancipare non potest.—14. Latinus junianus, item is qui dedititiorum numero est, testamentum facere non potest: latinus quidem, quoniam nominatim lege Junia prohibitus est; is autem qui dedititiorum numero est, quoniam nec quasi civis romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certæ civitatis *civis est*, ut adversus leges civitatis suæ testetur.—15. Feminæ post duodecimum annum ætatis testamenta facere possunt, tutore auctore, donec in tutela sint.—16. Servus publicus *populi romani* pro parte dimidia testamenti faciendi habet jus.

TIT. XXI. *Quemadmodum heres institui debeat.*

1. Heres institui recte potest his verbis: TITIUS HERES ESTO, TITIUS HERES SIT, TITIUM HEREDEM ESSE JUBEO. Illa autem institutio: HEREDEM INSTITUO, HEREDEM FACIO, plerisque improbata est.

Tit. XXII. *Qui heredes institui possunt.*

1. Heredes institui possunt, qui testamenti factionem cum testatore habent. — 2. Dedititiorum numero heres institui non potest; quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est. — 3. *Latinus junianus*, siquidem mortis testatoris tempore, vel intra diem cretionis, civis romanus sit, heres esse potest. Quod si latinus manserit, lege Junia capere hereditatem prohibetur. Idem juris est in persona cœlibis, propter legem Juliam. — 4. Incerta persona heres institui non potest, velut hoc modo: QUISQUIS PRIMUS AD FUNUS MEUM VENERIT, HERES ESTO; quoniam certum consilium debet esse testantis. — 5. Nec municipia nec municipes heredes institui possunt, quoniam incertum corpus est, neque cernere universi neque pro gerere herede possint ut heredes fiant. Senatusconsulto tamen concessum est, ut a libertis suis heredes institui possint. Sed fideicommissa hereditas municipibus restitui potest: denique hoc senatusconsulto prospectum est.—6. Deos heredes instituere non possumus, præter eos quos senatusconsulto, constitutionibus principum instituere concessum est: sicuti Jovem Tarpejum, Apollinem Didymæum, sicuti Martem in Gallia, Minervam Iliensem, Herculem Gaditanum, Dianam Ephesiam, Matrem Deorum Sipelensim quæ Smyrnæ colitur, et Cœlestem Salinensem Carthaginis. — 7. Servos heredes instituere possumus, nostros cum libertate, alienos sine libertate, communes cum libertate vel sine libertate.— 8. Eum servum qui tantum in bo-

16

nis noster est, nec cum libertate heredem instituere possumus, quia latinitatem consequitur, quod non proficit ad hereditatem capiendam. —9. Alienos servos heredes instituere possumus, eos tamen quorum cum dominis testamenti factionem habemus.—10. Communis servus cum libertate recte quidem heres instituitur, quasi proprius, pro parte nostra; sine libertate autem, quasi alienus, propter socii partem.—11. Proprius servus cum libertate heres institutus, siquidem in eadem causa permanserit, ex testamento liber et heres fit, id est, necessarius. —12. Quod si ab ipso testatore vivente manumissus vel alienatus sit, suo arbitrio vel jussu emptoris hereditatem adire potest. Sed si sine libertate sit institutus, omnino non consistit institutio.—13. Alienus servus heres institutus, siquidem in ea causa permanserit, jussu domini debet hereditatem adire. Quod si vivo testatore manumissus aut alienatus a domino fuerit, aut suo arbitrio aut jussu emptoris poterit adire hereditatem. — 14. Sui heredes instituendi sunt, vel exheredandi. Sui autem heredes sunt liberi quos in potestate habemus, tam naturales quam adoptivi; item uxor quæ in manu est, et nurus quæ in manu est filii quem in potestate habemus.—15. Postumi quoque liberi, id est, qui in utero sunt, si tales sunt ut nati in potestate nostra futuri sint, suorum heredum numero sunt.—16. Ex suis heredibus filius quidem neque heres institutus, neque nominatim exheredatus, non patitur valere testamentum. —17. Reliquæ vero personæ liberorum, velut filia, nepos, neptis, si præteritæ sint, valet testamentum; scriptis heredibus adcrescunt, suis

quidem heredibus in partem virilem, extraneis autem in partem dimidiam.—18. Postumi quoque liberi cujuscunque sexus omissi, quod valuit testamentum, adgnatione rumpunt.—19. Eos qui in utero sunt, si nati sui heredes nobis futuri sunt, possumus instituere heredes : si quidem post mortem nostram nascantur, ex jure civili; si vero viventibus nobis, ex lege Julia. —20. Filius qui in potestate est, si non instituatur heres, nominatim exheredari debet; reliqui sui heredes utriusque sexus, aut nominatim aut inter ceteros. —21. Postumus filius nominatim exheredandus est : filia postuma ceteræque postumæ feminæ, vel nominatim vel inter ceteros, dummodo inter ceteros exheredatis aliquid legetur.—22. Nepotes et pronepotes, ceterique masculi postumi præter filium, vel nominatim, vel inter ceteros cum adjectione legati sunt exheredandi; sed tutius est tamen nominatim eos exheredari, et id observatur magis.—23. Mancipatos liberos, quos jure civili neque heredes instituere neque exheredare necesse sit, tamen prætor jubet, si non instituantur heredes, exheredari, masculos omnes nominatim, feminas vel inter ceteros; alioquin contra tabulas bonorum possessionem eis pollicetur. —24. Inter necessarios heredes, id est, servos cum libertate heredes scriptos, et suos et necessarios, id est, liberos qui in potestate sunt, jure civili nihil interest; nam utrique etiam inviti sunt heredes. Sed jure prætorio suis et necessariis heredibus abstinere se a parentis hereditate permittitur; necessariis autem tantum heredibus abstinendi potestas non datur.—25. Extraneus heres, si quidem cum cretione sit heres institutus,

cernendo fit heres; si *vero* sine cretione, pro herede gerendo.—26. Pro herede gerit, qui rebus hereditariis tanquam dominus utitur, velut qui actionem rerum hereditariarum facit, aut servis hereditariis cibaria dat.—27. Cretio est certorum dierum spatium quod datur instituto heredi ad deliberandum, utrum expediat ei adire hereditatem, nec ne, velut: TITIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS CENTUM PROXIMIS QUIBUS SCIERIS POTERISQUE; NISI ITA CREVERIS, EXHERES ESTO. — 28. Cernere, est verba cretionis dicere ad hunc modum: CUM *me* MÆVIUS HEREDEM INSTITUERIT, EAM HEREDITATEM ADEO CERNOQUE.—29. Sine cretione heres institutus, si constituerit nolle se heredem esse, statim excluditur ab hereditate, et amplius eam adire non potest. — 30. Cum cretione vero heres institutus, sicut cernendo fit heres, ita non aliter excluditur quam si intra diem cretionis non creverit. Ideoque etiam si constituerit nolle se heredem esse, tamen si supersint dies cretionis, pœnitentia actus cernendo heres fieri potest.—31. Cretio aut vulgaris dicitur, aut continua: vulgaris, in qua adjiciuntur hæc verba, QUIBUS SCIERIS POTERISQE; continua, in qua non adjiciuntur.—32. Ei qui vulgarem cretionem habet, dies illi tantum computantur, quibus scit se heredem institutum esse, et potuit cernere. Ei vero qui continuam habet cretionem, etiam illi dies computantur, quibus ignoravit se heredem institutum; aut scivit quidem, sed non potuit cernere.—33. Heredes aut instituti dicuntur, aut substituti: instituti, qui primo gradu scripti sunt; substituti, qui secundo gradu vel sequentibus heredes scripti sunt, velut: TITI-

US HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS PROXIMIS CENTUM, QUIBUS SCIERIS POTERISQUE; *nisi* ITA CREVERIS, EXHERES ESTO, TUNC MÆVIUS HERES ESTO, CERNITOQUE IN DIEBUS, et reliqua. Similiter et deinceps substitui potest.—34. Si sub imperfecta cretione heres institutus sit, id est, non adjectis his verbis: SI NON CREVERIS, EXHERES ESTO, sed si ita: SI NON CREVERIS, TUNC MÆVIUS HERES ESTO, cernendo quidem superior inferiorem excludit; non cernendo autem, sed pro herede gerendo, in partem admittit substitutum. Sed postea divus Marcus constituit, ut et pro herede gerendo ex asse fiat heres. Quod si neque creverit neque pro herede gesserit, ipse excluditur, et substitutus ex asse fit heres.

TIT. XXIII. *Quemadmodum testamenta rumpuntur.*

1. Testamentum jure factum infirmatur duobus modis: si ruptum, aut irritum factum sit. —2. Rumpitur testamentum mutatione, id est, si postea aliud testamentum jure factum sit; item adgnatione, id est, si suus heres adgnascatur, qui neque heres institutus, neque, ut oportet, exheredatus sit.—3. Adgnascitur suus heres aut adgnascendo, aut adoptando, aut in manum conveniendo; aut in locum sui heredis succedendo, velut nepos mortuo filio, vel emancipato; aut manumissione, id est, si filius ex prima secundave mancipatione manumissus, reversus sit in patris potestatem.—4. Irritum fit testamentum, si testator capite deminutus fuerit, aut si jure facto testamento nemo exstiterit heres. —5. Si is qui testamentum fecit, ab hostibus

captus sit, testamentum ejus valet: siquidem reversus fuerit, jure postliminii; si vero ibi decesserit, ex lege Cornelia, quæ perinde successionem ejus confirmat, atque si in civitate decessisset.— 6. Si septem signis testium signatum sit testamentum, licet jure civili ruptum vel irritum factum sit, prætor scriptis heredibus juxta tabulas bonorum possessionem dat: si testator et civis romanus et suæ potestatis, cum moreretur, fuit. Quæ bonorum possessio cum re, id est, cum effectu habetur, si nemo alius jure heres sit.— 7. Liberis impuberibus in potestate manentibus, tam natis quam postumis, heredes substituere parentes possunt duplici modo, id est, aut eo quo extraneis, ut si heredes non exstiterint liberi, substitutus heres fiat; aut proprio jure, ut si post mortem parentis heredes facti intra pubertatem decesserint, substitutus heres fiat.— 8. Etiam exheredatis filiis substituere parentibus licet.— 9. Non aliter impuberi filio substituere quis heredem potest, quam si sibi quis heredem instituerit vel ipsum filium vel quemlibet alium.—10. Milites quomodocunque fecerint testamenta, valent, id est, etiam sine legitima observatione; nam principalibus constitutionibus permissum est illis, quomodocunque vellent, quomodocunque possent, testari. Idque testamentum quod miles contra juris regulam fecit, ita demum valet si vel in castris mortuus sit, vel post missionem intra annum.

Tit. XXIV. *De legatis.*

1. Legatum est, quod legis modo, id est, imperative, testamento relinquitur; nam ea quæ precativo modo relinquuntur, fideicommissa vocantur.— 2. Legamus autem quatuor modis: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem.—3. Per vindicationem his verbis legamus: DO, LEGO, CAPITO, SUMITO, SIBI HABETO.—4. Per damnationem his verbis: HERES MEUS DAMNAS ESTO DARE, DATO, FACITO; HEREDEM MEUM DARE JUBEO.—5. Sinendi modo ita: HERES MEUS DAMNAS ESTO SINERE LUCIUM TITIUM SUMERE ILLAM REM, SIBIQUE HABERE.— 6. Per præceptionem sic: LUCIUS TITIUS ILLAM REM PRÆCIPITO.— 7. Per vindicationem legari possunt res, quæ utroque tempore ex jure quiritium testatoris fuerunt, mortis, et quando testamentum faciebat: præterquam si pondere, mensura, numero, contineantur; in his enim satis est, si vel mortis dumtaxat tempore fuerint ex jure quiritium.— 8. Per damnationem omnes res legari possunt, etiam quæ non sunt testatoris, dummodo tales sint quæ dari possint.— 9. Liber domo, aut res populi, aut sacra, aut religiosa, nec per damnationem legari potest; quoniam dari non potest.—10. Sinendi modo legari possunt res propriæ testatoris et heredis ejus.—11. Per præceptionem legari possunt res, quæ etiam per vindicationem.—11.ª Si ea res quæ non fuit utroque tempore testatoris ex jure quiritium, per vindicationem legata sit, licet jure civili non valeat legatum, tamen senatusconsulto Neroniano firmatur: quo cautum est ut quod minus aptis

verbis legatum est, perinde sit ac si optimo jure legatum esset. Optimum autem jus legati per damnationem est.—12. Si duobus eadem res per vindicationem legata sit: *si quidem disjunctim, singulis in solidum debentur*; si vero conjunctim, velut TITIO ET SEJO HOMINEM STICHUM DO, LEGO, jure civili concursu partes fiebant, non concurrente altero pars ejus alteri adcrescebat; sed post legem Papiam Poppæam non capientis pars caduca fit.—13. Si per damnationem eadem res duobus legata sit: siquidem conjunctim, singulis partes debentur, et non capientis pars jure civili in hereditate remanebat, nunc autem caduca fit; quod si disjunctim, singulis solidum debetur.—14. Optione autem legati per vindicationem data, legatarii electio est, veluti: HOMINEM OPTATO, ELIGITO. Idemque est, *et si tacite legaverim Titio* HOMINEM. *At si ita*: HERES *meus damnas esto* HOMINEM DARE, heredis electio est *quem velit dare*.—15. *Ante* heredis institutionem legari non potest; quoniam et potestas testamenti ab heredis institutione incipit.—16. Post mortem heredis legari non potest, ne ab heredis herede legari videatur, quod juris civilis ratio non patitur. In mortis autem heredis tempus legari potest, velut: CUM HERES MORIATUR.—17. Pœnæ causa legari non potest. Pœnæ autem causa legatur, quod coercendi heredis *causa* relinquitur, ut faciat quid aut non faciat, non ut ad legatarium pertineat, ut puta hoc modo: SI FILIAM TUAM IN MATRIMONIO TITIO COLLOCAVERIS, *decem* SEJO DATO.—18. Incertæ personæ legari non potest, veluti: QUICUNQUE FILIO MEO FILIAM SUAM IN MATRIMONIO COLLOCAVERIT, EI HOMINI TOT MILLIA DATO. Sub certa tamen demon-

stratione incertæ personæ legari potest, velut : EX COGNATIS MEIS, QUI NUNC SUNT, QUI PRIMO AD FUNUS MEUM VENERIT, EI HERES MEUS ILLUD DATO. —19. Neque ex falsa demonstratione, neque ex falsa causa legatum infirmatur. Falsa demonstratio est velut : TITIO FUNDUM QUEM A TITIO EMI, DO, LEGO, cum is fundus a Titio emptus non sit. Falsa causa est velut: TITIO, QUONIAM NEGOTIA MEA CURAVIT, FUNDUM DO, LEGO, ut negotia ejus nunquam Titius curasset.—20. A legatario legari non potest.—21. Legatum ei tantum dari potest, qui extraneus est. Ideoque filiofamiliæ herede instituto vel servo, neque a patre neque a domino legari potest.—22. Heredi a semetipso legari non potest.—23. Ei qui in potestate, manu mancipiove est scripti heredis, sub conditione legari potest; ut requiratur, quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit.—24. Ei cujus in potestate, manu mancipiove est heres scriptus, legari non potest.—25. Sicut singulæ res legari possunt, ita universarum quoque summa legari potest, ut puta *hoc* modo : HERES MEUS CUM TITIO HEREDITATEM MEAM PARTITO, DIVIDITO; quo casu dimidia pars bonorum legata videtur. Potest autem et alia pars, velut tertia vel quarta, legari : quæ species partitio *appellatur*.—26. Ususfructus jure civili legari potest earum rerum quarum salva substantia utendi fruendi potest esse facultas: et tam singularum rerum quam plurium, id est, partis.—27. Senatusconsulto cautum est, ut etiam si earum rerum quæ in abusu continentur, ut puta vini, olei, tritici, ususfructus legatus sit, legatario res tradantur, cautionibus interpositis de restituendis eis cum ususfructus ad legatarium pertinere

desierit.—28. Civitatibus omnibus quæ sub imperio P. romani sunt, legari potest: idque a divo Nerva introductum, postea a senatu, auctore Hadriano, diligentius constitutum est.— 29. Legatum quod datum est, adimi potest vel eodem testamento vel codicillis testamento confirmatis; dum tamen eodem modo adimatur, quo modo datum est.—30. Ad heredem legatarii legata non aliter transeunt, nisi si jam die legatorum cedente legatarius decesserit.—31. Legatorum quæ pure vel in diem certum relicta sunt, dies cedit, antiquo quidem jure, ex mortis testatoris tempore; per legem autem Papiam Poppæam, ex apertis tabulis testamenti: eorum vero quæ sub conditione relicta sunt, cum conditio exstiterit.—32. Lex Falcidia jubet non plus quam dodrantem totius patrimonii legari, ut omnimodo quadrans integer apud heredem remaneat.—33. Legatorum perperam solutorum repetitio non est.

Tit. XXV. *De fideicommissis.*

1. Fideicommissum est, quod non civilibus verbis, sed precative relinquitur; nec ex rigore juris civilis proficiscitur, sed ex voluntate datur relinquentis.—2. Verba fideicommissorum in usu fere hæc sunt: FIDEICOMMITTO, PETO, VOLO DARI, et similia.—3. Etiam nutu relinquere fideicommissum in usu receptum est.—4. Fideicommissum relinquere possunt, qui testamentum facere possunt, licet non fecerint; nam intestatus quis moriturus fideicommissum relinquere potest.— 5. Res per fideicommissum relinqui possunt, quæ etiam per damnationem legari possunt.— 6. Fideicommissa dari possunt his qui-

bus legari potest.— 7. Latini juniani fideicommissum capere possunt, licet legatum capere non possint.— 8. Fideicommissum, et ante heredis institutionem, et post mortem heredis, et codicillis etiam non confirmatis testamento, dari potest, licet legari non possit.— 9. Item græce fideicommissum scriptum valet, licet legatum græce scriptum non valeat.—10. Filio qui in potestate est, servove, heredibus institutis, seu his legatum sit, patris vel domini fidei committi potest; quamvis ab eo legari non possit.— 11. Qui testamento heres institutus est, codicillis etiam non confirmatis rogari potest, vel ut hereditatem totam vel ex parte alii restituat; quamvis directo heres institui ne quidem confirmatis codicillis possit.—12. Fideicommissa non per formulam petuntur, ut legata; sed cognitio est Romæ quidem consulum, aut prætoris qui fideicommisso vocatur; in provinciis vero, præsidum provinciarum. —13. Pœnæ causa...vel incertæ personæ, ne quidem fideicommissa dari possunt. —14. Is qui rogatus est alii restituere hereditatem, lege quidem Falcidia *locum* non habente, quoniam non plus, puta, quam dodrantem restituere rogatus est, ex Trebelliano senatusconsulto restituit: ut ei et in eum dentur actiones, cui restituta est hereditas. Lege autem Falcidia interveniente, quoniam plus *quam* dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, ex Pegasiano senatusconsulto restituit: ut deducta parte quarta, ipsi qui scriptus est heres, et in ipsum actiones conserventur; is autem qui recepit hereditatem, legatarii loco habeatur.—15. Ex Pegasiano senatusconsulto restituta hereditate, commoda et incommoda

hereditatis communicantur inter heredem et eum cui reliquæ partes restitutæ sunt, interpositis stipulationibus ad exemplum partis et pro parte stipulationum. Partis autem et pro parte stipulationes proprie dicuntur, quæ de lucro et damno communicando solent interponi inter heredem et legatarium partiarium, id est, cum quo partitus est heres.—16. Si heres damnosam hereditatem dicat, cogetur a prætore adire, et restituere totam : ita ut ei et in eum qui recipit hereditatem, actiones dentur, perinde atque si ex Trebelliano senatusconsulto restituta fuisset; idque ut ita fiat, Pegasiano senatusconsulto cautum.—17. Si quis in fraudem tacitam fidem adcommodaverit, ut non capienti fideicommissum restituat, nec quadrantem eum deducere senatus censuit, nec caducum vindicare ex eo testamento, si liberos habeat.—18. Libertas dari potest per fideicommissum.

Tit. XXVI. *De legitimis heredibus.*

1. Intestatorum ingenuorum hereditates pertinent primum ad suos heredes, id est, liberos qui in potestate sunt, ceterosque qui liberorum loco sunt; si sui heredes non sunt, ad consanguineos, id est, fratres et sorores ex eodem patre; si nec hi sunt, ad reliquos adgnatos proximos, id est, cognatos virilis sexus, per mares descendentes, ejusdem familiæ. Id enim cautum est lege duodecim tabularum hac : SI INTESTATO MORITUR, CUI SUUS HERES NEC SIT, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO.

* Si agnatus efuncti non sit, eadem lex duodecim tabularum gentiles ad hereditatem vocat

his verbis : SI AGNATUS NEC ESCIT, GENTILIS FAMILIAM NANCITOR.

2. Si defuncto sit filius, *et* ex altero filio mortuo jam nepos unus vel etiam plures, ad omnes hereditas pertinet, non ut in capita dividatur, sed in stirpes, id est, ut filius solus mediam partem habeat, et nepotes quotquot sunt alteram dimidiam. Æquum est enim nepotes in patris sui locum succedere, et eam partem habere quam pater eorum, si viveret, habiturus esset.— 3. Quamdiu suus heres speratur heres fieri posse, tamdiu locus adgnatis non est : velut si uxor defuncti prægnans sit, aut filius apud hostes sit.—4. Adgnatorum hereditates dividuntur in capita : velut si sit fratris filius et alterius fratris duo pluresve liberi, quotquot sunt ab utraque parte personæ, tot fiunt portiones, ut singuli singulas capiant.— 5. Si plures eodem gradu *sunt* agnati, et quidam eorum hereditatem ad se pertinere noluerint, vel antequam adierint, decesserint, eorum pars adcrescit his qui adierint. Quod si nemo eorum adierit, ad insequentem gradum ex lege hereditas non transmittitur, quoniam in legitimis hereditatibus successio non est.— 6. Ad feminas ultra consanguineorum gradum legitima hereditas non pertinet. Itaque soror fratri sororive legitima heres fit.— 7. Ad liberos matris intestatæ hereditas ex lege duodecim tabularum non pertinebat, quia feminæ suos heredes non habent ; sed postea imperatorum Antonini et Commodi oratione in senatu recitata id actum est, ut sine in manum conventione matrum legitimæ hereditates ad filios pertineant, exclusis consanguineis et reliquis adgnatis.— 8. Intestati filii hereditas ad

matrem ex lege duodecim tabularum non pertinet; sed si jus liberorum habeat, ingenua trium, libertina quatuor, legitima heres fit ex senatusconsulto Tertulliano: si tamen ei filio neque suus heres sit, quive inter suos heredes ad bonorum possessionem a prætore vocatur, neque pater ad quem lege hereditas bonorumve possessio cum re pertinet, neque frater consanguineus. Quod si soror consanguinea sit, ad utrasque pertinere jubetur hereditas.

Tit. XXVII: *De libertorum successionibus (vel bonis.)*

1. Libertorum intestatorum hereditas primum ad suos heredes pertinet; deinde ad eos quorum liberti sunt, velut patronum, patronam, liberosve patroni.— 2. Si sit patronus et alterius patroni filius, ad solum patronum hereditas pertinet.—3. Item patroni filius patroni nepotibus obstat.—4. Ad liberos patronorum hereditas defuncti pertinet, ut in capita, non in stirpes dividatur.—5. Legitimæ hereditatis jus quod ex lege duodecim tabularum descendit, capitis minutione amittitur.

Tit. XXVIII. *De possessionibus dandis.*

1. Bonorum possessio datur aut contra tabulas testamenti, aut adversus tabulas, *aut* intestati.—2. Contra tabulas bonorum possessio datur liberis emancipatis, testamento præteritis, licet legitima non ad eos pertineat hereditas.— 3. Bonorum possessio contra tabulas liberis, tam naturalibus quam adoptivis datur: sed natura-

libus quidem emancipatis, non tamen et illis qui in adoptiva familia sunt; adoptivis autem his tantum qui in potestate manserunt.— 4. Emancipatis liberis ex edicto datur bonorum possessio, si parati sunt cavere fratribus suis qui in potestate manserunt, bona quæ moriente patre habuerunt, se collaturos.— 5. Secundum tabulas bonorum possessio datur scriptis heredibus, scilicet, si eorum quibus contra tabulas competit, nemo sit, aut petere nolint.— 6. Etiamsi jure civili non valeat testamentum, forte quod familiæ mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium civium romanorum signis, bonorum possessio datur.— 7. Intestati datur bonorum possessio per septem gradus: primo gradu liberis; secundo legitimis heredibus; tertio proximis cognatis; quarto familiæ; *quinto* patrono, patronæ, item liberis patroni patronæve; sexto viro, uxori; septimo cognatis manumissoris quibus per legem Furiam plus *quam* mille asses capere licet. Etsi nemo sit ad quem bonorum possessio pertinere possit: aut sit quidem, sed jus suum omiserit, populo bona deferuntur ex lege Julia caducaria.—8. Liberis bonorum possessio datur, tam his qui in potestate usque in mortis tempus fuerunt, quam emancipatis: item adoptivis, non tamen etiam in adoptionem datis.—9. Proximi cognati bonorum possessionem accipiunt, non solum per feminini sexus personam cognati, sed etiam adgnati capite deminuti; nam, licet legitimum jus adgnationis capitis minutione amiserint, natura tamen cognati manent.—10. Bonorum possessio datur parentibus et liberis intra annum, ex quo pete-

re potuerunt; ceteris, intra centum dies.—11. Qui omnes intra id tempus, si non petierint bonorum possessionem, sequens gradus admittitur, perinde ac si superiores non essent: idque per septem gradus fit.—12. Hi quibus ex successorio edicto bonorum possessio datur, heredes quidem non sunt, sed heredis loco constituuntur beneficio prætoris. Ideoque seu ipsi agant, seu cum his agatur, fictitiis actionibus opus est, in quibus heredes esse finguntur.—13. Bonorum possessio aut *cum* re datur, aut sine re: cum re, *si* is qui accepit, cum effectu bona retineat; sine re, cum alius jure civili evincere hereditatem possit: veluti, si suus heres intestati *sit*, bonorum possessio sine re *est*, quoniam suus heres evincere hereditatem jure legitimo possit.

Tit. XXIX. *De bonis libertorum.*

1. Civis romani liberti hereditatem lex duodecim tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit. Ideoque, sive testamento facto decedat, licet suus heres ei non sit; seu intestato, et suus heres ei sit, quamvis non naturalis, sed uxor, puta, quæ in manu fuit, vel adoptivus filius: lex patrono nihil præstat. Sed ex edicto prætoris, seu testamento facto libertus moriatur, ut aut nihil aut minus quam partem dimidiam bonorum patrono relinquat, contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio illi datur, nisi libertus aliquem ex naturalibus liberis successorem sibi relinquat; sive intestato decedat, et uxorem forte in manu vel adoptivum filium re-

linquat, æque partis mediæ bonorum possessio contra suos heredes patrono datur.—2. In bonis libertæ patrono nihil juris ex edicto datur. Itaque seu intestata moriatur liberta, semper ad eum hereditas pertinet, licet liberi sint libertæ, quoniam non sunt sui heredes matri, *ut* obstent patrono.—3. Lex Papia Poppæa postea libertas quatuor liberorum jure tutela patronorum liberavit: et cum intulerit, jam posse eas sine auctoritate patronorum testari, prospexit ut pro numero liberorum libertæ superstitum virilis pars patrono debeatur.—4. Liberi patroni virilis sexus eadem jura in bonis libertorum parentum suorum habent, quæ et ipse patronus. Feminæ vero ex lege quidem duodecim tabularum perinde jus habent, atque masculi patronorum liberi.—5. Contra tabulas autem testamenti liberti, aut ab intestato contra suos heredes non naturales, bonorum possessio eis non competit. Sed si jus trium liberorum habuerunt, etiam hæc jura ex lege Papia Poppæa nanciscuntur.—6. Patronæ in bonis libertorum illud jus tantum habent, quod lex duodecim tabularum introduxit. Sed postea lex Papia patronæ *ingenuæ* duobus liberis honoratæ, libertinæ tribus, id juris dedit quod patronus habet ex edicto.—7. Item *liberis* ingenuæ trium liberorum jure honoratæ eadem lex id jus dedit, quod ipsi patronæ tribuit.

DOMITIUS ULPIANUS

LIBRO II INSTITUTIONUM.

Tit. *De successionibus ab intestato.*

* Ab intestato quoque hereditas defertur aut per jus civile, aut per prætoris beneficium. Per jus civile, suis heredibus vel liberis qui in potestate fuerunt, filio, filiæ; et deinceps qui in locum defuncti parentis, qui ex eodem nati sunt, succedunt.

* Post suos ab intestato legitimi admittuntur, primum consanguinei: ii sunt fratres et soror qui in ejusdem patris potestate fuerunt, etsi ex diversis matribus nati sunt. Consanguineos et adoptio facit et adrogatio, causæ probatio et in manum conventio.

* E consanguineis legitimi vocantur. Hi sunt agnati qui nos per patris cognationem contingunt, virilis sexus; nam sciendum feminis ultra consanguineas, hereditates legitimas non deferri. Suis prætor solet emancipatos liberos, itemque civitate donatos conjungere, data bonorum possessione: sic tamen ut bona, si quæ propria habent, his qui in potestate manserunt, conferant. Nam æquissimum putavit neque eos bonis paternis carere, per hoc quia non sunt in potestate, neque præcipua bona propria habere, cum partem sint ablaturi suis heredibus.

* Post consanguineos prætor vocat cognatos: cognati autem sunt qui nos per patrem aut ma-

trem contingunt; post cognatos, virum et uxorem. Et hæc, si qui decessit, non fuit libertinus vel stirpis libertinæ. Ceterum si libertinus est vel libertina, ad patronum ejus legitima hereditas patronamve lege duodecim tabularum refertur.

* Post familiam patroni vocat prætor patronum et patronam, item liberos et parentes patroni et patronæ; deinde virum et uxorem; mox cognatos patroni et patronæ. Quod si is qui decessit, liber fuit ex remancipatione manumissus, lex quidem duodecim tabularum manumissori legitimam hereditatem detulit; sed prætor æquitate motus decem personas cognatorum ei prætulit has: patrem, matrem, filium, filiam, avum, aviam, nepotem, neptem, fratrem, sororem, ne quis occasione juris sanguinis necessitudinem vinceret. Sed imperator noster, in hereditatibus quæ ab intestato deferuntur, eas solas personas voluit admitti quibus decimæ immunitatem ipse tribuit.

ULPIANUS, libro 46, ad edictum.

Pronuntiatio sermonis in sexu masculino ad utrumque sexum plerumque porrigitur. — 1. FAMILIÆ appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta est, nam et in res et in personas deducitur: in res, utputa in lege duodecim tabularum his verbis, ADGNATUS PROXIMUS FAMILIAM HABETO. Ad personas autem refertur familiæ significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: EX EA FAMILIA, inquit,

IN EAM FAMILIAM; et hic de singularibus personis legem loqui constat. — 2. Familiæ appellatio refertur et ad corporis cujusdam significationem, quod aut jure proprio ipsorum, aut communi universæ cognationis, continetur. Jure proprio familiam dicimus, plures personas quæ sunt sub unius potestate, aut natura, aut jure subjectæ: utputa patremfamilias, matremfamilias, filiumfamilias, filiamfamilias, quique deinceps vicem eorum sequuntur, utputa nepotes et neptes et deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet. Recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat; non enim solam personam ejus, sed et jus demonstramus: denique et pupillum patremfamilias appellamus. Et cum paterfamilias moritur, quotquot capita ei subjecta fuerint, singulas familias incipiunt habere; singuli enim patrumfamiliarum nomen subeunt. Idemque eveniet et in eo qui emancipatus est: nam et hic sui juris effectus propriam familiam habet. Communi jure familiam dicimus omnium adgnatorum. Nam etsi patrefamilias mortuo singuli singulas familias habent, tamen omnes qui sub unius potestate fuerunt, recte ejusdem familiæ appellabuntur, qui ex eadem domo et gente proditi sunt. — 3. Servitutium quoque solemus appellare familias, ut in edicto prætoris ostendimus sub titolo de furtis, ubi prætor loquitur de familia publicanorum. Sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur hujus rei causa paratum, hoc est, vectigalis causa. Alia autem parte edicti omnes servi continentur, ut de hominibus coactis, et vi bonorum raptorum, item redhibitoria, si deterior

res reddatur emptoris opera aut familiæ ejus. Et interdicto unde vi, familiæ appellatio omnes servos comprehendit: sed et filii continentur. — 4. Item appellatur familia plurium personarum, quæ ab ejusdem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur, sicuti dicimus familiam Juliam, quasi a fonte quodam memoriæ. — 5. Mulier autem familiæ suæ et caput et finis est. (*L.* 195, ff. *de Verb. signif.*)

ULPIANUS, libro 29, ad Sabinum.

Contractus quidam dolum malum duntaxat recipiunt; quidam et dolum et culpam. Dolum tantum, depositum, et precarium. Dolum et culpam, mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelæ, negotia gesta: in his quidem et diligentiam. Societas et rerum communio et dolum et culpam recipit. Sed hæc ita, nisi si quid nominatim convenit vel plus vel minus in singulis contractibus, nam hoc servabitur quod initio convenit; legem enim contractus dedit: excepto eo quod Celsus putat non valere, si convenerit ne dolus præstetur. Hoc enim bonæ fidei judicio contrarium est; et ita utimur. Animalium vero casus, mortes, quæque sine culpa accedunt, fugæ servorum qui custodiri non solent, rapinæ, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus prædonum, a nullo præstantur. (*L.* 23, ff. *de diver. reg. jur.*)

JULII PAULI

SENTENTIARUM RECEPTARUM AD FILIUM

LIBER PRIMUS.

Tit. I. *De pactis et conventis.*

1. De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet. Ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur. — 2. In bonæ fidei contractibus pactum conventum alio pacto dissolvitur; et licet exceptionem pariat, replicatione tamen excluditur. — 3. Pacto convento Aquiliana stipulatio subjici solet, sed consultius est huic pœnam quoque subjungere; quia rescisso quoquo modo pacto, pœna ex stipulatu repeti potest. — 4. Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus. * Pactum contra jus aut constitutiones aut senatusconsultum interpositum nihil momenti habet. — 5. De rebus litigiosis et convenire et transigere possumus. Post rem judicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non oportet. — 6. * Functio dotis pacto mutari non potest, quia privata conventio juri publico nihil derogat. — 7. * De criminibus propter infamiam nemo cum adversario pacisci potest.

Tit. II. *De cognitoribus.*

1. Omnes infames qui postulare prohibentur, cognitores fieri non possunt, etiam volentibus adversariis. — 2. Feminæ in rem suam cognitoriam operam suscipere non prohibentur. — 3. In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest, qui pro omnibus postulat. — 4. Actio judicati non solum in dominum aut domino, sed etiam heredi et in heredem datur.

Tit. III. *De procuratoribus.*

1. Mandari potest procuratio præsenti, et nudis verbis, et per literas, et per nuntium, et apud acta præsidis et magistratus. — 2. Procurator aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res administrandas datur. — 3. * Voluntarius procurator qui se alienis negotiis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet. — 4. * Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisdare cogitur. — 5. * Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum desiderante adversario satisdare cogendus est; quia nemo in re aliena idoneus est sine satisdatione. — 6. * Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.

Tit. IV. *De negotiis gestis.*

1. Qui negotia aliena gerit, et bonam fidem et exactam diligentiam rebus ejus pro quo intervenit, præstare debet. — 2. Tutor post finitam

Digitized by Google

tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo vel curatori ejus tenebitur. — 3. Si pecuniæ quis negotium gerat, usuras quoque totius temporis præstare cogetur; et periculum eorum nominum quibus collocavit, agnoscere, si litis tempore solvendo non sint. Hoc enim in bonæ fidei judiciis servari convenit. — 4. Mater quæ filiorum suorum rebus intervenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur. — 5. Filiusfamilias aut servus si negotium alicujus gerat, in patrem dominumve peculio tenus actio dabitur. — 6. Si pater vel dominus servo vel filio familias aliena agenda negotia commiserit, in solidum tenebitur. — 7. Pater, si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administraverit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur. — 8. Qui cum tutor curatorve non esset, res pupilli adultive administraverit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreve tenebitur.

Tit. V. *De calumniatoribus.*

1. Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat. — 2. Et in privatis et in publicis judiciis omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

Tit. VI (A). *De fugitivis.*

1. Servus a fugitivario comparatus, intra decem annos manumitti contra prioris domini voluntatem non potest. — 2. Contra decretum amplissimi ordinis fugitivum in fuga constitutum nec

emere nec vendere permissum est, irrogata pœna in utrumque sestertiorum D millium. — 3. Limenarchæ et stationarii fugitivos deprehensos recte in custodiam retinent. — 4. Magistratus municipales ad officium præsidis provinciæ vel proconsulis comprehensos fugitivos recte transmittunt. — 5. Fugitivi in fundis fiscalibus quæri et comprehendi possunt. — 6. Fugitivi qui a domino non agnoscuntur, per officium præfecti vigilum distrahuntur. — 7. Intra triennium venditionis agniti fugitivi emptor pretium a fisco recipere potest.

Tit. VI (B). *De reis institutis.*

1. De his criminibus quibus quis absolutus est, ab eo qui accusavit, refricari accusatio non potest. — 2. Filius accusatoris, si hoc crimen quod pater intendit, post liberatum reum persequi velit, ab accusatione removendus est. — 3. Crimen in quo alius destitit, vel victus recessit, alius objicere non prohibetur.

Tit. VII. *De integri restitutione.*

1. Integri restitutio est redintegrandæ rei vel causæ actio. — 2. Integri restitutionem prætor tribuit ex his causis, quæ per metum, dolum et status permutationem, et justum errorem, et absentiam necessariam, et infirmatem ætatis gesta esse dicuntur. — 3. Integri restitutio plus quam semel non est decernenda: ideoque causa cognita decernitur. — 4. Integri restitutio aut in rem competit, aut in personam. In rem actio competit, ut res ipsa qua de agitur, revocetur. In

Digitized by Google

personam aut quadrupli pœna intra annum, vel simpli post annum peti potest. — 5. Si aliquis, ut se de vi latronum vel hostium vel populi liberaret, aliquid mancipavit vel promisit, ad metum non pertinet; mercedem enim depulsi metus tribuit. — 6. Servus per metum mancipatus, quidquid adquisierit vel stipulatus sit, ei adquirit qui vim passus est. — 7. Vis est major rei impetus, qui repelli non potest. — 8. Qui quem domo inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem videtur. — 9. Qui quem ferro vinxit, ut sibi aliquid traderet vel venderet, vim intulisse videtur. — 10. Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quidquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est.

TIT. VIII. *De dolo malo.*

1. Dolus malus est, cum aliud agitur, aliud simulatur. — 2. Qui dolum aut metum adhibuit, ut res ad alium transiret, uterque de vi et dolo actione tenetur.

TIT. IX. *De minoribus* XXV *annorum.*

1. Minor XXV annorum, si aliquod flagitium admiserit quod ad publicam coercitionem spectet, ob hoc in integrum restitui non potest. — 2. Qui minori mandavit ut negotia sua agat, ex ejus persona in integrum restitui non potest, nisi minor sua sponte negotiis ejus intervenerit. — 3. Si major effectus rem quam minor egit, pacto vel silentio comprobavit, adversus hoc quoque in integrum restitui frustra desiderat.

— 4. Si minor minori heres existat, heres ex sua persona, non ex defuncti, in integrum restitui potest. — 5. Minor se in his quæ fidejussit, vel fidepromisit, vel spopondit, vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat. — 6. Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id consulto consilio fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurretur. — 7. Minor adversus emptorem in integrum restitutus, pretio restituto fundum recipere potest. Fructus enim in compensationem usurarum penes emptorem remanere placuit. — 8. Minor adversus distractionem eorum pignorum et fiduciarum quas pater obligaverat, si non ita ut oportuit a creditore distractæ sint, restitui in integrum potest.

Tit. X. *De plus petendo.*

Causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate: loco, alibi; summa, plus; tempore, repetendo ante tempus; qualitate, ejusdem speciei rem meliorem postulantes.

Tit. XI. *De satisdando.*

1. Quoties hereditas petitur, satisdatio jure desideratur: et si satisdatio non detur, in petitorem hereditas transfertur. Si petitor satisdare noluerit, penes possessorem possessio remanet: in pari enim causa potior est possessor. — 2. Usufructuarius de utendo usufructu satisdare debet, se perinde usurum ac si ipse paterfamilias uteretur.

Tit. XII. *De judiciis omnibus.*

1. Hi qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de falsis puniuntur. — 2. Ex his, qui ancillam corrupit alienam, aliam reformare cogendus est. — 3. Qui falsum nesciens allegavit, falsi pœna non tenetur. — 4. In caput domini patronive, nec servus, nec libertus interrogari potest. — 5. Prægnantes neque torqueri neque damnari, nisi post editum partum, possunt. — 6. Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eo prohibentur. — 7. Qui de se confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperavit.

Tit. XIII (A). *De judicato.*

1. Qui exhibiturum se aliquem judicio caverit, mortuo eo pro quo caverat, periculo cautionis liberatur. — 2. Filiusfamilias jussu patris manumittere potest, matris non potest. — 3. Is qui album raserit, corruperit, sustulerit, mutaverit, quidve aliud propositum edicendi causa turbaverit, extra ordinem punietur. — 4. Si id quod emptum est, neque tradatur neque mancipetur, venditor cogi potest ut tradat aut mancipet. — 5. Deteriorem servum facit qui fugam suaserit, et qui furtum, et qui mores ejus corpusve corruperit. — 6. Qui ancillam alienam virginem immaturam corruperit, pœna legis Aquiliæ tenebitur.

Tit. XIII. (B) *Si hereditas, vel quid aliud petatur.*

1. In petitione hereditatis ea veniunt, quæ defunctus mortis tempore reliquit, vel ea quæ post mortem ante aditam hereditatem ex ea adquisita sunt.— 2. Possessor hereditatis pretia earum rerum quas dolo alienavit, cum usuris præstare cogendus est.— 3. Rerum ex hereditate alienatarum æstimatio in arbitrio petitoris consistit. — 4. Petitio hereditatis cujus defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non trasmittitur.— 5.* Hereditas pro ea parte peti debet, pro qua ad nos pertinet. Alioquin plus petendi periculum incurrimus, et causam perdimus. — 6.* Qui petit hereditatem, ipse probare debet ad se magis quam ad eum qui possidet, sive ex testamento, sive ab intestato pertinere. — 7.* Eas res quas quis sui juris esse putat, petere potest: ita tamen ut ipsi incumbat necessitas probandi eas ad se pertinere.— 8.* Possessor hereditatis qui ex ea fructus capere vel possidere neglexit, duplam eorum æstimationem præstare cogitur.— 9. Hi fructus in restitutione præstandi sunt petitori, quos unusquisque diligens paterfamilias et honestus colligere potuisset.

Tit. XIV. *De via publica.*

Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem ejus solus compellitur.

Tit. XV. *Si quadrupes damnum intulerit.*

1. Si quadrupes pauperiem fecerit, damnumve dederit, quidve depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni æstimationem subeat, aut quadrupedem dedat: quod etiam lege Pesulania de cane cavetur. — 2. Feram bestiam in ea parte qua populi iter est, colligari prætor prohibet. Et ideo sive ab ipsa, sive propter eam ab alio alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum vel custodem datur: maxime si ex eo homo perierit, vel fuerit læsus. — 3. Ei qui irritatu suo feram bestiam vel quamcumque aliam quadrupedem in se proritaverit, eaque damnum dederit, neque in ejus dominum neque in custodem actio datur.

Tit. XVI. *De finium regundorum.*

In eum qui per vim terminos dejecerit vel amoverit, extra ordinem animadvertitur.

Tit. XVII. *De servitutibus.*

1. Viam, iter, actum, aquæductum, qui biennio usus non est, amisisse videtur. Nec enim ea usucapi possunt, quæ non utendo amittuntur. — 2. Servitus hauriendæ aquæ vel ducendæ biennio omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.

TIT. XVIII. *De familiæ herciscundæ.*

1. Arbiter familiæ herciscundæ plus quam semel dari non potest : et ideo de his quæ divisa eo judicio non sunt, communi dividundo arbiter postulatus partietur.—2. De omnibus rebus hereditariis judex cognoscere debet, celebrata divisione, ut semel de omnibus pronunciet.—3. Judici familiæ herciscundæ convenit, ut ea quæ quis ex communi accepit, ipsa aut æstimationem eorum repræsentet, ut inter coheredes dividi possint. — 4. Judex familiæ herciscundæ nec inter paucos coheredes, sed inter omnes dandus est : alioquin inutiliter datur. — 5. Omnes res quæ sociorum sunt, communi dividundo judicio inter eos separantur.

TIT. XIX. *Quemadmodum actiones per inficiationem duplentur.*

1. Quædam actiones, si a reo inficientur, duplantur, velut judicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni injuria legis Aquiliæ ; item de modo agri, cum a venditore emptor deceptus est.— 2. Ex his causis quæ inficiatione duplantur, pacto decidi non potest.

TIT. XX. *De fidejussore et sponsore.*

Inter fidejussores ex edicto prætoris, si solvendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio dividetur.

Tit. XXI. *De sepulchris et lugendis.*

1. Ob incursum fluminis, vel metum ruinæ, corpus jam perpetuæ sepulturæ traditum, solemnibus redditis sacrificiis, per noctem in alium transferri locum potest.— 2. Corpus in civitatem inferri non licet, ne funestentur sacra civitatis; et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur.— 3. Intra muros civitatis corpus sepulturæ dari non potest, vel ustrina fieri.— 4. Qui corpus sepulturæ traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudaverit, et solis radiis ostenderit, piaculum committit: atque ideo, si honestior sit, in insulam; si humilior, in metallum dari solet.— 5. Qui sepulchrum violaverint, aut de sepulchro aliquid sustulerint, pro personarum qualitate aut in metallum damnantur, aut in insulam deportantur.— 6. Qui sepulchrum alienum effregerit vel aperuerit, eoque mortuum suum alienumve intulerit, sepulchrum violasse videtur.— 7. Vendito fundo, religiosa loca ad emptorem non transeunt, nec in his jus inferre mortuum habet.— 8. Qui monumento inscriptos titulos eraserit, vel statuam everterit, vel quid ex eodem traxerit, lapidem columnamve sustulerit, sepulchrum violasse videtur.— 9. In eo sarcophago vel solo ubi corpus jam depositum est, aliud corpus inferri non potest: et qui intulerit, reus sepulchri violati postulari potest.— 10. Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus ejus aliquid impenderit, recipere id ab herede vel a patre vel a domino potest. — 11. Maritus, id quod in funus uxoris impendit, ex dote retinere potest.— 12. Neque juxta monumentum, ne-

que supra monumentum habitandi jus est; adtactu enim conversationis humanæ piaculum admittitur: et qui contra ea fecerit, pro qualitate personæ, vel opere publico vel exilio multatur.— 13. Parentes et filii majores sex annis anno lugeri possunt; minores, mense; maritus, decem mensibus; et cognati proximioris gradus, octo. Qui contra fecerit, infamium numero habetur.— 14. Qui luget, abstinere debet a conviviis, ornamentis, purpura et alba veste. — 15. Quidquid in funus erogatur, inter æs alienum primo loco deducitur.

LIBER SECUNDUS.

Tit. I. *De rebus creditis et jurejurando.*

1. In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus jusjurandum deferat, audiendus est. Hoc enim et compendio litium, et æquitatis ratione provisum est. — 2. Deferre jusjurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia jusjurandum reo competit. — 3. Si reus cum jurare velit, actor illi necessitatem jurisjurandi remisit, et hoc liquido appareat, actio in eum non datur. — 4. Heredi ejus cum quo contractum est, jusjurandum deferri non potest; quoniam contractum ignorare potest. — 5. Si qui debitum quocumque modo confessus docetur, ex ea re creditori actio non datur, sed ad solutionem compellitur.

Tit. II. *De pecunia constituta.*

Si id quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniæ constitutæ.

Tit. III. *De contractibus.*

Stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondit, velut: Spondes, Spondeo; Dabis, Dabo; Promittis, Promitto; Fidei tuæ erit, Fidei meæ erit. Et tam pure quam sub conditione concipi potest.

Tit. IV. *De commodato, et deposito pignore fiduciave.*

1. Quidquid in rem commodatam ob morbum vel aliam rationem impensum est, a domino recipi potest. — 2. Si facto incendio, ruina, naufragio, aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is cui commodata est; nisi forte cum posset rem commodatam salvam facere, suam prætulit. — 3. Servus vel equus si a latronibus, vel in bello, in aliam causam commodati occisi sunt, actio commodati datur; custodia enim et diligentia rei commodatæ præstanda est. — 4. Si rem æstimatam tibi dedero, ut ea distracta pretium ad me deferres, eaque perierit: siquidem ego te rogavi, meo periculo perit; si tu de vendenda promisisti, tuo periculo perit.

TIT. V. *De pignoribus.*

1. Creditor, si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denuntiare debitori suo debet ut pignus luat, ne à se distrahatur. — 2. Fetus vel partus ejus rei quæ pignori data est, pignoris jure non tenetur, nisi hoc inter contrahentes convenerit. — 3. Compensatio debiti ex pari specie et causa dispari admittitur: velut si pecuniam tibi debeam, et tu mihi pecuniam debeas, aut frumentum aut cetera hujusmodi, licet ex diverso contractu, compensare vel deducere debes. Si totum petas, plus petendo causa cadis.

TIT. VI. *De exercitoribus.*

Filius familias, si voluntate patris navem exerceat, patrem in solidum ob ea quæ salva receperit, obligat.

TIT. VII. *Ad legem Rhodiam.*

1. Levandæ navis gratia jactus cum mercium factus est, omnium intributione sarciatur quod pro omnibus datum est. — 2. Jactu navis levata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, ejus quoque rationem haberi placuit, qui merces salva nave jactavit. — 3. Navi vel arbore vi tempestatis amissa, vectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis causa eruentibus navis salva sit. — 4. Levandæ navis gratia merces in scapham transjectas, atque ideo amissas, intributione earum quæ in navi

salvæ erunt, refici convenit. Nave autem perdita, conservatæ cum mercibus scaphæ ratio non habetur. — 5. Collatio intributionis ob jactum salvâ nave fieri debet.

Tit. VIII. *De institoribus.*

1. Sicut commoda sentimus ex actu præpositi institoris, ita et incommoda sentire debemus. Et ideo qui servum, sive filium filiamve familias, sive ancillam præposuit negotiis vel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum convenitur. — 2. Si quis pecuniæ fenerandæ, agroque colendo, condendis vendendisque frugibus præpositus est, ex eo nomine quod cum illo contractum est, in solidum fundi dominus obligatur, nec interest servus an liber sit. — 3. Quod cum discipulis eorum qui officinis vel tabernis præsunt, contractum est, in magistros vel institores tabernæ in solidum actio dabitur.

Tit. IX. *De in rem verso.*

Servus vel filius familias, si acceptam pecuniam in rem patris vel domini verterit hoc modo, agrum, puta, colendo, domum fulciendo, mancipia vestiendo, mercando, vel creditori solvendo, vel quid tale faciendo, de in rem verso in solidum vel patrem vel dominum obligat, si tamen ob hanc causam pecunia data sit.

Tit. X. *De senatusconsulto Macedoniano.*

Qui filio familias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem

patris ex eo quod vivo patre credidit, cum eo agere non potest.

Tit. XI. *Ad senatusconsultum Velleianum.*

1. In omni genere negotiorum et obligationum, tam pro viris quam pro feminis, intercedere mulieres prohibentur. — 2. Mulier quæ pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium senatusconsulti non pertinet.

Tit. XII. *De deposito.*

1.* Deponere possumus apud alium id quod nostri juris est vel alieni. — 2.* Depositum est quasi diu positum. Servandum est, quod ad breve tempus custodiendum datur. — 3.* Deponere videtur qui in metu ruinæ, incendii, naufragii, apud alium custodiæ causa deponit. — 4.* Deponere videtur et is qui suspectam habens vel minus idoneam custodiam domus, vel vim latronum timens, apud aliquem rem custodiendam commendat. — 5. Si sacculum vel argentum signatum deposuero, et is penes quem depositum fuit me invito contrectaverit, et depositi et furti actio mihi in eum competit — 6.* Ob res depositas dolus tantum præstari solet. — 7. In judicio depositi ex mora fructus veniunt, et usuræ rei depositæ postulantur — 8.* Si quis rem penes se positam apud alium deposuerit, tam ipse directam, quam is qui apud eum deposuit, utilem actionem depositi habere possunt. — 9.* Si pecuniam deposuero eamque in usum tibi commisero, mutuum magis videtur quam depositum, ac per hoc periculo tuo erit.

— 10.* Si rem apud te depositam vendideris, eamque redemeris, postque eam perdideris, semel admisso dolo perpetua depositi actione teneberis. — 11. * Ex causa depositi lege duodecim tabularum in duplum actio datur, edicto prætoris in simplum. — 12. In causa depositi compensationi locus non est; sed res ipsa reddenda est.

Tit. XIII. *De lege commissoria.*

1. Debitor, distractis fiduciis a creditore, de superfluo adversus eum habet actionem. — 2. Quidquid creditor per fiduciarium servum quæsivit, sortem debiti minuit. — 3. Debitor creditori fiduciam vendere non potest; sed aliis, si velit, vendere potest, ita ut ex pretio ejusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipatam sibi emptori præstet. — 4. Si per suppositam personam creditor pignus suum invito debitore comparaverit, emptio non videtur; et ideo quandoque lui potest: ex hoc enim causa pignoris vel fiduciæ finiri non potest. — 5. Si inter creditorem et debitorem convenerit, ut fiduciam sibi vendere non liceat; non solvente debitore creditor denunciare ei solemniter potest, et distrahere. Nec enim ex tali conventione fiduciæ actio nasci potest.

6. Si creditor rem fiduciæ datam uni ex heredibus vel extraneo legaverit, adversus omnes heredes actio fiduciæ competit. — 7. Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda quæ impendit, judicio fiduciæ debitorem habebit obnoxium. — 8. Novissimus creditor priorem, oblata pecunia quo possessio in eum trans-

feratur, dimittere potest. Sed et prior creditor secundum creditorem, si voluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit.

9. Servus si mutuam pecuniam servitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conveniri non potest.

Tit. XIV. *De usuris.*

1. Si pactum nudum de præstandis usuris interpositum sit, nullius est momenti. Ex nudo enim pacto inter cives romanos actio non nascitur. — 2. Usuræ supra centesimam solutæ sortem minuunt: consumpta sorte repeti possunt. — 3. Trajectitia pecunia propter periculum creditoris, quamdiu navigat navis, infinitas usuras recipere potest. — 4. Usuræ quæ centesimam excedunt, per errorem solutæ repeti possunt. — 5. Si quis pignora debitoris citra auctoritatem judicantis abduxerit, violentiæ crimen admittit. — 6. Tutor in usuras non convenitur, si pecuniam pupillarem ideo non collocavit, quod idonea nomina non habeat, quibus pecunia collocaretur: cujus rei contestatio apud præsidem provinciæ deponenda est.

Tit. XV. *De mandatis.*

1. Ob subitam valetudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam et inanes rei actiones, integra adhuc causa mandati negotio renunciari potest. — 2. Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparavero, et si rem postea accipere nolis, mandati actio mihi adversus te

competit. Non enim tantum quod impensum est, sed et usuras ejus consequi possum. — 3. Certo pretio rem jussus distrahere, si minoris vendiderit, mandati judicio pretii summa poterit integrari; venditionem dissolvi non placuit.

Tit XVI. *Pro socio.*

Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur, nisi quid culpa socii vel fraude eversum sit.

Tit. XVII. *Ex empto et vendito.*

1. Venditor, si ejus rei quam vendiderit dominus non sit, pretio accepto, auctoritatis manebit obnoxius. Aliter enim non potest obligari. — 2. Si res simpliciter traditæ evincantur, tanto venditor emptori condemnandus est, quanto si stipulatione pro evictione cavisset. — 3. Res empta, mancipatione et traditione perfecta, si evincatur, auctoritatis venditor duplo tenus obligatur. — 4. Distracto fundo, si quis de modo mentiatur, in duplo ejus quod mentitus est, officio judicis æstimatione facta convenitur. — 5. Redhibitio vitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens vitium. — 6. Si ut servum quis pluris venderet, de artificio ejus vel peculio mentitus est, actione ex empto conventus quanto minoris valuisset, emptori præstare compellitur, nisi paratus sit eum redhibere. — 7. Ex die emptionis, si pretium numeratum sit, et fructus et operæ servorum et fetus pecorum et ancillarum partus ad emptorem pertinent. — 8. Fundum alienum mihi vendidisti, postea idem ex causa lu-

crativa meus factus est, competet mihi adversus te ad pretium recuperandum actio ex empto. — 9. Post rem traditam, nisi emptor pretium statim exsolvat, usuras ejus præstare cogendus est. — 10. Mutus emere et vendere potest; furiosus autem neque emere neque vendere potest. — 11. Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium dominus, sed et ea quæ per fugam abstulit reddere cogetur. — 12* Heredibus debitoris adversus creditorem qui pignora vel fiducias distraxit, nulla actio datur, nisi a testatore inchoata ad eos transmissa sit. — 13. Cum probatio prioris fugæ deficit, servi responsioni credendum est. In se enim interrogari, non pro domino aut in dominum videtur. — 14. In eo contractu qui ex bona fide descendit, instrumentorum oblatio sine causa desideratur, si quo modo veritas de fide contractus possit ostendi. — 15. Fundus ejus esse videtur, cujus nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus. — 16. Electo reo principali, fidejussor vel heres ejus liberatur. Non idem in mandatoribus observatur.

Tit. XVIII. *De locato et conducto.*

1. Homo liber qui statum suum in potestate habet, et pejorare eum et meliorem facere potest, atque ideo operas suas diurnas nocturnasque locat. — 2. Fundi deterioris facti et cultura non exercitati, et ædificiorum non refectorum culpa arbitrio judicis domino a conductore sarciri potest.

TIT. XIX. *De nuptiis.*

1. Sponsalia tam inter puberes, quam inter impuberes contrahi possunt. — 2. Eorum qui in potestate patris sunt, sine voluntate ejus matrimonia jure non contrahuntur; sed contracta non solvuntur. Contemplatio enim publicæ utilitatis privatorum commodis præfertur. — 3.* Inter parentes et liberos jure civili matrimonia contrahi non possunt, nec filiam sororis aut neptem ducere possumus; proneptem ætatis ratio prohibet. — 4.* Adoptiva cognatio impedit nuptias inter parentes et liberos omnimodo; inter fratres, eatenus quatenus capitis minutio non intervenit. — 5.* Nec socrum nec nurum, privignam nec novercam aliquando citra pœnam incesti uxorem ducere licet; sicut nec amitam aut materteram. Sed vel cognatam contra interdictum duxerit, remisso mulieri juris errore, ipse pœnam adulterii legis Juliæ patitur, non etiam ducta. — 6. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest, contubernium potest. — 7. Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt, sed contractum matrimonium furore non tollitur. — 8. Vir absens uxorem ducere potest; femina absens nubere non potest. — 9. Libertum qui nuptias patronæ vel uxoris filiæque patroni affectaverit, pro dignitate personæ metalli pœna vel operis publici coerceri placuit.

TIT. XX. *De concubinis.*

Eo tempore quo quis uxorem habet, concu-

binam habere non potest. Concubina igitur ab uxore solo dilectu separatur.

TIT. XXI (A). *De mulieribus quæ se servis alienis junxerint, vel ad senatusconsultum Claudianum.*

1. Si mulier ingenua civisque romana vel latina alieno se servo conjunxerit, si quidem invito et denuntiante domino in eodem contubernio perseveraverit, efficitur ancilla. — 2. Si servo pupilli ingenua mulier se conjungat, denuntiatione tutoris efficitur ancilla. — 3. Mulier, etsi *deferre non possit*, tamen ei quæ se servo junxerit, denuntiando adquirit ancillam. — 4. Procurator et filius familias et servus, jussu patris aut domini denuntiando, faciunt ancillam. — 5. Si peculiari servo filii familias libera se mulier conjunxerit, nulla discretione paternæ voluntatis, jure solemni decurso, adquiret ancillam. — 6. Liberta sciente patrono alieni servi secuta contubernium, ejus qui denuntiavit, efficitur ancilla. — 7. Liberta, si ignorante patrono servo se alieno conjunxerit, ancilla patroni efficitur, ea conditione ne aliquando ab eo ad civitatem romanam perducatur. — 8. Filii familias servo, quem e castrensi peculio habet, si se ingenua mulier conjunxerit, ejus denuntiatione efficitur ancilla. — 9. Filia familias si, invito vel ignorante patre, servo alieno se junxerit, etiam post denuntiationem statum suum retinet; quia facto filiorum pejor conditio parentum fieri non potest. — 10. Filia familias si, jubente patre, invito domino, servi alieni contubernium secuta sit, ancilla efficitur; quia parentes deteriorem

filiorum conditionem facere possunt. — 11. Liberta, servi patroni contubernium secuta, etiam post denuntiationem in eo statu manebit; quia domum patroni videtur deserere noluisse. — 12. Errore quæ se putavit ancillam, atque ideo alieni servi contubernium secuta est, postea liberam se sciens in contubernio eodem perseveraverit, efficitur ancilla. — 13. Si patrona servo liberti sui se conjunxerit, etiam denuntiatione conventam ancillam fieri non placuit. — 14. Mulier ingenua quæ se sciens servo municipum junxerit, etiam citra denuntiationem ancilla efficitur: non idem si nesciat. Nescisse autem videtur, quæ comperta conditione contubernio se abstinuit, aut libertum putavit. — 15. Libera mulier, contubernium ejus secuta, qui plures dominos habuit, ejus fit ancilla qui prior denuntiavit; nisi forte ab omnibus factum sit. — 16. Si mater servo filii se junxerit, non tollit senatusconsultum Claudianum erubescendam matris etiam in re turpi reverentiam, exemplo ejus quæ se servo liberti sui conjunxerit. — 17. Tribus denuntiationibus conventa, etsi ex senatusconsulto facta videatur ancilla, domino tamen adjudicata citra auctoritatem interpositi per præsidem decreti non videtur; ipse enim debet auferre, qui dare potest libertatem. — 18. Filia familias, mortuo patre, si in servi contubernio perseveraverit, pro tenore senatusconsulti conventa efficitur ancilla.

Tit. XXI (B). *De dotibus.*

1. Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium, et ideo vel ante nuptias vel post nuptias dari potest. Sed ante nuptias data earum expe-

etat adventum. — 2. Lege Julia de adulteriis cavetur, ne dotale prædium maritus invita uxore alienet.

Tit. XXII. *De pactis inter virum et uxorem.*

1. Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni ejus quo factum est divortium. — 2. Omnibus pactis stipulatio subjici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

Tit. XXIII. *De donationibus inter virum et uxorem.*

1. Mortis causa donatio est, quæ impendente metu mortis fit, ut est valetudinis, peregrinationis, navigationis vel belli. — 2. Manumissionis gratia inter virum et uxorem donatio favore libertatis recepta est, vel certe quod nemo ex hoc fiat locupletior: ideoque servum manumittendi causa invicem sibi donare non prohibentur. — 3. Inter virum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest. — 4. Inter virum et uxorem contemplatione donationis imaginaria venditio contrahi non potest. — 5. Si inter virum et uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto cui donatum est, ad eum res redit qui donaverat. — 6. Quocunque tempore contemplatione mortis inter virum et uxorem donatio facta est, morte secuta convalescit.

Tit. XXIV. *De liberis agnoscendis.*

1. Si serva conceperit, et postea manumissa

pepererit, liberum parit. — 2. Si libera conceperit, et ancilla facta pepererit, liberum parit. Id enim favor libertatis exposcit. — 3. Si ancilla conceperit, et medio tempore manumissa sit, rursus facta ancilla pepererit, liberum parit. Media enim tempora libertati prodesse, non nocere etiam possunt. — 4. Ex ea muliere natus quæ ex causa fideicommissi manumitti debuit, si post moram libertati factam nascatur, ingenuus nascitur. — 5. Si mulier divortio facto gravidam se sciat, intra tricesimum diem viro denuntiare debet, vel patri ejus, ut ad ventrem inspiciendum observandumque custodes mittant: quibus missis, partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere. — 6. Si prægnantem se esse mulier non denuntiaverit, vel custodes ventris missos non admiserit, liberum est patri vel avo natum non alere. Ceterum negligentia matris, quominus suus patri heres sit, obesse non debet. — 7. Si mulier se ex viro prægnantem negat, permittitur marito ventrem inspicere, et ventri custodes dare. — 8. Venter inspicitur per quinque obstetrices, et quod maxima pars earum denuntiaverit, pro vero habetur. — 9. Obstetricem quæ partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

Tit. XXV. *Quemadmodum filii sui juris efficiuntur.*

1. Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate: postliminio vero reversus tam filios quam omnia sui juris in potestatem recipit, ac si nunquam ab hostibus captus sit. — 2. Singulæ mancipationes vel iisdem vel

aliis testibus fieri possunt, vel eadem die, vel intermisso tempore.— 3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest.— 4. Apud magistratus municipales, si habeant legis actionem, emancipari et manumitti potest.—5. Filius familias emancipari invitus non cogitur.

Tit. XXVI. *De adulteriis.*

1. Capite secundo legis Juliæ de adulteriis permittitur patri, tam adoptivo quam naturali, adulterum cum filia cujuscunque dignitatis domi suæ vel generi sui deprehensum sua manu occidere.— 2. Filius familiæ pater si filiam in adulterio deprehenderit, verbis quidem legis prope est ut non possit occidere; permitti tamen ei debet ut occidat.— 3. Rursusque capite quinto legis Juliæ cavetur, ut adulterum deprehensum viginti horis, attestando vicinos, retinere liceat.— 4. Maritus in adulterio deprehensos, non alios quam infames et eos qui corpore quæstum faciunt, servos etiam *et libertos*, excepta uxore quam prohibetur, occidere potest.— 5. Maritum, qui uxorem deprehensam cum adultero occidit, quia hoc impatientia justi doloris admisit, lenius puniri placuit.—6. Occiso adultero dimittere statim maritus debet uxorem; atque ita triduo proximo profiteri cum quo adultero et in quo loco uxorem deprehenderit.—7. Inventam in adulterio uxorem maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suæ deprehendat.— 8. Eum qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.—9. Servi vero tam mariti quam uxoris in causa adulterii torqueri possunt: nec

his libertas sub specie impunitatis data valebit. —10. Duos uno tempore uxoris adulteros accusari posse sciendum est: plures vero non posse. —11. Cum his quæ publice mercibus vel tabernis exercendis procurant, adulterium fieri non placuit. — 12. Qui masculum liberum invitum stupraverit, capite punietur. — 13. Qui voluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum multatur, nec testamentum ei ex majore parte facere licet. — 14. Adulterii convictas mulieres dimidia parte dotis, et tertia parte bonorum, ac relegatione in insulam placuit coerceri. Adulteris vero viris, pari in insulam relegatione, dimidiam bonorum partem auferri, dummodo in diversas insulas relegentur. — 15. Incesti pœnam, quæ in viro in insulam deportatio est, mulieri placuit remitti; hactenus tamen, quatenus lege Julia de adulteriis non apprehenditur. — 16. Ancillarum sane stuprum, nisi deteriores fiant, aut per eas ad dominam affectet, citra noxam habetur. — 17. In causa adulterii dilatio postulata impartiri non potest.

Tit. XXVII. *De excusationibus tutorum.*

1. Inimicitiæ capitales quas quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupilli comittantur. — 2. Ad curam ejus cujus quis tutelam administravit, invitus vocari non potest.

Tit. XXVIII. *De potioribus nominandis.*

1. Non recte potiorem videtur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit. — 2.

Potior quis esse debet, non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

Tit. XXIX. *Qui potiores nominari non possint.*

Libertus quem pater tutorem dedit, si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adjungi illi curator potest.

Tit. XXX. *Ad orationem divi Severi.*

Dolo tutoris curatorisve detecto, in duplum ejus pecuniæ condemnatione conveniuntur, qua minorem fraudare voluerunt.

Tit. XXXI. *De furtis.*

1. Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat. — 2. Furtorum genera sunt quatuor: manifesti, nec manifesti, concepti, et oblati. Manifestus fur est, qui in faciendo deprehensus est, et qui intra terminos ejus loci unde quid sustulerat deprehensus est, vel antequam ad eum locum quo destinaverat, perveniret. Nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non potest. — 3. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum quæsitum et inventum est. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud se inveniretur. — 4. Furti actione is agere potest, cujus interest rem non perdidisse. — 5. Concepti is agere potest, qui rem concepit et invenit. Oblati is agere potest, penes quem res concepta et inventa est. — 6. Manifesti furti actio, et nec manifesti, et concepti,

et oblati, heredi quidem competit, sed in heredem non datur. — 7. Servus qui furtum fecerit, damnumve dederit, nisi id pro sui quantitate dominus sarcire sit paratus, noxæ dedi potest. — 8. Si servus furtum fecerit, deinde manumissus fuerit aut alienatus, cum ipso manumisso vel emptore agi potest. Noxa enim caput sequitur. — 9. Filius familias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur; quia in omnibus noxa caput sequitur. — 10. Non tantum qui furtum fecerit, sed etiam is cujus opera aut consilio furtum factum fuerit, furti actione tenebitur. — 11. Rei hereditariæ, antequam ab herede possideatur, furtum fieri non potest. — 12. Qui meretricem libidinis causa rapuit et celavit, eum quoque furti actione teneri placuit. — 13. Furti manifesti actio, præter pœnam quadrupli, ipsius rei persecutionem genere vindicationis et condictionis continet. — 14. Furti oblati actio adversus eum qui obtulit, tripli est pœna, et ipsius rei repetitio. — 15. Furti quocunque genere condemnatus, famosus efficitur. — 16. Quæcunque in caupona, vel in meritorio stabulo, diversoriove perierint, in exercitores eorum furti actio competit. — 17. Si res vendita ante traditionem subrepta sit, emptor et venditor furti agere possunt; utriusque enim interest rem tradi vel tradere. — 18. Si quid in nave rateve perierit, furti actio in exercitorem navis datur. — 19. Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit: quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest. — 20. Pater vel dominus de ea re quæ filio familias vel servo subrepta est, furti agere potest. Interest enim ei deferri actionem,

qui de peculio convenitur. — 21. Si rem quam tibi commodavi, postea subripui, furti actio competere tibi non poterit. Rei enim nostræ furtum facere non possumus. — 22. Qui furtum quæsiturus est, antequam quærat, debet dicere quid quærat, et rem suo nomine et specie designare. — 23. Si cum furtum quis quærit, damnum injuriæ dederit, actione legis Aquiliæ tenebitur. — 24. Ob indicium comprehendendi furis præmium promissum jure debetur. — 25. Sive segetes per furtum, sive quælibet arbores cæsæ sint, in duplum ejus rei nomine reus convenitur. — 26. Si servum communem quis furatus sit, socio quoque furti actio dabitur. — 27. Qui pro derelicto rem jacentem occupavit, furtum non committit; tametsi *non* a domino derelinquendi animo relictam. — 28. Si servus furtum fecerit cum domino, præter rei condictionem furti actio in dominum datur. — 29. Fullo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur; quia non in eam causam videntur accepta. — 30. Frugibus ex fundo subreptis, tam colonus quam dominus furti agere possunt; quia utriusque interest rem persequi. — 31. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur; et si suppressit, pœna legis Faviæ coercetur. — 32. Qui tabulas cautionesve subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur. Nec interest cancellatæ, necne sint; quia ex his debitum solutum interest comprobari. — 33. Qui servo fugæ consilium dedit, furti quidem actione non tenetur, sed servi corrupti. — 34. Res subrepta si in domini pote-

statem reversa sit, cessat furti actio. — 35. Qui furandi animo conclave effregit vel aperuit, sed nihil abstulit, furti actione conveniri non potest; injuriarum potest. — 36. Qui rem suam furatur, ita demum furti actione non tenetur, si alteri ex hoc non noceatur. — 37. Servus qui in fuga est, a domino quidem possidetur; sed dominus furti actione ejus nomine non tenetur, quia in potestate eum non habet.

Tit. XXXII. *De operis libertorum.*

Egentem patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est pro modo facultatum suarum.

LIBER TERTIUS.

Tit. I. *De carboniano edicto.*

Si fratri puberi controversia fiat, an pro parte impuberis differri causa debeat, variatum est. Sed magis est, ut differri non debeat.

Tit. II. *De bonis liberti.*

1. In bonis liberti prior est patronus, quam filius alterius patroni. Itemque prior est filius patroni, quam nepos alterius patroni. — 2. Libertus duos patronos heredes instituit, alter eorum vivo liberto moritur, is qui superest con-

tra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat.—3. Libertorum hereditas in capita, non in stirpes dividitur: et ideo si unius patroni duo sint liberi, alterius quatuor, singuli viriles, id est, æquales portiones habebunt. — 4. Patronus, vel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti, æs alienum liberti pro portionibus exsolvere cogantur.

TIT. III. *De lege Fabiana.*

Ea quæ in fraudem patroni a liberto quoquomodo alienata sunt, fabiana formula tam ab ipso patrono quam a liberis ejus revocantur.

TIT. IV (A). *De testamentis.*

1. Testamentum facere possunt masculi post completum XIV annum, feminæ post duodecimum.— 2. Spadones eo tempore testamentum facere possunt, quo plerique pubescunt, id est, anno decimo octavo.— 3. Filius familias qui militavit, de castrensi peculio tam communi quam proprio jure testamentum facere potest. Castrense autem peculium est, quod in castris adquiritur, vel quod proficiscenti ad militiam datur. — 4. Cæcus testamentum potest facere, quia accire potest adhibitos testes, et audire sibi testimonium perhibentes.— 5. Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.— 6. Mulieri quæ luxuriose vivit, bonis interdici potest.— 7. Moribus per prætorem bonis interdicitur, hoc modo: QUANDO TUA BONA PATERNA AVITAQUE NEQUITIA TUA DISPERDIS, LIBEROSQE TUOS AD EGESTATEM PERDUCIS, OB EAM REM TIBI EA

RE COMMERCIOQUE INTERDICO. — 8. Qui ab hostibus captus est, testamentum quasi servus facere non potest. Sane valet testamentum id quod ante captivitatem factum est, si revertatur, jure postliminii: aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliæ, qua lege etiam legitimæ tutelæ hereditatesque firmantur. — 9. In insulam relegatus, et in opus publicum ad tempus damnatus, quia retinent civitatem, testamentum facere possunt, et ex testamento capere. — 10. Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent. Superflua enim facta prodesse juri tantum, nocere non possunt. — 11. In adversa corporis valetudine mente captus, eo tempore testamentum facere non potest. — 12. Prodigus recepta vitæ sanitate, ad bonos mores reversus, et testamentum facere et ad testamenti solemnia adhiberi potest. — 13. Ex his qui ad testamentum adhibentur, si qui sint qui latine nesciant vel non intelligant, sed tamen sentiant cui rei intersint, adhibiti non vitiant testamentum.

Tit. IV (B). *De institutione heredum.*

1. Conditionum duo sunt genera: aut enim possibilis est, aut impossibilis. Possibilis est, quæ per rerum naturam admitti potest; impossibilis, quæ non potest. Quarum ex eventu altera expectatur, altera submovetur. — 2. Conditiones contra leges et decreta principum vel bonos mores adscriptæ, nullius sunt momenti: veluti, SI UXOREM NON DUXERIS, SI FILIOS NON SUSCEPERIS, SI HOMICIDIUM FECERIS, SI BARBARO HABITU PROCESSERIS, et his similia. — 3. Quoties non apparet quis sit heres institutus, institu-

tio non valet. Quod evenit, si testator plures amicos unius nominis habeat. — 4. Heredes aut instituti, aut substituti dicuntur. Instituuntur primo gradu; substituuntur secundo vel tertio scripti. — 5. Substituere quis pure et sub conditione potest, et tam suis quam extraneis, tam puberibus quam impuberibus. — 6. In quo vult uncias testator hereditatem suam dividere potest. Impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem æquis portionibus veniunt. — 7. Servus alienus cum libertate heres institutus, institutionem non infirmat; sed libertas, ut alieno, supervacue data videtur. — 8. Filio et extraneo æquis partibus heredibus, institutis, si præterita adcrescat, tantum suo avocabit, quantum extraneo. Si vero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit. — 9. Talis est postumorum institutio, SI QUI POST MORTEM MEAM POSTUMI NATI FUERINT, HEREDES SUNTO: si vivo eo nascantur, rumpunt testamentum. — 10. Nepos postumus, qui in locum patris succedere potest, ab avo aut heres instituendus est aut nominatim exheredandus, ne agnascendo rumpat testamentum. — 11. Qui semel constituit ad se hereditatem pertinere, aut se rebus ejus immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

TIT. V. *De senatusconsulto Silaniano.*

1. Hereditas ejus qui a familia occisus esse dicitur, aute habitam quæstionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari. — 2. Occisus videtur non tantum qui per vim aut per cædem interfectus est, velut jugulatus aut præ-

cipitatus, sed et is qui veneno necatus dicitur: honestati enim heredis convenit, qualemcumque mortem testatoris inultam non prætermittere.— 3. Domino occiso, de ea familia quæstio habenda est, quæ intra tectum fuerit, vel certe extra tectum cum domino, eo tempore quo occidebatur.— 4. Qui occisus dicitur, si constet eum sibi quoquomodo manus intulisse, de familia ejus quæstio non est habenda, nisi forte prohibere potuit, nec prohibuit.— 5. Neroniano senatusconsulto cavetur, ut occisa uxore etiam de familia viri quæstio habeatur: idemque ut juxta uxoris familiam observetur, si vir dicatur occisus.— 6. Servi qui sub eodem tecto fuerint ubi dominus perhibetur occisus, et torquentur et puniuntur, etsi testamento occisi manumissi sint. Sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt.— 7. Servi de proximo si, cum possent ferre, auditis clamoribus auxilium domino non tulerunt, puniuntur.— 8. Servos qui in itinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit.— 9. Habetur de familia quæstio, etsi heres testatorem occidisse dicatur: nec interest an extraneus, an ex liberis sit.— 10. Hereditas a fisco ut indignis aufertur his primum qui, cum interfectus esset testator, apertis tabulis testamenti, vel ab intestato adierunt hereditatem, bonorumve possessionem acceperunt; amplius his et in centum millia sestertiorum pœna irrogatur: nec refert a quibus pater familias, nec quemadmodum occidatur.— 11. In disponenda eorum quæstione, quorum dominus dicitur interemptus, hic ordo servatur: primum ut constet occisum

dominum, deinde ut liqueat de quibus ea quæstio habenda sit, atque ita de reis inquirendum.— 12. Etsi percussor certus sit, tamen de familia habenda quæstio est, ut cædis mandator inveniri possit.— 13. Omnibus qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut indignis aufertur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit cautum.— 14. Sive falsum, sive ruptum, sive irritum dicatur esse testamentum, salva eorum disceptatione, scriptus heres jure in possessionem mitti desiderat.— 15. Si inter heredem institutum et substitutum controversia sit, magis placuit eum in possessionem rerum hereditariarum mitti, qui primo loco scriptus est. — 16. Scriptus heres, ut statim in possessionem mittatur, jure desiderat. Hoc post annum impetrare non poterit.— 17. In eo testamento heres scriptus, quod nec ut oportuit oblatum, nec publice recitatum est, in possessionem mitti frustra desiderat.— 18. In possessionem earum rerum quas mortis tempore testator non possedit, heres scriptus priusquam jure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.

Tit. VI. *De legatis.*

1. Per præceptionem uni ex heredibus nummi legati, qui domi non erant, officio judicis familiæ erciscundæ a coheredibus præstabuntur.

2. Ante heredis institutionem legari non potest: inter medias heredum institutiones, sive alter, sive uterque adeat, potest. — 3. Interdum dimidium, interdum totum debetur: dimidium, si per vindicationem legatum sit; totum, si per damnationem.* Post diem legati cedentem,

actio quæ inchoata non est, ad heredem non transmittitur. — 4. Communi servo cum libertate, et sine libertate legari potest, totumque legatum socio testatoris adquiritur. — 5. Post mortem heredis legari non potest, quia nihil ab herede heredis relinqui potest. — 6. In mortis tempus, tam suæ quam heredis ejus, legata conferri possunt hoc modo: LUCIO TITIO CUM MORIETUR, DO LEGO, aut: HERES MEUS DARE DAMNAS ESTO. — 7. Per vindicationem legatum, etsi nondum constituerit legatarius ad se pertinere, atque ita post apertas tabulas ante aditam hereditatem decesserit, ad heredem suum transmittit. — 8. Si res obbligata creditori, cujus causam testator non ignoravit, per damnationem legata sit, luitio ad heredis sollicitudinem spectat. — 9. Servo fataliter interempto, legatarii damnum est, quia legatum nulla culpa heredis intercidit. — 10. Damnari heres potest, ut alicui domum extruat, aut ære alieno eum liberet. — 11. Sinendi modo, tam corporales res, quam quæ in jure consistunt, legari possunt: et ideo debitori id quod debet, recte legatur. — 12. Ejus rei quæ legata est, exemplo heredis, partem agnoscere, partem repudiare legatarius non potest. — 13. Legatum nisi rei certæ sit et ad certam personam deferatur, nullius est momenti. — 14. Si quis sibi et Titio legatum adscripserit, magis est ut totum legatum ad conjunctum pertineat. — 15. Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, ut suspectus a tutela removendus est, ad quam ultro videtur affectasse. — 16. Rem legatam testator, si postea pignori vel fiduciæ dederit, ex eo voluntatem mutasse non videtur. — 17. Ususfructus uniuscujusque rei

legari potest, et aut ipso jure constituetur, aut per heredem præstabitur. Ex causa quidem damnationis, per heredem prestabitur; ipso autem jure, per vindicationem. — 18. Furiosi et ægrotantis et infantis ususfructus utiliter relinquitur. Horum enim alius resipiscere, alius convalescere, alius crescere potest. — 19. Ancillæ usufructu legato, partus ejus ad fructuarium non pertinent. — 20. Gregis usufructu legato, grege integro manente, fetus ad usufructuarium pertinent: salvo eo ut quidquid gregi deperierit, ex fetibus impleatur. — 21. Areæ usufructu legato, ædificia in ea constitui non possunt. — 22. Accessio alluvionum ad fructuarium fundum, quia fructus fundi non est, non pertinet: venationis vero et aucupii reditus ad fructuarium pertinet. — 23. Servos nec torquere, neque flagellis cædere, neque in eum casum facto suo perducere usufructuarius potest, quo deteriores fiant. — 24. Fructu legato, si usus non adscribatur, magis placuit usumfructum videri adscriptum. Fructus enim sine usu esse non potest. — 25. Si alteri usus, alteri fructus legatus sit, fructuarius in usum concurrit: quod in fructu usuarius facere non potest. — 26. Cum conjunctim duobus usumfructum do lego, legatum altero mortuo ad alterum in solidum pertinebit. — 27. Usufructu legato, de modo utendi cautio a fructuario solet interponi: et ideo perinde omnia se usurum, ac si optimus pater familias uteretur, fidejussoribus oblatis cavere cogetur. — 28. Ususfructus amissus ad proprietatem recurrit. Amittitur autem quinque modis: capitis minutione, rei mutatione, non utendo, in jure cessione, dominii comparatione. — 29. Capitis minutione

amittitur, si in insulam fructuarius deportetur, vel si ex causa metalli servus pœnæ efficiatur, aut si statum ex adrogatione vel adoptione mutaverit. — 30. Non utendo amittitur ususfructus, si possessione fundi biennio fructuarius non utatur, vel rei mobilis anno. — 31. Rei mutatione amittitur ususfructus, si domus legata incendio conflagraverit, aut ruina perierit, licet postea restituatur. — 32. In jure cessione amittitur ususfructus, quoties domino proprietatis eum fructuarius in jure cesserit. — 33. Finitur ususfructus aut morte, aut tempore: morte, cum usufructuarius moritur; tempore, quoties ad certum tempus ususfructus legatur, velut biennio aut triennio. — 34. Fundo vel servo legato, tam fundi instrumentum, quam servi peculium ad legatarium pertinet. — 35. Quærendorum fructuum causa esse videntur, qui opus rusticum faciunt, et monitores et villici et saltuarii: item boves aratorii, aratra, bidentes, et falces putatoriæ; frumentum quoque ad sementem repositum. — 36. Cogendorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, velut corbes, alvei, falces messoriæ et fenariæ, item molæ olivariæ. — 37. Conservandorum fructuum causa comparata instrumento cedunt, velut dolia, cupæ, vehicula rustica, cibaria, pistores, asini, focariæ; item ancillæ quæ vestimenta rusticis faciunt: scotra quoque et sutor continebuntur. — 38. Uxores eorum qui operantur, magis est ut instrumento cedant. Pecora quoque, et pastores eorum, stercorandi causa parata instrumento continentur. — 39. Ea autem quæ custodiæ magis causa, quam ad usus patris familiæ eo delata sunt, instrumenti nomine non conti-

nentur. — 40. Uxores eorum qui mercedes præstare consueverunt, neque instructionis neque instrumenti appellatione continentur. — 41. Piscationis et venationis instrumentum ita demum instrumento fundi continetur, si ex his maxime fundi reditus cogatur. — 42. Fructus percepti instrumento fundi ita demum cedunt, si ibidem absumi a testatore consueverant. — 43. Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis, quæ ibi sunt legato, semina quoque et cibaria debebuntur. — 44. Fundo cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis quæ ibi sunt, legato tam supellex quam æramentum, itemque argentum et vestes quæ ibi pater familias instruendi gratia habere solet, debebuntur. Item ea mancipia quæ usui patris familias esse solent. Itemque aves et pecora quæ instruendarum epularum gratia in fundo comparata sunt, exceptis his quæ ibi custodiæ causa deposita sunt. — 45. Fundo legato UTI OPTIMUS MAXIMUSQUE EST, retia apraria et cetera venationis instrumenta continebuntur : quæ etiam ad instrumenta pertinent, si quæstus fundi ex maxima parte in venationibus consistat. — 46. Fructus qui solo cohærebant mortis testatoris tempore, ad legatarium pertinent : ante percepti, ad heredem. — 47. Fundo legato cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere. — 48. Actor, vel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet, nisi eum ad jus ejus fundi testator voluerit pertinere. — 49. Adjunctiones quas fundo legato testator

ex diversis emptionibus applicaverat, legatario cedere placuit. — 50. Instructo prædio legato, fabri ferrarii, item tignarii, putatores, et qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt. — 51. Instructo fundo legato, libri quoque et bibliothecæ quæ in eodem fundo sunt, legato continentur. —52. Servum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatum, ad legatarium placuit pertinere. — 53. Fundo ita ut possederat legato, mancipia tam urbana quam rustica, itemque aurum et vestes quæ eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent. — 54. Pascua quæ postea comparata ad fundum legatum testator adjunxerat, si ejus appellatione contineantur, ad legatarium pertinent. — 55. Quidquid in eadem domo quam instructam legavit, pater familias perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit. — 56. Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior vel tuta ab incendio præstatur: tegulæ, specularia et vela legato continebuntur. Item æramenta, lecti, culcitæ, pulvini, subsellia, cathedræ, mensæ, armaria, delphicæ, pelves, conchæ, aquiminalia, candelabra, lucernæ, et similia quacunque materia expressa. —57. Domo legata, balneum ejus quod publice præbetur, nisi alias separetur, legato cedit. — 58. Domo cum omni jure suo, sicut instructa est, legata, urbana familia, item artifices et vestiarii et zetarii et aquarii, eidem domui servientes, legato cedunt. — 59. Omnibus quæ in domo sunt legatis, cautiones debitorum, rationesque servorum legato cedunt. — 60. Mobilibus legatis, aurum vel argentum non debetur, nisi de his quoque

manifeste sensisse testatorem possit ostendi. — 61. Instrumento cauponio legato, ea debentur quæ in cauponis usum parata sunt, velut vasa in quibus vinum defunditur: escaria quoque et pocularia vasa debentur. Sane ministri earum rerum legato non cedunt. — 62. Instrumento medici legato, collyria et emplastra et apparatus omnis conficiendorum medicamentorum, itemque ferramenta legato cedunt. — 63. Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria et temperandorum colorum vasa debebuntur. — 64. Pistoris instrumento legato, cribra, asini, molæ, et servi qui pistrinum exercent, item machinæ quibus farinæ subiguntur, legato cedunt. — 65. Instrumento balneatorio legato, balneator ipse, et scamna et hypodia, fistulæ, miliaria, epistomia, rotæ aquariæ, jumenta quoque quibus ligna deferuntur, legato cedunt. — 66. Instrumento piscatoris legato, et retia et nassæ et fuscinæ et naviculæ, hami quoque et cetera ejusmodi usibus destinata debentur. — 67. Supellectile legata, capsæ, armaria, non solum librorum, aut quæ vestis ponendæ gratia parata sint, debebuntur, sed et byssina et crystallina et argentea et vitrea vasa, tam escaria quam pocularia, et vestes stratoriæ legato cedunt.

68. Villis vel agris separatim legatis, alterum alteri cedit. — 69. Servis legatis, ancillæ quoque debebuntur; non item servi legatis ancillis. Sed ancillarum appellatione tam virgines quam servorum pueri continentur, iis scilicet exceptis quæ fiduciæ datæ sunt. — 70. Servis amanuensibus legatis, omnes qui ex conversatione urbana et in ministerio fuerint, debebuntur, nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusti-

cum transferantur.— 71. Venatores servi vel aucupes, an inter urbana ministeria contineantur, dubium remansit, et ideo voluntatis est quæstio: tamen si instruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur.— 72. Muliones et institores inter urbana ministeria continentur; item obsonatores, et vestiarii, et cellarii, et cubicularii, et arcarii, et coqui, placentarii, tonsores, pistores, lecticarii, stabularii.— 73. Pecoribus legatis, quadrupedes omnes continentur quæ gregatim pascuntur.— 74. Jumentis legatis, boves non continentur. Equis vero legatis, equas quoque placuit contineri. Ovibus autem legatis, agni non continentur, nisi annales sint. — 75. Grege ovium legato, arietes etiam continentur.— 76. Avibus legatis, anseres, phasiani, gallinæ et aviaria debebuntur. An autem phasianarii et pastores anserum, voluntatis quæstio est.— 77. Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam vinum, palmæ, caricæ, uvæ passæ debebuntur. Sed in hoc quoque voluntatis est quæstio, quia et in specie pomorum comprehendi possunt.— 78. Frugibus legatis, tam legumina quam ordeum et triticum continentur.— 79. Veste legata, ea cedunt quæ ex lana et lino texta sunt: item serica et bombycina, quæ tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi injiciendique causa parata sunt: pelles quoque indutoriæ continebuntur.— 80. Veste virili legata, ea tantummodo debebuntur, quæ ad usum virilem salvo pudore attinent. Stragula quoque huic legato cedunt.— 81. Muliebri veste legata, omnia quæ ad usum muliebrem spectant, debebuntur.— 82. Lana legata, sive succida sive lota sit, sive pectinata sive versi-

coloria, legato cedit. Purpura vero, aut stamen subtemenve hoc nomine non continentur.— 83. Mundo muliebri legato, ea cedunt per quæ mundior mulier lautiorque efficitur: velut speculum, conchæ, situli; item buxides, unguenta, et vasa in quibus ea sunt; item sella balnearis, et cetera ejusmodi.— 84. Ornamentis legatis, ea cedunt per quæ ornatior efficitur mulier: veluti annuli, catenæ, reticuli, et cetera quibus collo vel capite vel manibus mulieres ornantur.— 85. Argento legato, massæ tantummodo debebuntur: vasa enim quæ proprio nomine separantur, legato non cedunt, quia nec lana legata vestimenta debebuntur.— 86. Vasis argenteis legatis ea omnia continentur, quæ capacitati alicui parata sunt, et ideo tam potoria quam escaria, item ministeria omnia debebuntur, veluti urceoli, pateræ, lances, piperatoria, cochlearia quoque, itemque trullæ, calices, scyphi et his similia.— 87. Libris legatis, chartæ volumina vel membranæ et philuræ continentur: codices quoque debentur. Librorum enim appellatione non volumina chartarum, sed scripturæ modus qui certo fine concluditur, æstimatur.— 88. Auro legato, gemmæ quoque inclusæ, itemque margaritæ et smaragdi legato cedunt; sed magis est voluntatis esse quæstionem. Infectum enim aurum debetur, factum enim ornamentorum genere continetur. — 89. Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixa legato cedunt. — 90. Argento potorio legato, omnia quæ ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur: veluti pateræ, calices, scyphi, urceoli, œnophoria et conchæ.— 91. Caruca cum junctura legata, mulæ quoque legatæ, non mulio vide-

tur, propter quotidianam loquendi consuetudinem.— 92. Prolatis codicillis vel alio testamento quibus ademptum est legatum vel certe rescissum, perperam soluta repetuntur.

Tit. VII. *De mortis causa donationibus.*

1. Mortis causa donat, qui ad bellum proficiscitur, et qui navigat: ea scilicet condicione ut, si reversus fuerit, sibi restituatur; si perierit, penes eum remaneat cui donavit.

2. Donatio mortis causa, cessante valetudine et secuta sanitate, et pœnitentia etiam revocatur: morte enim tantummodo convalescit.

Tit. VIII. *Ad legem Falcidiam.*

1. Exhausta legatis aut fideicommissis vel mortis causa donationibus hereditate, auxilio Falcidiæ institutus heres quadrantem retinere potest.— 2. Quoties de modo quartæ retinendæ quæritur, propter periculum plus petendi, officio judicis omnibus æstimatis, quarta facienda est, quæ apud heredem remaneat: aut certe exigenda cautio a legatario, ut quod plus dodrante percepit, restituat.— 3. Ea quæ mater vivo filio donavit, in quartam non imputantur.— 4. Ex mora præstandorum fideicommissorum vel legatorum fructus et usuræ peti possunt. Mora autem fieri videtur, cum postulanti non datur.

LIBER QUARTUS.

TIT. I. *De fideicommissis.*

1. Ab uxore cui vir dotem prælegavit, fideicommissum relinqui non potest; quia non ex lucrativa causa testamento aliquid capit, sed proprium recipere videtur.—2. A postumo herede instituto fideicommissum dari potest.— 3. Ab imperatore herede instituto legatum et fideicommissum dari potest.— 4. A surdo vel muto, sive legatum acceperit, sive heres institutus sit, vel ab intestato successerit, fideicommissum relinquitur.— 5. Qui fideicommissum relinquit, etiam cum eo cui relinquit, loqui potest: velut, PETO, GAI SEI, CONTENTUS SIS ILLA RE, aut VOLO TIBI ILLUD PRÆSTARI.—6. Fideicommittere his verbis possumus: ROGO, PETO, VOLO, MANDO, DEPRECOR, CUPIO, INJUNGO. DESIDERO quoque et IMPERO verba utile faciunt fideicommissum; RELINQUO vero et COMMENDO nullam fideicommissi pariunt actionem.— 7. Tam nostras res quam alienas per fideicommissum relinquere possumus: sed nostræ statim, alienæ autem æstimatæ aut redemptæ præstantur.— 8. Si alienam rem tanquam suam testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum.— 9. Testator supervivens, si eam rem quam reliquerat, vendiderit, extinguitur fideicommissum.—

10. Codicillis qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fideicommissum jure debetur — 11. Filio quibuscunque verbis a patre fideicommissum relictum, jure debetur. Sufficit enim inter conjunctas personas quibuscunque verbis, ut in donatione, voluntas expressa: et ideo etiam pridie, quam moriatur, recte relictum videtur.—12. In tempus emancipationis vel cum sui juris erit, fideicommissum relictum, quocumque modo patria potestate liberato debetur.—13. Rogati invicem sibi, si sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero decedente sine liberis, hereditas ad eum pervenit qui supervixit, nec ex eo pacisci contra voluntatem testatoris possunt.— 14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius antequam legatum accipiat, fideicommissum præstare non possunt.— 15. Rem fideicommissam si heres vendiderit, eamque sciens comparaverit, nihilominus in possessionem ejus fideicommissarius mitti jure desiderat.—16. Quoties libertis fideicommissum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui manumissi sunt, vel qui in eodem testamento libertatem intra numerum legitimum consecuti sunt.— 17. Cui ab herede fideicommissum non præstatur, non solum in res hereditarias, sed et in proprias heredis inducitur.— 18. Jus omne fideicommissi non in vindicatione, sed in petitione consistit.

Tit. II. *De senatusconsulto Trebelliano.*

Senatusconsulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur: et ideo quoties hereditas ex causa fi-

deicommissi restituitur, actiones ejus in fideicommissarium transferuntur; quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

Tit. III. *De senatusconsulto Pegasiano.*

1. Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur: ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris vero portionibus fideicommissario competant. — 2. Totam hereditatem restituere rogatus, si quartam retinere nolit, magis est ut eam ex Trebelliano debeat restituere. Tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur. — 3. Lex Falcidia, itemque senatusconsultum Pegasianum, deducto omni ære alieno deorumque donis, quartam residuæ hereditatis ad heredem voluit pertinere. — 4. Qui totam hereditatem restituit, cum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, si non retineat, repetere eam non potest. Nec enim indebitum solvisse videtur, qui plenam fidem defuncto præstare maluit.

Tit. IV. *De repudianda hereditate.*

1. Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest, et alio quovis indicio voluntatis. — 2. Heres per magistratus municipales ex auctoritate præsidis, fideicommissario postulante, hereditatem adire et restituere compellitur. — 3. Fideicommissarius, si affirmet heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum, et in possessionem mitti jure desiderat. — 4. Suspectam hereditatem adire compulsus omnia ex Trebelliano restituit.

Tit. V. *De inofficiosi querela.*

1. Inofficiosum dicitur testamentum quod frustra liberis exheredatis, non ex officio pietatis videtur esse conscriptum. — 2. Post factum a matre testamentum filius procreatus, non mutata ab ea cum posset voluntate, ad exemplum præteriti, inofficiosi querelam recte instituit. — 3. Testamentum, in quo imperator scriptus est heres, inofficiosum argui potest: eum enim qui leges facit, pari majestate legibus obtemperare convenit. — 4. Qui inofficiosum dicere potest, hereditatem petere non prohibetur. — 5. Filius ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, exhausta nec ne sit hereditas, cum apud eum quarta aut legis Falcidiæ aut senatusconsulti Pegasiani beneficio sit remansura. — 6. Quartæ portionis portio liberis, deducto ære alieno et funeris impensa, præstanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet. — 7. Filius, judicio patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, jure desiderat. — 8. Pactio talis ne de inofficioso testamento dicatur, querelam super judicio futuram non excludit: meritis enim liberos, quam pactionibus adstringi placuit. — 9. Rogatus hereditatem restituere, etsi inofficiosi querelam instituerit, fideicommisso non fit injuria: quartam enim solummodo hereditatis amittit, quam beneficio senatusconsulti habere potuisset. — 10. Heres institutus habens substitutum, si de inofficioso dixerit nec obtinuerit, non id ad fiscum, sed ad substitutum pertinebit.

Tit. VI. *De vicesima.*

1. Tabulæ testamenti aperiuntur hoc modo, ut testes vel maxima pars eorum adhibeatur, qui signaverint testamentum: ita ut agnitis signis, rupto lino aperiatur et recitetur, atque ita describendi exempli fiat potestas: ac deinde signo publico obsignatum in archium redigatur, ut si quando exemplum ejus interciderit, sit unde peti possit. — 2. Testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, præfectura, vico, castello, conciliabulo facta, in foro vel basilica præsentibus testibus vel honestis viris inter horam secundam et decimam diei recitari debebunt: exemploque sublato, ab iisdem rursus magistratibus obsignari, quorum præsentia constat aperta. — 3. Testamentum lex statim post mortem testatoris aperiri voluit: et ideo, quamvis sit rescriptis variatum, tamen a præsentibus intra triduum vel quinque dies aperiendæ sunt tabulæ; ab absentibus quoque intra eos dies, cum supervenerint: nec enim oportet testamentum heredibus aut legatariis aut libertatibus, quam necessario vectigali moram fieri.

Tit. VII. *De lege Cornelia.*

1. Qui testamentum falsum scripserit, recitaverit, subjecerit, signaverit, suppresserit, amoverit, resignaverit, deleverit, pœna legis Corneliæ de falsis tenebitur, id est, in insulam deportatur. — 2. Non tantum is qui testamentum subjecit, suppressit, delevit, pœna legis Corneliæ coercetur, sed et is qui sciens dolo

malo id fieri jussit, faciendumve curavit.—3. Testamentum supprimit, qui sciens prudensque tabulas testamenti in fraudem heredum vel legatariorum, fideicommissariorum aut libertatum non profert. — 4. Supprimere tabulas videtur, qui cum habeat et proferre possit, eas proferre non curat. — 5. Codicilli quoque, si lateant nec proferantur, supprimi videbuntur. — 6. Edicto perpetuo cavetur, ut si tabulæ testamenti non appareant, de earum exhibitione interdicto reddito intra annum agi possit, quo ad exhibendum compellitur qui supprimit. Tabularum autem appellatione chartæ quoque et membranæ continentur.

Tit. VIII. *De intestatorum successione.*

1.* Intestati dicuntur qui testamentum facere non possunt, vel ipsi linum, ut intestati decederent, abruperunt: vel hi quorum hereditas repudiata est, cujusve conditio defecerit. — 2.* Sine jure prætorio factum testamentum abjecta doli expectatione obtinebit. Eorum quorum testamenta rumpuntur aut irrita fiunt, ipso quidem jure testamenti decedunt. — 3.* Intestatorum hereditas lege duodecim tabularum primum suis heredibus, deinde agnatis et aliquando quoque gentilibus deferebatur. Sane consanguineos lex non apprehenderat; interpretatione prudentium primum inter agnatos locum acceperunt. — 4.* Sui heredes sunt hi: primo loco filius, filia, in potestate patris constituti; nec interest adoptivi sint an naturales, et secundum legem Juliam Papiamve quæsiti, modo maneant in potestate. — 5.* Qui sui heredes sunt, ipso jure heredes etiam ignorantes constituuntur, ut

furiosi aut infantes et peregrinantes, quibus jus bonorum possessionis propter prætoriam actionem non erat necessarium. — 6.* In suis heredibus adeo ad mortem testatoris rerum hereditariarum dominium continuatur, ut nec tutoris auctoritas pupillo, nec furiosis curator sit necessarius, nisi forte solvendo *non* sit hereditas: quamvis etiam furiosus si resipuerit, et pupillus si adoleverit, abstinere possint. — 7.* Post mortem patris natus, vel ab hostibus reversus, aut ex primo secundove mancipio manumissus, cujusve erroris causa probata, licet non fuerint in potestate, sui tamen patri heredes efficiuntur. — 8.* Post filios, filias, ad intestatorum successionem inter suos veniunt nepotes, pronepotes, neptes, proneptes, ac deinde masculino sexu post filium descendentes, si nullus parentum impedimento ipsis in avi potestate vel proavi familia remanserit. Parentes enim liberis suis cum quibus in potestate fuerunt ipsi, ordine successionis obsistunt. — 9.* Filii, si cum nepotibus ex alio filio susceptis in familia retinentur, ab intestato ad patris successionem cum fratris filiis vocantur: quibus in patris sui partem venientibus, hereditas in stirpes non in capita dividitur, ita ut filius et plures nepotes singulos semisses habeant. Idque evenit si *avo* ex duobus filiis impari numero nepotes successerint. — 10.* Ex filia nepotes sui heredes non sunt: in avi enim materni potestate, alienam familiam sequentes, ipsa ratione esse non possunt. — 11.* Eo tempore suus heres constituendus est, quo certum est aliquem intestatum decessisse: quod ex eventu deficientis conditionis, et ortu nepotis qui vivo avo post mortem patris

natus, iniri potest. — 12.* Quem filius emancipatus suscepit vel adoptavit, sui heredis locum in avi successione, sicut ipsê pater, obtinere non potest. Adoptivus tamen, nec quasi cognatus, bonorum possessionem ejus potiri potest. — 13.* Si sui heredes non sunt, ad agnatos legitima hereditas pertinebit, inter quos primum locum consanguinei obtinent. Agnati autem sunt cognati virilis sexus per virilem descendentes, sicut filius fratris, et patruus, et deinceps tota successio. — 14. Inter agnatos et cognatos hoc interest, quod in agnatis etiam cognati continentur; inter cognatos vero agnati non comprehenduntur. Et ideo patruus et agnatus est et cognatus, avunculus autem cognatus tantummodo. — 15.* Consanguinei sunt eodem patre nati, licet diversis matribus, qui in potestate fuerunt mortis tempore : adoptivus quoque frater, si non sit emancipatus, et hi qui post mortem patris nati sunt vel causam probaverunt. — 16.* Soror jure consanguinitatis tam ad fratris quam ad sororis hereditatem admittitur. — 17.* Consanguineis non existentibus, agnatis defertur hereditas, prout quis alterum gradu præcesserit. Quod si plures eodem gradu consistunt, simul admittuntur. — 18. Si sint fratres defuncti, et fratris filii vel nepotes, fratre non existente, filius fratris nepoti præfertur. — 19.* Sed si duorum fratrum sint liberi, non in stirpes sed in capita hereditas distribuatur, scilicet ut pro numero singulorum viritim distribuatur hereditas (1). — 22. Feminæ ad hereditates le-

(1) 20. Filius fratris intestati filio sororis præfertur. — 21. Legitimi heredes jure civili intra centesimum diem

gitimas ultra consanguineas successiones non admittuntur. Idque jure civili Voconiana ratione videtur effectum. Ceterum lex duodecim tabularum sine ulla discretione sexus *agnatos* admittit. — 23. In hereditate legitima successioni locus non est. Et ideo fratre decedente antequam adeat aut repudiet hereditatem, fratris filius admitti non potest : quia omnis successio proximiori defertur. — 24. Ab hostibus captus, neque sui, neque legitimi heredis jus amittit, postliminio reversus. Quod et circa eos qui in insulam deportantur, vel servi pœnæ effecti sunt, placuit observari, si per omnia in integrum indulgentia principali restituuntur. — 25. Pro herede gerere est destinatione futuri dominii aliquid ex hereditariis rebus usurpare. Et ideo pro herede gerere videtur, qui fundorum hereditariorum culturas rationesque disponit, et qui servis hereditariis, jumentis, rebusve aliis utitur. — 26. Ex pluribus heredibus iisdemque legitimis si qui omiserint hereditatem, vel in adeundo aliqua ratione fuerint impediti, his qui adierunt, vel eorum heredibus omittentium portiones adcrescunt. Quod in herede instituto, eum qui acceperat substitutum, evenire non poterit ; diversa enim causa est scripti et legitimi.

---

nisi adierint hereditatem, ad proximos eadem successio transfertur.

Tit. IX. *Ad Senatusconsultum Tertullianum.*

1. Matres, tam ingenuæ quam libertinæ, cives romanæ, ut jus liberorum consecutæ videantur, ter et quater peperisse sufficiet, dummodo vivos et pleni temporis pariant. — 2. Quæ semel uno partu tres filios edidit, jus liberorum non consequitur. Non enim ter peperisse, sed semel partum fudisse videtur, nisi forte per intervalla pariat. — 3. Mulier si monstruosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit. Non sunt enim liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur. — 4. Partum, qui membrorum humanorum officia ampliavit, quia aliquatenus videtur effectus, matri prodesse placuit. — 5. Septimo mense natus matri prodest: ratio enim Pythagorei numeri hoc videtur admittere, ut aut septimo pleno aut decimo mense partus maturior videatur. — 6. Aborsus vel abactus venter partum efficere non videtur. — 7. Libertina ut jus liberorum consequi possit, quater eam peperisse sufficit. — 8. Latina ingenua jus quiritium consecuta, si ter peperit, ad legitimam filii hereditatem admittitur: non est enim manumissa. — 9. Jus liberorum mater habet, quæ tres filios aut habet aut habuit, aut neque habet neque habuit. Habet, cui supersunt: habuit, quæ amisit: neque habet neque habuit, quæ beneficio principis jus liberorum consecuta est.

Tit. X. *Ad senatusconsultum Orphitianum.*

1. Filii vulgo quæsiti ad legitimam matris hereditatem aspirare non prohibentur; quia pari jure, ut ipsorum matribus, ita ipsis matrum hereditates deferri debuerunt. — 2. Ad filiam ancillam, vel libertam ex senatusconsulto Claudiano effectam, legitima matris intestatæ hereditas pertinere non potest; quia neque servi neque liberti matrem civilem habere intelliguntur. — 3. Ad legitimam intestatæ matris hereditatem filii cives romani, non etiam latini admittuntur. Cives autem romanos eo tempore esse oportet, quo ab iisdem legitima hereditas aditur. — 4. Filius maternam hereditatem, eamdemque legitimam, nisi adeundo quærere non potest.

Tit. XI. *De gradibus.*

1. Primo gradu superiori linea continentur pater, mater: inferiori filius, filia, quibus nullæ aliæ personæ junguntur. —2. Secundo gradu continentur superiori linea avus, avia: inferiori nepos, neptis; transversa frater, soror. Quæ personæ duplicantur: avus enim et avia tam ex patre quam ex matre; nepos neptis tam ex filio, quam ex filia; frater soror tam ex patre, quam ex matre accipiuntur. Quæ personæ, sequentibus quibuscumque gradibus, similiter pro substantia earum quæ in quoquo gradu consistunt, ipso ordine duplicantur.— 3. Tertio gradu veniunt supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex obliquo fratris sororisque filius, filia, patruus, amita, id est, patris fra-

ter et soror; avunculus, matertera, id est, matris frater et soror.— 4. Quarto gradu veniunt supra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex obliquo fratris et sororis nepos, neptis, frater patruelis, soror patruelis, id est, patrui filius, filia; consobrinus, consobrina, id est, avunculi et materteræ filius, filia; amitinus, amitina, id est, amitæ filius, filia; itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur. Quibus adcrescit patruus magnus, amita magna, id est, avi paterni frater et soror; avunculus magnus, matertera magna, id est, aviæ tam paternæ quam maternæ frater et soror.— 5. Quinto gradu veniunt supra quidem atavus, atavia: infra atnepos, atneptis: ex obliquo fratris et sororis pronepos, proneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ filius, filia; propius sobrinus, sobrina, id est, patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, filia. His adcrescunt propatruus, proamita; hi sunt proavi paterni frater et soror: proavunculus, promatertera; hi sunt proaviæ paternæ maternæque frater et soror, proavique materni.— 6. Sexto gradu veniunt supra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex obliquo fratris et sororis abnepos, abneptis; fratris patruelis, sororis patruelis, amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ nepos, neptis; patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ nepos, neptis, id est, propioris sobrini filius, filia, qui consobrini appellantur. Quibus ex latere adcrescunt propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius, filia: abpatruus, abamita; hi sunt abavi paterni frater et soror: abavunculus, ab-

matertera; hi sunt abaviæ paternæ maternæque frater et soror, abavique materni. — 7. Septimo gradu qui sunt cognati recta linea supra infraque, propriis nominibus non appellantur. Sed ex transversa linea continentur fratris sororisve atnepos, atneptis; consobrini filii filiæque. — 8. Successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri, nec vita succedentibus prorogari potest.

Tit. XII. *De manumissionibus.*

1. Servum communem unus ex dominis manumittendo latinum facere non potest, nec magis quam civem romanum: cujus portio eo casu quo, si proprius esset, ad civitatem romanam perveniret, socio adcrescit. — 2. Mutus, et surdus servum vindicta liberare non possunt. Inter amicos tamen et per epistolam manumittere non prohibentur. Ut autem ad justam libertatem pervenire possit, conditione venditionis excipi potest. — 3. Tormentis apud præsidem subjectus, et de nulla culpa confessus, ad justam libertatem perduci potest. — 4. Fideicommisso libertas data facto heredis non mutatur, si servum quem manumittere jussus est, vinxerit. — 5. Communem servum unus ex sociis vinciendo, futuræ libertati non nocebit: inter pares enim sententias clementior severiori præfertur. Et certe humanæ rationis est favere miserioribus, et prope innocentes dicere, quos absolute nocentes pronuntiare non possumus. — 6. Debitor creditorve servum pignoris vinciendo, dedititium facere non possunt: alter enim sine altero causam pi-

gnoris deteriorem facere non potest. — 7. Servus furiosi domini vel pupilli jussu vinctus, deditiorum numero non efficitur; quia neque furiosus neque pupillus exacti consilii capax est. — 8. Non tantum si ipse dominus vinciat, nocet libertati, sed et si vinciri jubeat, aut vincientis procuratoris actorisve factum comprobet. Quod si antequam sciret vinctum, solutionis ejus causas approbaverit, libertati futuræ vincula non nocebunt. — 9. Cæco curator dari non potest, quia ipse sibi procuratorem instituere potest.

Tit. XIII. *De fideicommissis libertatibus.*

1. Ea conditione heres institutus, SI LIBEROS SUOS EMANCIPAVERIT, omnimodis eos cogendus est emancipare: pro conditione enim hoc loco emancipatio videtur adscripta. — 2. Decedente eo a quo fideicommissa libertas relicta est, heredes ejus eam præstare cogendi sunt. — 3. Si decedens servis suis libertatem ita dederit, ILLUM ET ILLUM LIBEROS ESSE VOLO, EOSQUE FILIIS MEIS TUTORES DO, impeditur fideicommissa libertas; quia pupilli sine tutoris auctoritate manumittere non possunt, et habentibus tutores tutor dari non potest. Sed interim vice absentium pupilli habentur, ut ex decreto amplissimi ordinis primum libertas, ac deinde tutela competere possit.

Tit. XIV. *Ad legem Fusiam Caniniam.*

1. Nominatim servi testamento manumitti secundum legem Fusiam possunt. Nominatim autem manumittere intelligitur hoc modo: STICHUS LIBER ESTO. Cum autem: OBSONATOREM, vel QUI EX

ANCILLA ILLA NASCITUR, LIBERUM ESSE VOLO, ex Orphitiano senatusconsulto perinde libertas competit, ac si nominatim data sit. Officiorum enim et artium appellatio nihil de significatione nominum mutat, nisi forte plures sint qui eo officio designentur : tunc enim nomen adjungendum est, ut eluceat de quo testator sensisse videatur. — 2. Codicillis testamento confirmatis datæ libertates, cum his quæ tabulis testamenti datæ sunt, concurrunt : et sive antecedant, sive sequantur testamentum, novissimo loco adhibentur, quia ex testamento utræque confirmantur. — 3. Quoties numerus servorum propter legem Fusiam Caniniam ineundus est, fugitivi quoque quorum semper possessio animo retinetur, computandi sunt. — 4. Lege Fusia Caninia cavetur, ut certus servorum numerus testamento manumittatur. Subductis igitur a duobus usque ad decem, pars dimidia ; a decem usque ad triginta pars tertia, a triginta usque ad centum pars quarta, a centum usque ad quingentos pars quinta. Plures autem quam centum ex majori numero servorum manumitti non licet.

LIBER QUINTUS.

Tit. I. *De liberali causa.*

1. Qui contemplatione extremæ necessitatis, aut alimentorum gratia filios suos vendiderint, statui ingenuitatis eorum non præjudicant ; homo

enim liber nullo pretio æstimatur. Iidem nec pignori ab his, aut fiduciæ dari possunt: ex quo facto sciens creditor deportatur. Operæ tamen eorum locari possunt. — 2. Veritati et origini ingenuitatis manumissio, quocumque modo facta fuerit, non præjudicat. — 3. Descriptio ingenuorum, ex officio fisci inter fiscalem familiam facta, ingenuitati non præjudicat. — 4. Qui metu et impressione alicujus terroris apud acta præsidis servum se esse mentitus est, postea statum suum defendenti non præjudicat. — 5. Post susceptum liberale judicium, si assertor causam deseruerit, in alium assertorem omne judicium transferri placuit. In priorem vero, quod prodendæ libertatis gratia factum est, extra ordinem vindicatur: non enim oportet susceptam status causam, nulla cogente necessitate, destitui.

TIT. II. *De usucapione.*

1. Possessionem adquirimus animo et corpore: animo utique nostro, corpore vel nostro vel alieno. Sed nudo animo adipisci quidem possessionem non possumus; retinere tamen nudo animo possumus, sicut in saltibus hybernis æstivisque contingit. — 2. Per liberas personas quæ in potestate nostra non sunt, adquiri nobis nihil potest. Sed per procuratorem adquiri nobis possessionem posse, utilitatis causa receptum est. Absente autem domino comparata, non aliter ei quam si rata sit, quæritur. — 3. Longi autem temporis præscriptio inter præsentes continuo decennii spatio, inter absentes vicennii comprehenditur. — 4. Viginti annorum præscriptio etiam

adversus rempublicam prodest ei qui justum initium possessionis habuit, nec medio tempore interpellatus est. Actio tamen quanti ejus interest adversus eos reipublicæ datur, qui ea negotia defendere neglexerunt. — 5. Si post motam intra tempora quæstionem, res ad novum dominum emptione transierit, nec is per viginti annos fuerit inquietatus, avelli ei possessionem non oportet.

Tit. III. *De his quæ per turbam fiunt.*

1. In eos qui per turbam seditionemve damnum alicui dederint, dandumve curaverint, si quidem res pecuniaria est, æstimatione dupli sarcitur. Quod si ex hoc corpori alicujus, vitæ membrisve noceatur, extra ordinem vindicatur. — 2. Quidquid ex incendio, ruina, naufragio, navique expugnata raptum, susceptum suppressumve fuerit, eo anno in quadruplum ejus rei quam quis suppresserit, celaverit, rapuerit, convenitur: postea vero in simplum. — 3. Hi qui ædes alienas villasve expilaverint, effregerint, expugnaverint, si quidem id turba cum telis coacta fecerint, capite puniuntur. Telorum autem appellatione omnia ex quibus saluti hominis noceri possit, accipiuntur. — 4. Receptores aggressorum, itemque latronum, eadem pœna afficiuntur qua ipsi latrones: sublatis enim susceptoribus, grassantium cupido conquiescit. — 5. Fures vel raptores balnearum plerumque in metallum aut in opus publicum damnantur. Nonnunquam pro frequentia admissorum judicantis sententia temperatur. Incendiarii, qui consulto incendium inferunt, summo supplicio afficiun-

tur. Quod si incuria eorum ignis evaserit, dupli compendio damnum ejusmodi sarciri placuit.

Tit. IV. *De injuriis.*

1. Injuriam patimur aut in corpus, aut extra corpus: in corpus, verberibus et illatione stupri; extra corpus, conviciis et famosis libellis: quod ex affectu uniuscujusque patientis et facientis æstimatur. — 2. Furiosus, itemque infans affectu doli et captu contumeliæ carent: idcirco injuriarum agi cum his non potest. — 3. Si liberis qui in potestate sunt, aut uxori fiat injuria, nostra interest vindicare: ideoque per nos actio inferri potest, si modo is qui fecit, in injuriam nostram id fecisse doceatur. — 4. Corpori injuria infertur, cum quis pulsatur, cuique stuprum infertur, aut de stupro interpellatur. Quæ res extra ordinem vindicatur, ita ut pulsatio pudoris, pœna capitis vindicetur. — 5. Sollicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectu sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosæ libidinis extra ordinem puniuntur. — 6. Injuriarum actio aut lege, aut more, aut mixto jure introducta est: lege duodecim tabularum, de famosis carminibus, membris ruptis, et ossibus fractis. — 7. Moribus, quoties factum pro qualitate sui arbitrio judicis æstimatum congruentis pœnæ supplicio vindicatur. — 8. Mixto jure injuriarum actio ex lege Cornelia constituitur, quoties quis pulsatur, vel cujus domus introitur ab his qui vulgo derectarii appellantur: in quos extra ordinem animadvertitur, ita ut prius ingruentis consilium pro modo commentæ fraudis

pœna vindicetur exilii aut metalli aut operis publici. — 9. Injuriarum civiliter damnatus, ejusque æstimationem inferre jussus, famosus efficitur. — 10. Atrox injuria æstimatur aut loco, aut tempore, aut persona : loco, quoties in publico irrogatur; tempore, quoties interdiu; persona, quoties senatori vel equiti romano, decurioni vel alias spectatæ auctoritatis viro. — 11. Qui per calumniam injuriæ actionem instituit, extra ordinem punitur. Omnes enim calumniatores exilii, vel insulæ relegatione, aut ordinis amissione puniri placuit. — 12. Injuriarum non nisi præsentes accusare possunt. Crimen enim, quod vindictæ aut calumniæ judicium expectat, per alios intendi non potest. — 13. Fit injuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, cœno, luto oblinuerit; aquas spurcaverit, fistulas, lacus, quidve aliud in injuriam publicam contaminaverit : in quos graviter animadverti solet. — 14. Qui puero prætextato stuprum aliudve flagitium, abducto ab eo vel corrupto comite, persuaserit, mulierem puellamve interpellaverit, quidve corrumpendæ pudicitiæ gratia fecerit, domum præbuerit, pretiumve quo id persuadeat dederit, perfecto flagitio capite punitur; imperfecto, in insulam deportatur : corrupti comites summo supplicio afficiuntur (1). — 16. Psalterium quod vulgo di-

(1) 15. Qui carmen famosum in injuriam alicujus, vel alia quælibet cantica quo agnosci possit, composuerit, ex auctoritate amplissimi ordinis in insulam deportatur : interest enim publicæ disciplinæ, opinionem uniuscujusque a turpi carminis infamia vindicare. Carmen facit, non tantum qui satyras et epigrammata, sed illegitimam

citur canticum, in alterius infamiam compositum et publice cantatum, tam in eos qui hoc cantaverint, quam in eos qui composuerint, extra ordinem vindicatur: eo acrius, si personæ dignitas ab hac injuria defendenda sit. — 17. In eos auctores qui famosos libellos in contumeliam alterius proposuerint, extra ordinem usque ad relegationem insulæ vindicatur. — 18. Convicium judici ab appellatoribus fieri non oportet: alioquin infamia notantur. — 19. Maledictum, itemque convicium publice factum ad injuriæ vindictam revocatur: quo facto condemnatus infamis efficitur. — 20. Non tantum is qui maledictum aut convicium ingesserit, injuriarum convictus famosus efficitur; sed et is cujus ope consiliove factum esse dicitur (1). — 22. Servus qui injuriam aut contumeliam fecerit, si quidem atrocem, in metallum damnatur; si vero levem, flagellis cæsus sub pœna vinculorum temporalium domino restituitur.

insectandi alicujus causam, quidve aliud alio genere componit. De ratione et de personarum dignitate nihil cavetur, quoniam omnimodo deformanda est ejus persona contra quem veuimus. Sed in hoc modus quidam et ratio adhibenda est: æstimatio enim hoc modo læditur.

(1) 21. Convicium contra bonos mores fieri videtur, si obsceno nomine, aut inferiore parte corporis nudatus aliquis insectatus sit: quod factum, contemplatione morum et causa publicæ honestatis, vindictam extraordinariæ ultionis expectat.

TIT. V (A). *de effectu sententiarum et finibus litium.*

1. Res judicatæ videntur ab his qui imperium potestatemque habent, vel qui ex auctoritate eorum inter partes dantur: itemque a magistratibus municipalibus, usque ad summam qua jus dicere possunt: itemque ab his qui ab imperatore extra ordinem petuntur. Ex compromisso autem judex sumptus rem judicatam non facit: sed si pœna inter eos promissa sit, pœna rei in judicium deducta ex stipulatu peti potest. — 2. Confessi debitores pro judicatis habentur: ideoque ex die confessionis tempora solutioni præstituta computantur. — 3. Confiteri quis in judicio non tantum sua voce, sed et litteris et quocunque modo potest. Convinci autem non nisi scriptura aut testibus potest. — 4. Eorum qui debita confessi sunt, pignora capi et distrahi possunt. — 5. Confessionem suam reus in duplum revocare non potest. — 6. Ea quæ altera parte absente decernuntur, vim rerum judicatarum non obtinent. — 7. Trinis litteris vel edictis, aut uno pro tribus dato, aut trina denunciatione conventus, nisi ad judicem a quo sibi denuntiatum est, aut cujus litteris vel edicto conventus est, venerit, quasi in contumacem dicta sententia auctoritatem rerum judicatarum obtinet; quinimo nec appellari potest ab ea. — 8. Res olim judicata, post longum silentium in judicium deduci non potest, nec eo nomine in duplum revocari. Longum autem tempus, exemplo longæ præscriptionis, decennii inter præsentes, et inter absentes vicennii computatur. — 9. In

causa capitali absens nemo damnatur, neque absens per alium accusare aut accusari potest. — 10. Falsis instrumentis religione judicis circumducta, si jam dicta sententia prius de crimine admisso constiterit, ejus causæ instauratio jure deposcitur. — 11. Ratio calculi sæpius se patitur supputari, atque ideo potest quocunque tempore retractari, si non longo tempore evanescat.

Tit. V (B). *De rebus auctoritate judicis possidendis.*

1. Pupillo, si non defendatur, in possessione bonorum creditoribus constitutis, ex his usque ad pubertatem alimenta præstanda sunt. — 2. Ejus qui ab hostibus captus est, bona venire non possunt, quamdiu revertatur.

Tit. VI. *De interdictis.*

1. Retinendæ possessionis gratia comparata sunt interdicta, per quæ eam possessionem quam jam habemus, retinere volumus, quale est UTI POSSIDETIS de rebus soli, et UTRUBI de re mobili. Et in priore quidem is potior est, qui redditi interdicti tempore nec vi nec clam nec precario ab adversario possidet. In altero vero potior est, qui majore parte anni retrorsum numerati nec vi nec clam nec precario possedit. — 2. Ut interdictum, ita et actio proponitur, ne quis via publica aliquem prohibeat. Cujus rei sollicitudo ad viarum curatores pertinet, a quarum munitione nemo exceptus est. Si quis tamen in ea aliquid operis fecerit, quo commeantes impediantur, demolito opere condemnatur.

— 3. Non tantum si ipse dominus possessione dejiciatur, utile interdictum est, sed etiam si familia ejus. Familiæ autem nomine etiam duo servi continentur. — 4. Vi dejicitur, non tantum qui oppressu multitudinis, aut fustium, aut telorum, aut armorum metu terretur; sed et is qui, violentiæ opinione compe:ta, possessione cessit, si tamen adversarius eam ingressus sit. —5. De navi vi dejectus hoc interdicto experiri non potest; sed utilis ei actio de rebus recuperandis, exemplo de vi bonorum raptorum, datur. Idemque de eo dicendum est, qui carruca aut equo dejicitur; quibus non abductis, injuriarum actio datur. — 6. Vi dejectus videtur, et qui in prædio vi retinetur, et qui in via territus est, ne ad fundum suum accederet. — 7. Qui vi aut clam aut precario possidet, ab adversario impune dejicitur. — 8. Ex rebus vi possessis si aliquæ res arserint, vel servi decesserint, licet id sine dolo ejus qui dejecit, factum sit, æstimatione tamen condemnandus est, qui ita voluit adipisci rem juris alieni. — 9. Si inter vicinos ex communi rivo aqua ducatur, interdici prius debet ex his vicibus quibus a singulis duci consuevit: ducenti autem vis fieri prohibetur. Alienam autem aquam usurpanti nummaria pœna irrogatur. Cujus rei cura ad sollicitudinem præsidis spectat. — 10. Redditur interdicti actio, quæ proponitur ex eo ut quis, quod precario habet, restituat. Nam et civilis actio hujus rei, sicut commodati, competit: eo vel maxime quod ex beneficio suo unusquisque injuriam pati non debet. — 11. Precario possidere videtur, non tantum qui per epistolam vel quacunque alia ratione hoc sibi concedi postulavit; sed et is qui nullo vo-

luntatis indicio, patiente tamen domino, possidet. — 12. Heres ejus qui precariam possessionem tenebat, si in ea manserit, magis dicendum est clam videri possidere: nullæ enim preces ejus videntur adhibitæ. Et ideo persecutio ejus rei semper manebit, nec interdicto locus est. — 13. Arbor quæ in alienas ædes vel in vicini agrum imminet, nisi a domino sublucari non potest, isque conveniendus est ut eam sublucet. Quod si conventus dominus id facere noluerit, a vicino luxuries ramorum compescatur. Idque qualiscumque dominus facere non prohibetur. — 14. Adversus eum qui hominem liberum vinxerit, suppresserit, incluserit, operamve ut id fieret dederit, tam interdictum quam legis Fabiæ super ea re actio redditur. Et interdicto quidem id agitur, ut exhibeatur is qui detinetur; lege autem Fabia, ut etiam pœna nummaria coerceatur. — 15. Bene concordans matrimonium separari a patre divus Pius prohibuit: itemque a patrono libertum, a parentibus filium filiamque, nisi forte quæratur ubi utilius morari debeat. — 16. Omnibus bonis quæ habet quæque habiturus est obligatis, nec concubina nec filius naturalis nec alumnus, nec ea quæ in usu quotidiano habet, obligantur; ideoque de his nec interdictum redditur.

Tit. VII. *De obligationibus.*

1. Obligationum firmandarum gratia stipulationes inductæ sunt, quæ quadam verborum solemnitate concipiuntur: et appellatæ, quod per eas firmitas obligationum constringitur. Stipulum enim veteres firmum appellaverunt. —

2. Verborum obligatio inter præsentes, non etiam inter absentes contrahitur. Quod si scriptum fuerit instrumento promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit. — 3. Fructuarius servus si quid ex re fructuarii aut ex operis suis adquirit, ad fructuarium pertinet. Quidquid autem aliunde vel ex re proprietarii adquirit, domino proprietatis adquirit. — 4. Cum facto promissoris res in stipulatum deducta intercidit, perinde agi ex stipulato potest ac si ea res extaret. Ideoque promissor æstimatione ejus punitur, maxime si in dolum quoque ejus concepta fuerit stipulatio.

Tit. VIII. *De novationibus.*

Non solum per nosmetipsos novamus quod nobis debetur, sed per eos etiam per quos stipulari possumus: veluti per filium familias vel per servum jubendo, vel ratum habendo. Procurator quoque noster ex jussu nostro receptum est ut novare possit.

Tit. IX. *De stipulationibus.*

1. Substitutus heres ab instituto qui sub conditione scriptus est, utiliter sibi institutum hac stipulatione cavere compellit, ne petita bonorum possessione res hereditarias deminuat. Hoc enim casu ex die interpositæ stipulationis duplos fructus præstare compellitur. Hujus enim præjudicium a superiore differt, quo quæritur an ea res de qua agitur, major sit centum sestertiis, ideoque in longiorem diem concipitur. — 2. Ex die accepti judicii dupli fructus computantur. Et tam

dantes quam accipientes, heredes quoque eorum, procuratores, cognitorumque personæ, itemque sponsores eadem stipulatione comprehenduntur; eorum quoque, quorum nomine promittitur. — 3. Quoties judicatum solvi stipulatione satisdatur, omissa ejus actio rei judicatæ persecutionem non excludit. — 4. Emancipati liberi præteriti, si velint se miscere paternæ hereditati, et cum his qui in potestate remanserint, communis patris dividere hereditatem, antequam bonorum possessionem petant, de conferendo cavere cum satisdatione debebunt. Quod si satisdare non possunt, statim ex fide bonorum confusionem, excepto peculio castrensi, facere cogendi sunt.

Tit. X. *De contrahenda auctoritate.*

1. Ob metum impendentis damni vicinus vicino satisdare debet, additis sponsoribus super eo quod damni acciderit. — 2. De communi pariete utilitatis causa hoc cæpit observari, ut ædificet quidem cui ædificare interest, cogatur vero socius portionis suæ impensas agnoscere.

Tit. XI. *De donationibus.*

1. Species extra dotem a matre in honorem nuptiarum præsente filia genero traditæ, donationem perfecisse videntur. — 2. Probatio traditæ vel non traditæ possessionis, non tam in jure quam in facto consistit: ideoque sufficit ad probationem, si rem corporaliter teneant. — 3. Pater si filio familias aliquid donaverit, et in ea voluntate perseverans decesserit, morte patris donatio convalescit. — 4. Cum unius rei in duos

donatio confertur, potior est ille cui res tradita est. Nec interest posterior quis, an prior acceperit, et exceptæ necne personæ sint. — 5. Invitus donator de evictione rei donatæ promittere non cogitur, nec eo nomine *nisi* promiserit, oneratur : quia lucrativæ rei possessor ab evictionis actione ipsa juris ratione depellitur. — 6. Ei qui aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, in infinitum donare non prohibemur, si tamen donatio et non merces eximii laboris appellanda est ; quia contemplationem salutis certo modo æstimari non placuit.

Tit. XII. *De jure fisci et populi.*

1. Ejus bona qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem conscivit, fisco vindicantur. Quod si id tædio vitæ, aut pudore æris alieni, vel valetudinis alicujus impatientia admisit, non inquietabuntur, sed ordinariæ successioni relinquentur. — 2. Ei etiam velut indigno aufertur hereditas, qui adfinem vel cognatum cui ipse ab intestato successurus erat, testamentum facere prohibuit, aut ne jure subsisteret operam dedit. — 3. Si pater vel dominus id testamentum quo filius ejus vel servus heredes instituti sunt, aut legatum acceperunt, falsum redarguant, nec obtineant, fisco locus est. — 4. Ætati ejus qui accusat testamentum, si non obtineat, succurri solet in id quod ita amisit, maxime si tutoris aut curatoris consilio actio instituta sit. — 5. In ea provincia ex qua quis originem ducit, officium fiscale administrare prohibetur; ne aut gratiosus aut calumniosus apud suos esse videatur. — 6. Quoties sine auctoritate judicati officiales alicujus bona

occupant, vel describunt, vel sub observatione esse faciunt, adito procuratore injuria submovetur, et rei hujus auctores ad præfectos prætorio puniendi mittuntur. — 7. Litem in perniciem privatorum fisco donari non oportet, nec ab eodem donatam suscipi. — 8. Imperatorem litis causa heredem institui invidiosum est: nec enim calumniandi facultatem ex principali majestate capi oportet. — 9. Ex nuda pollicitatione nulla actio nascitur: ideoque ejus bona qui se heredem imperatorem facturum esse jactaverat, a fisco occupari non possunt. — 10. Privilegium fisci est, inter omnes creditores primum locum tenere. — 11. Quicumque a fisco convenitur, non ex indice vel exemplo alicujus scripturæ, sed ex authentico conveniendus est: et si contractus fides possit ostendi. Ceterum calumniosam scripturam vim justæ petitionis in judicio obtinere non convenit. — 12. Ejus bona qui falsam monetam percussisse dicitur, fisco vindicantur. Quod si servi ignorante domino id fecisse dicantur, ipsi quidem summo supplicio afficiuntur: domino tamen nihil aufertur, quia pejorem domini causam servi facere, nisi forte scierit, omnino non possunt.

Tit. XIII. *De delatoribus.*

1. Omnes omnino deferre alterum, et causam pecuniariam fisco nuntiare prohibentur. Nec refert mares istud, an feminæ faciant; servi, an ingenui, an libertini; an suos, an extraneos deferant: omni enim modo puniuntur. — 2. Servi fiscales qui causam domino prodere ac nuntiare contendunt, deferre non videntur.

Subornati sane cum prodere coguntur, qui quod per se non potest, per alium deferat. Perinde autem subornatores ac delatores puniuntur. — 3. Damnati servi, sive post sententiam, sive ante sententiam dominorum facinora confessi sint, nullo modo audiuntur, nisi forte reos deferant majestatis.

TIT. XIV. *De quæstionibus habendis.*

1. In criminibus eruendis quæstio quidem adhibetur, sed non statim a tormentis incipiendum est: ideoque prius argumentis quærendum est; et si suspicione aliqua reus urgeatur, adhibitis tormentis, de sociis et sceleribus suis confiteri compellitur. — 2. Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiatur, qui timidior et teneræ ætatis esse videatur.

TIT. XV. *De testibus.*

1. Suspectos gratiæ testes, et eos vel maxime quos accusator de domo produxerit, vel vitæ humilitas infamaverit, interrogari non placuit. In teste enim et vitæ qualitas spectari debet, et dignitas. — 2. In adfinem vel cognatum inviti testes interrogari non possunt.— 3. Adversus se invicem parentes et liberi, itemque liberti, nec volentes ad testimonium admittendi sunt: quia rei veræ testimonium necessitudo personarum plerumque corrumpit. — 4. Testes, cum de fide tabularum nihil dicitur, adversus scripturam interrogari non possunt. — 5. Qui falso vel varie testimonia di-

xerunt, vel utrique parti prodiderunt, aut in exilium aguntur, aut in insulam relegantur, aut curia submoventur. — 6. In re pecuniaria tormenta, nisi cum de rebus hereditariis quæritur, non adhibentur. Aliæ autem jurejurando aut testibus explicantur.

Tit. XVI. *De servorum quæstionibus.*

1. Servum de facto suo in se interrogari posse, ratio æquitatis ostendit: nec enim obesse ei debet, qui per servum aliquid sine cautione commodat aut deponit. — 2. Judex tutelaris itemque centumviri, si aliter de rebus hereditariis, vel de fide generis instrui non possunt, poterunt de servis hereditariis habere quæstionem. — 3. Servi alieni in alterius caput non nisi singuli torqueri possunt. Et hoc invito domino non est permittendum, nisi delator cujus interest quod intendit probare, pretia eorum quanti dominus taxaverit, inferre sit paratus, vel certe deterioris facti servi subire taxationem. — 4. Servo qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: nec enim oportet in rebus dubiis salutem dominorum servorum arbitrio committi. — 5. Servi in caput domini, neque a præside, neque a procuratore, neque in pecuniariis, neque in capitalibus causis interrogari possunt. — 6. Communis servus in caput alterius ex dominis torqueri non potest. — 7. Qui servum ideo comparavit, ne in se torqueretur, restituto pretio poterit interrogari. — 8. Servus in caput ejus domini a quo distractus est, cuique aliquando servivit, in memoriam prioris domini interrogari non

potest. — 9. Si servus ad hoc fuerit manumissus ne torqueatur, quæstio de eo nihilominus haberi potest. — 10. Quæstioni ejus latronis quem quis obtulit, cum de eo confiteretur, fidem accommodari non convenit, nisi id forte velandæ conscientiæ suæ gratia quam cum reo habuit, fecisse doceatur. — 11. Neque accusator per alium accusare, neque reus per alium defendi potest, nisi ingratum libertum patronus accuset, aut rei absentia defendatur. — 12. Si pecunia data judici reus absolutus esse dicatur, idque in eum fuerit comprobatum, ea pœna damnatur qua reus damnari potuisset. — 13. In convictum reum, sive torqueri possit, sive non possit, pro modo admissi sceleris statuendum est. — 14. Reis suis edere crimina accusatores cogendi sunt: scire enim oportet, quibus sunt criminibus responsuri.

Tit. XVII. *De abolitionibus.*

1. Abolitio est deletio, oblivio, vel extinctio accusationis. — 2. Post abolitionem publicam a delatore suo reus intra tricesimum diem repeti potest: postea non potest. — 3. Summa supplicia sunt, crux, crematio, decollatio. Mediocrium autem delictorum pœnæ sunt, metallum, ludus, deportatio; minimæ, relegatio, exilium, opus publicum, vincula. Sane qui ad gladium dantur, intra annum consumendi sunt.

Tit. XVIII. *De abactoribus.*

1. Abactores sunt, qui unum equum, duas equas totidemque boves, capras decem, aut por-

eos quinque abegerint. Quidquid vero intra hunc numerum fuerit ablatum, pœna furti pro qualitate ejus aut in duplum aut in triplum convenitur; vel fustibus cæsus in opus publicum unius anni datur, aut sub pœna vinculorum domino restituitur. — 2.* Atroces pecorum abactores plerumque ad gladium vel in metallum, nonnunquam autem in opus publicum dantur. Atroces autem sunt, qui equos et greges ovium de stabulo vel de pascuis abigunt, vel si id sæpius aut *cum* ferro *aut* conducta manu faciant. — 3. Si ea pecora de quibus quis litigat, abegerit, ad forum remittendus est, atque ita convictus in duplum vel in triplum furis more damnatur. — 4.* Qui bovem vel equum errantem, quodve aliud pecus abduxerit, furem magis eum quam abigeatorem constitui placuit.

Tit. XIX. *De sacrilegis.*

Qui noctu manu facta prædandi ac depopulandi gratia templum inrumpunt, bestiis objiciuntur. Si vero per diem leve aliquid de templo abstulerint, vel deportantur honestiores, vel humiliores in metallum damnantur.

Tit. XX. *De incendiariis.*

1. Incendiarii quiquid in oppido prædandi causa faciunt, capite puniuntur. — 2. Qui casam aut villam inimicitiarum gratia incenderunt, humiliores in metallum aut in opus publicum damnantur, honestiores in insulam relegantur. — 3. Fortuita incendia quæ casu venti ferente, vel incuria ignem supponentis, ad usque vicini a-

gros evadunt, si ex eo seges vel vinea vel olivæ vel fructiferæ arbores concrementur, datum damnum æstimatione sarciatur. — 4. Commissum vero servorum, si domino videatur, noxæ deditione sarciatur. — 5. Messium sane per dolum incensores, vinearum olivarumve, aut in metallum humiliores damnantur, aut honestiores in insulam relegantur.— 6. Qui noctu fructiferas arbores manu facta ceciderint, ad tempus plerumque in opus publicum damnantur, aut honestiores damnum sarcire coguntur, vel curia submoventur, vel relegantur.

Tit. XXI. *De vaticinatoribus et mathematicis.*

1. Vaticinatores qui se Deo plenos adsimulant, idcirco civitate expelli placuit, ne humana credulitate publici mores ad spem alicujus rei corrumperentur, vel certe ex eo populares animi turbarentur. Ideoque primo fustibus cæsi civitate pelluntur: perseverantes autem in vincula publica conjiciuntur, aut in insulam deportantur, vel certe relegantur. — 2. Qui novas et usu vel ratione incognitas religiones inducunt, ex quibus animi hominum moveantur, honestiores deportantur, humiliores capite puniuntur. — 3. Qui de salute principis, vel de summa reipublicæ mathematicos, ariolos, aruspices, vaticinatores consulit, cum eo qui responderit, capite punitur. — 4. Non tantum divinatione quis, sed ipsa scientia ejusque libris melius fecerit abstinere. Quod si servi de salute dominorum consuluerint, summo supplicio, id est, cruce affioiuntur. Consulti autem, si responsa dederint, aut in metallum damnantur, aut in insulam deportantur.

TIT. XXII. *De seditiosis.*

1. Auctores seditionis et tumultus, vel concitatores populi, pro qualitate dignitatis, aut in crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur, aut in insulam deportantur. — 2. Qui terminos effodiunt vel exarant, arboresve terminales evertunt, si quidem id servi sua sponte fecerint, in metallum damnantur: humiliores in opus publicum, honestiores in insulam amissa tertia parte bonorum relegantur, aut exulare coguntur. — 3. Cives romani qui se judaico ritu vel servos suos circumcidi patiuntur, bonis ademptis in insulam perpetuo relegantur. Medici capite puniuntur. — 4. Judæi, si alienæ nationis comparatos servos circumciderint, aut deportantur aut capite puniuntur.

TIT. XXIII. *Ad legem Corneliam de sicariis et veneficis.*

1. Lex Cornelia pœnam deportationis infligit eis qui hominem occiderint, ejusve rei causa, furtive faciendi cum telo fuerint: et qui venenum hominis necandi causa habuerint, vendiderint, paraverint, falsumve testimonium dixerint quo quis periret, mortisve causam præstiterint. Quæ omnia facinora in honestiores pœna capitis vindicari placuit; humiliores vero aut in crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur. — 2.* Homicida est qui aliquo genere teli hominem occidit, mortisve causam præstitit. — 3. Qui hominem occiderit, aliquando absolvitur; et qui non occidit, ut homicida damnatur: con-

silium enim uniuscujusque non factum puniendum est. Ideoque qui cum vellet occidere, id casu aliquo perpetrare non potuerit, ut homicida puniétur. Et is qui casu jactu teli hominem imprudenter occiderit, absolvitur. — 4.* Quod si in rixa percussus homo fuerit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum multati relegantur. — 5.* Causa mortis idonea non videtur, cum læsus homo post aliquos dies officium diuturnæ vitæ retinens decessit, nisi forte fuerit ad necem cæsus aut lethaliter vulneratus. — 6.* Servus si plagis defecerit, nisi id dolo fiat, dominus homicidii reus postulari non potest: modum enim castigandi et in servorum coercitione placuit temperari. — 7.* Qui telum tutandæ salutis causa geret, non videatur hominis occidendi causa portare. Teli autem appellatione non tantum ferrum continetur, sed omne quod nocendi causa portatum est. — 8. Qui latronem cædem sibi inferentem, vel alium quemlibet stuprum inferentem occiderit, puniri non placuit: alius enim vitam, alius pudorem publico facinore defendit. — 9.* Si quis furem nocturnum vel diurnum, cum se telo defenderet, occiderit, hac quidem lege non tenetur: sed melius fecerit qui eum comprehensum, transmittendum ad præsidem magistratibus obtulerit. — 10. Judex qui in caput fortunasque hominis pecuniam accepit, in insulam bonis ademptis deportetur. — 11. Mandatores cædis perinde ut homicidæ puniuntur. — 12. Si putator, ex arbore cum ramum dejiceret, non proclamaverit ut vitaretur, atque ita præteriens ejusdem ictu homo

perierit, etsi in legem non incurrit, in metallum damnatur. — 13. Qui hominem invitum libidinis aut promercii causa castraverit, castrandumve curaverit, sive is servus sive liber sit, capite punitur. Honestiores publicatis bonis in insulam deportantur. — 14. Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi dolo non faciant, tamen quia mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur. Quod si ex hoc homo aut mulier perierit, summo supplicio afficiuntur. — 15. Qui sacra impia nocturnave, ut quem obcantarent, defigerent, obligarent, fecerint faciendave curaverint, aut cruci suffiguntur aut bestiis objiciuntur. — 16. Qui hominem immolaverint, exve ejus sanguine litaverint, fanum templumve polluerint, bestiis objiciuntur: vel si honestiores sint, capite puniuntur. — 17. Magicæ artis conscios summo supplicio affici placuit, id est, bestiis objici aut cruci suffigi. Ipsi autem magi vivi exuruntur. — 18. Libros magicæ artis apud se neminem habere licet: et si penes quoscunque reperti sint, bonis ademptis, ambustisque his publice, in insulam deportantur; humiliores capite puniuntur. Non tantum artis professio, sed etiam scientia prohibita est. — 19. Si ex eo medicamine quod ad salutem hominis vel ad remedium datum erat, homo perierit, is qui dederit, si honestior fuerit, in insulam relegatur; humilior autem capite punitur.

Digitized by Google

Tit. XXIV. *Ad legem Pompeiam de parricidiis.*

Lege Pompeia de parricidiis tenetur, qui patrem, matrem, avum, aviam, fratrem, sororem, patronum, patronam occiderit. Hi, etsi antea insuti culleo in mare præcipitabantur, hodie tamen vivi exuruntur, vel ad bestias dantur.

Tit. XXV. *Ad legem Corneliam testamentariam.*

1. Lege Cornelia testamentaria tenetur, qui testamentum quodve aliud instrumentum falsum sciens dolo malo scripserit, recitaverit, subjecerit, suppresserit, amoverit, resignaverit, deleverit; quodve signum adulterinum sculpserit, fecerit, expresserit, amoverit, reseraverit; quive nummos aureos, argenteos adulteraverit, laverit, conflaverit, raserit, corruperit, vitiaverit; vultuve principum signatam monetam, præter adulterinam, reprobaverit. Honestiores quidem in insulam deportantur; humiliores autem aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur. Servi autem post admissum manumissi capite puniuntur. — 2. Qui ob falsum testimonium perhibendum, vel verum non perhibendum pecuniam acceperit, dederit; judicemve, ut sententiam ferat vel non ferat, corruperit corrumpendumve curaverit, humiliores capite puniuntur, honestiores publicatis bonis cum ipso judice in insulam deportantur. — 3.* Falsum est, quidquid in veritate non est, sed pro vero adseveratur. — 4. Judex qui contra sacras principum constitutiones,

contrave jus publicum quod apud se recitatum est, pronuntiat, in insulam deportatur. — 5. Qui rationes, acta, libellos, album propositum, testationes, cautiones, chirographa, epistolas sciens dolo malo in fraudem alicujus deleverit, mutaverit, subjecerit, subscripserit; quive æs inauraverit, argentaverit; quive cum argentum vel aurum poneret, æs stannumve subjecerit, falsi pœna coercetur. — 6. Amplissimus ordo decrevit, eas tabulas quæ publici vel privati contractus scripturam continent, adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatæ triplici lino constringantur, atque impositum supra linum ceræ signa imprimantur, ut exteriores scripturæ fidem interiori servent. Aliter tabulæ prolatæ nihil momenti habent. — 7. Qui vivi testamentum aperuerit, recitaverit, resignaverit, pœna legis Corneliæ tenetur: et plerumque aut humiliores in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur. — 8. Si quis instrumenta litis suæ a procuratore suo vel cognitore adversario prodita esse convicerit, tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in metallum damnantur; si honestiores, adempta dimidia parte bonorum, in perpetuum relegantur. — 9. Instrumenta penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit, vel adversario prodiderit, pro personæ ejus conditione, aut in metallum damnatur, aut in insulam relegatur. — 10. Qui falsis instrumentis, actis, epistolis rescriptis sciens dolo malo usus fuerit, pœna falsi coercetur: ideoque humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam deportantur. — 11. Si qui sibi falsum nomen imposuerit, genus parentesve finxerit, quo

quid alienum interceperit, possederit, pœna legis Corneliæ de falsis coercetur. — 12. Qui insignibus altioris ordinis utuntur, militiamque confingunt, quo quem terreant vel concutiant, humiliores capite puniuntur, honestiores in insulam deportantur. — 13. Si qui de judicis amicitiis vel familiaritate mentientes eventus sententiarum ejus vendunt, quidve obtentu nominis ejus agunt, convicti pro modo delicti aut relegantur, aut capite puniuntur.

Tit. XXVI. *Ad legem Juliam de vi publica et privata.*

1. Lege Julia de vi publica damnatur, qui aliqua potestate præditus civem romanum, antea ad populum nunc ad imperatorem appellantem, necarit necarive jusserit, torserit, verberaverit, condemnaverit, inve publica vincula duci jusserit. Cujus rei pœna in humiliores capitis, in honestiores insulæ deportatione coercetur. — 2. Hac lege excipiuntur, qui artem ludicram faciunt: judicati etiam et confessi, et qui ideo in carcerem duci jubentur quod jus dicenti non obtemperaverint, quidve contra disciplinam publicam fecerint: tribuni etiam militum, et præfecti classium alarumve, ut sine aliquo impedimento legis Juliæ per eos militare delictum coerceri possit. — 3. Lege Julia de vi privata tenetur, qui quem armatis hominibus possessione, domo, villa agrove dejecerit, expugnaverit, obsederit, cluserit; idve ut fieret homines commodaverit, locaverit, conduxerit; quive cœtum, concursum, turbam, seditionem, incendium fecerit; funerari sepelirive aliquem pro-

hibuerit, funusve eripuerit, turbaverit; et qui eum cui aqua et igni interdictum est, receperit, celaverit, tenuerit; quive cum telo in puplico fuerit; templa, portas, aliudve quid publicum armatis obsederit, cinxerit, clauserit, occupaverit. Quibus omnibus convictis, si honestiores sint, tertia pars bonorum eripitur, et in insulam relegantur; humiliores in metallum damnantur. — 4. Creditor chirographarius, si sine jussu præsidis per vim debitoris sui pignora, eum non habuerit obligata, ceperit, in legem Juliam de vi privata committit. Fiduciam vero et pignora apud se deposita persequi, et sine auctoritate judicis vindicare non prohibetur.

Tit. XXVII. *Ad legem Juliam peculatus.*

Si quis fiscalem pecuniam adtrectaverit, subripuerit, mutaverit, seu in suos usus converterit, in quadruplum ejus pecuniæ quam sustulit, condemnatur.

Tit. XXVIII. *Ad legem Juliam repetundarum.*

Judices pedanei, si pecunia corrupti dicantur, plerumque a præside aut curia submoventur, aut in exilium mittuntur, aut ad tempus relegantur.

Tit. XXIX. *Ad legem Juliam majestatis.*

1. Lege Julia majestatis tenetur, is cujus ope consilio adversus imperatorem vel rempublicam arma mota sunt, exercitusve ejus in insidias deductus est; quive injussu imperatoris bellum

gesserit, dilectumve habuerit, exercitum comparaverit, sollicitaverit, deseruerit imperatorem. His antea aqua et igni interdicebatur: nunc vero humiliores bestiis objiciuntur, vel vivi exuruntur; honestiores capite puniuntur. Quod crimen non solum facto, sed et verbis impiis ac maledictis maxime exacerbatur. — 2. In reum majestatis inquiri prius convenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicujus, sed ipsius admissi causa puniendus est. Et ideo cum de eo quæritur, nulla dignitas a tormentis excipitur.

Tit. XXX (A). *Ad legem Juliam ambitus.*

Petiturus magistratum vel provinciæ sacerdotium, si turbam suffragiorum causa conduxerit, servos advocaverit, aliamve quam multitudinem conduxerit, convictus, ut vis publicæ reus, in insulam deportatur.

Tit. XXX (B). *Ad legem Fabiam.*

1.* Lege Fabia tenetur, qui civem romanum ingenuum, libertinum servumve alienum celaverit, vendiderit, vinxerit, comparaverit. Et olim quidem hujus legis pœna summaria fuit: sed translata est cognitio in præfectos urbis, itemque præsidis provinciæ extra ordinem meruit animadversionem. Ideoque humiliores aut in metallum damnantur, aut in crucem tolluntur, honestiores adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur. — 2.* Si servus sciente domino alienum servum subtraxerit, vendiderit,

celaverit, in ipsum dominum animadvertitur. Quod si id domino ignorante commiserit, in metallum datur.

Tit. XXXI. *De Pœnis militum.*

1. Si pecunia accepta miles custodiam dimiserit, capite puniendus est. Et certe quæritur cujus criminis reus dimissus esse videatur. — 2. Qui custodiam militi prosequenti magna manu excusserint, capite puniuntur.

Tit. XXXII. *Quando appellandum sit.*

Quoties jusjurandum postulatur, eo tempore appellandum est, quo defertur, non quo juratur.

Tit. XXXIII. *De Cautionibus et Pœnis appellationum.*

1. Ne liberum quis et solutum haberet arbitrium retractandæ et revocandæ sententiæ, et pœnæ et tempora appellatoribus præstituta sunt. Quod nisi juste appellaverint, tempora ad cavendum in pœna appellationis quinque dierum præstituta sunt. Igitur morans eo in loco ubi appellavit, cavere debet, ut ex die acceptarum litterarum continui quinque dies computentur. Si vero longius, salva dinumeratione integri quinque dies cum eo ipso quo litteras acceperit, computantur. — 2. Ne quis in captionem verborum in cavendo incidat, expeditissimum est pœnam ipsam vel quid aliud pro ea deponere: necesse enim non habet sponsorem quis fidejussoremve dare, aut præsens esse; sed si contra eum fuerit

pronuntiatum, perdit quod deposuit. — 3. Quoties in pœna appellationis cavetur, tam unus quam plures fidejussores, si idonei sunt, dari possunt: sufficit enim etiam per unum idoneum indemnitati pœnæ consuli. — 4. Si plures appellant, una cautio sufficit; et si unus caveat, omnibus vincit. — 5. Cum a pluribus sententiis provocatur, singulæ cautiones exigendæ sunt, et de singulis pœnis spondendum est. — 6. Modus pœnæ in qua quis cavere debet, specialiter in cautione exprimendus est, ut sit in qua stipulatio committatur: aliter enim recte cavisse non videtur. — 7. Assertor, si provocet, in ejusmodi tertiam cavere debet, quanti causa æstimata est. — 8. In omnibus pecuniariis causis, magis est ut in tertiam partem ejus pecuniæ caveatur.

Tit. XXXIV. *De Dimissoriis litteris.*

1. Ab eo a quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, litteræ dimissoriæ diriguntur, quæ vulgo apostoli appellantur: quorum postulatio et acceptio intra quintum diem ex officio facienda est. — 2. Qui intra tempora præstituta dimissorias non postulaverit, vel acceperit, vel reddiderit, præscritione ab agendo submovetur, et pœnam appellationis inferre cogitur.

Tit. XXXV. *De reddendis causis appellationum.*

1. Meritum appellationis causæ capitalis, et ipsam rationem status non nisi per nosmetipsos prosequi possumus: nemo enim absens aut duci

in servitutem potest, aut damnari. — 2. Mortorias appellationes, et eas quæ ab exsecutoribus et confessis fiunt, recipi non placuit. — 3. Eum qui appellat, cum convicio ipsius judicis appellare non oportet: ideoque quod ita factum est, arbitrio principis vindicatur.

Tit. XXXVI. *Post provocationem quid observandum sit.*

1. Quoties possessor appellat, fructus medii temporis deponi convenit. Quod si petitor provocet, fructus in causa depositi esse non possunt, nec recte eorum nomine satisdatio postulatur. — 2. Si propter prædia urbana vel mancipia appellatur, pensiones eorum vel mercedes, vecturæ etiam, si de navi agatur, deponi solent.

Tit XXXVII. *De Meritis appellationum.*

Omnimodo ponendum est, ut quoties injusta appellatio pronuntiatur, sumptus quos, dum sequeretur, adversarius impendit, reddere cogatur non simplos sed qradruplos.

JULIUS PAULUS

LIBRO II INSTITUTIONUM,

Tit. *De dotibus.*

Si divortium est matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur. Quod si culpa mulieris factum est divortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur, usque ad mediam duntaxat partem dotis.

. . . .

—

Digitized by Google

VETERIS JURECONSULTI

FRAGMENTUM

DE MANUMISSIONIBUS.

. . . . , ...

— 5. Omnes enim aut ingenui sunt, aut liberti. Sed ut magis possint singula declarari, melius videtur incipere a libertis referre, et prius quidem de latinis scribere, ne sæpius eadem interpretari cogamur. — 6. Primum ergo videamus quale est quod dicitur, eos qui inter amicos apud veteres manumittebantur, non esse liberos, sed domini voluntate in libertate morari, et tantum serviendi metu liberari. Autea enim una libertas erat; et libertas fiebat vel ex vindicta, vel ex testamento, vel in censu: et civitas romana competit manumissis, quæ appellatur legitima libertas. Hi autem qui domini voluntate in libertate erant, manebant servi, et manumissores audebant eos iterum per vim in servitutem ducere: sed interveniebat prætor, et non permittebat manumissum servire. — 7. Omnia autem tanquam servus adquirebat manumissori; vel si quid stipulabatur, vel si per scripturam acceperat, vel ex quacunque alia causa adquisierat, domini hoc faciebat, hoc est manumissus omnia bona patrono adquirebat. — 8. Sed nunc habent propriam libertatem, qui inter amicos manumittuntur, et fiunt latini juniani: quoniam lex Junia

quæ libertatem iis dedit, exæquavit eos latinis colonariis qui, cum essent cives romani liberti, nomen suum in coloniam dederant. — 9. In his qui inter amicos manumittuntur, voluntas domini spectatur : lex enim Junia eos fieri latinos jubet quos dominus liberos esse voluit. Hoc cum ita sese habeat, debet voluntatem manumittentis habere dominus : unde si per vim coactus, verbi gratia ab aliquo populo vel a singulis hominibus, manumiserit, non veniet servus ad libertatem ; quia non intelligitur voluisse, qui coactus manumiserit. — 10. Similiter ut possit habere servus libertatem, talis esse debet ut prætor ejus vel proconsul libertatem tueatur, et hoc lege Junia cautum est. Sunt enim plures causæ in quibus proconsul libertatem non tuebitur, de quibus procedentes ostendemus. — 11. Sed et illud est observandum, ut manumissus in bonis manumittentis ; et ideo si tantum ex jure quiritium sit manumittentis, non erit latinus : necesse est ergo servum non tantum ex jure quiritium, sed etiam in bonis esse. — 12. Servus communis, si ab uno manumittitur neque ad libertatem pervenit, et alterius domini totus fit servus jure accrescendi. Sed inter amicos servus manumissus, utrique dominabuntur, servus manebit. Justum enim non accrescere in hac manumissione, in qua vertitur : etsi Proculus existimaverit accrescere inter socios, non ea sententia utimur. — 13. Proprietarius eum servum cujus ususfructus ad alium pertinet, non potest vindicta manumittere obstante usufructu ; et si eum manumiserit vindicta, faciet servum sine domino,.... sed latinum. — 14. Peregrinus manumittens servum non potest latinum facere,

quoniam lex Junia quæ latinorum genus introduxit, non pertinet ad peregrinos manumissores, sicut et Octavianus probat. Prætor non permittet manumissum servire, nisi aliter lege peregrina caveatur. — 15. Minor viginti annorum manumittere non potest, nec vindicta, nec testamento. Itaque nec latinum facere potest. Tantum enim apud consilium manumittere potest servum suum, causa probata. — 16. Hic autem qui manumittitur inter amicos, quotcumque sit annorum, latinus fit; et solum ei hoc prodest libertas, ut iterum manumitti possit, et civis romanus fieri. — 17. Mulier sine tutoris auctoritate *non potest manumittere*, nisi jus liberorum habeat; tunc enim ex vindicta sine tutore potest manumittere. Unde si mulier absens liberum esse jusserit, quæ jus liberorum non habet, quæsitum est an tutoris ejus auctoritatem præstantis eo tempore quo epistola scribitur servo a domina... Julianus negat. Existimat enim eo tempore debere auctoritatem præstare quo peragitur libertas: tunc enim peragi intelligitur, quando servus cognoverit dominæ voluntatem. Sed Neratius Priscus probat libertatem servo competere: Sufficere enim, quando epistola scribitur, adhiberi auctoritatem tutoris. Cujus sententia ex constitutione imperatoria confirmata est. — 18. Servum pignori datum civem romanum facere debitor non potest, nisi si solvendo sit. Obstat enim libertati lex Ælia Sentia, quæ vetat servum creditorum causa manumissum civem romanum fieri; sed *nec* latinus *fit manumissus*. — 19. Et qui in censu manumittitur, si triginta annos habeat, civitate romana potitur. Census autem Romæ agi solet. Census lustro con-

ditur. Est autem lustrum quinquennale tempus, quo Roma lustratur. Sed debet hic servus ex jure quiritium manumittentis esse, ut civis romanus fieri possit. Magna tamen dissensio est inter prudentes, utrum eo tempore vires accipiant omnia, in quo census, an in eo tempore in quo lustrum conditur. Sunt enim qui existimant, non alias vires accipere quæ aguntur in censu, nisi hæc dies sequatur qua lustrum conditur. Existimant enim censum descendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census. Quod ideo quæsitum est, quoniam omnia quæ in censu aguntur, lustro confirmantur. Sed in civitate romana tantum censum agi notum est: in provinciis autem magis professionibus utuntur.

HERENNIUS MODESTINUS

LIBRO III REGULARUM,

Tit. *De bonis libertorum et de hereditatibus.*

Cum in testamento dies et consules adjecti non sunt, non nocet quominus valeat testamentum.

LIBRO II DIFFERENTIARUM,

Tit. *De deposito vel commendato.*

* Commendati judicio conventus etiam culpam præstare cogitur : qui vero depositi convenitur, de dolo non etiam de culpa condemnandus est. Commodati enim contractu, quia utriusque contrahentis utilitas intervenit, utrumque præstatur : in depositi vero cum sola deponentis utilitas vertitur, ibi dolus tantum præstatur. Sed in ceteris quoque partibus juris ista regula custoditur. Sic enim et in fiduciæ judicio, et in actione rei uxoriæ et dolus et culpa deducitur ; quia utriusque contrahentis utilitas intervenit. In mandati vero judicio dolus......... non etiam tutoris utilitas in administratione versatur. Depositi damnatus infamis est : qui vero commodati damnatur non fit infamis. Alter enim propter dolum, alter propter culpam condemnatur. Actione depositi conventus cibariarum

nomine apud eumdem judicem utiliter experitur: at is cui res commendata est, improbe cibariarum exactionem intendit. Impensas tamen necessarias jure persequitur, quas forte in ægrum vel alias laborantem impenderit. Respondit: *Res apud te* deposita si surripiatur, dominus (domus) habet furti actionem, quamvis apud quem res deposita est intersit ob impensas in rem factas se retinere. Is vero cui res commodata sit, furti experiri debebit, si modo solvendo fuerit. Actio commodati semper in simplum competit: depositi vero nonnunquam in duplum, scilicet si ruinæ, vel naufragii, vel incendii, aut tumultus causa res deponatur.

—

Digitized by Google

ERRATA CORRIGE

N. B. Quamvis haec nostra editio Parisiensi editioni ad amussim cohaereat, attamen omnes qui in illa adsunt errores, hic nec lapsi sunt, sed nonnulli.

Pag.	ver.		
19	pri.	sun	sunt
27	28	concurruut	concurrunt
28	28	adsimulati	adsimilati
29	19	jobentur	jubentur
47	9	, *possunt*.....	*possunt*.....
68	10	debatur	debetur
109	18	accederit	acciderit
120	34 et ult.	*locuo*	*loco*
126	*nota* 8	nepotem	nepote
131	*nota* 8	manumissori	manumissoris
132	9	abituri	habituri
229	pri.	divales	diales
252	32	efuncti	defuncti
254	26	adversus (1)	secundum
261	25	accedunt	accidunt
295	7	In quo	In quot
id.	14 et 15	, institutis,	institutis,
id.	30	aute	ante
301	13	sunt, legato	sunt legato,
336	ult.	domini	dominii

(1) Iuxta Interpretes.

A. S. E. REVERENDISSIMA

MONSIGNOR COLANGELO

PRESIDENTE DELLA PUBBLICA ISTRUZIONE

Ecc. Rev.

R. Marotta e Vanspandoch librai tipografi desiderano ristampare l'opera intitolata *Iuris Civilis Ecloga qua, cum Iustinianeis Institutionibus*, *Novellisque 118 et 127, continentur: Gaji Institutionum commentarii IV, Ulpiani Regularum liber singularis, Pauli Sententiarum libri V.* All'oggetto pregano l'E. V. Rev. di accordarne loro il permesso. *R. Marotta e Vanspandoch.*

Presidenza della Giunta per la pubblica istruzione, a dì 26 Agosto 1824 - Il Regio Revisore sig. D. Gaetano Parroco Giannattasio abbia la compiacenza di rivedere l'Opera soprascritta, e di osservare se vi sia cosa contro la Religione ed i dritti della Sovranità. Il Deputato per la revisione dei libri-Canonico Francesco Rossi.

Ecc. e Rev. Signore — Il libro intitolato *Iuris Civilis Ecloga*, etc., che si desidera ristampare, non contiene cosa alcuna contraria alla Religione, ed ai dritti della Sovranità. Perciò son d'avviso di potersi permettere la chiesta ristampa-Napoli 10 Settembre 1824-Gaetano Parroco Giannattasio. — Napoli 14 Settembre 1824.

Presidenza della Giunta per la pubblica istruzione — Vista la dimanda degli Stampatori Raffaele Marotta e Vanspandoch, colla quale chiedono di dare alle stampe l'Opera intitolata *Iuris Civilis Ecloga qua, cum Iustinianeis Institutionibus*, *Novellisque 118 et 127, continentur: Gaji Institutionum commentarii IV, Ulpiani Regularum liber singularis*, *Pauli Sententiarum libri V*;

Visto il favorevole parere del R. Revisore D. Gaetano Parroco Giannattasio;

Si permette, che l'indicata opera si stampi; però non si pubblichi senza un secondo permesso, che non si darà, se prima lo stesso R. Revisore non avrà attestato di aver riconosciuta nel confronto uniforme la impressione all'originale approvato.

Il Presidente — M. COLANGELO.
Pel Segretario generale e Membro della Giunta
L' Aggiunto — ANTONIO COPPOLA.

23486